

GEOGRAFIPROGRAMMET

INSTITUTIONEN FÖR NATURGEOGRAFI OCH KVARTÄRGEOLOGI
KULTURGEOGRAFISKA INSTITUTIONEN

HISTORIER KRING EN STIG

STIGEN MELLAN STORHÄRJÅVALLEN, LÖVHÖGEN
OCH STORFJÄTEN I SYDVÄSTRA HÄRJEDALEN

KATARINA BODIN

EXAMENSARBETE I GEOGRAFI
STOCKHOLMS UNIVERSITET
EXAMENSARBETE G-4

2006

Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi
Stockholms universitet

Denna uppsats utgör Katarina Bodins examensarbete i geografi vid Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi och Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Examensarbetet omfattar 10 poäng (ca 10 veckors heltidsstudier).Handledare har varit fil. dr Ulf Jansson vid Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Examinator för examensarbetet har varit professor Carl Christiansson, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.

Författaren är ensam ansvarig för uppsatsens innehåll.

Stockholm, den 20 juni 2006

Lars-Ove Westerberg
Studierektor

Bodin, Katarina (2005): *Historier kring en stig. Stigen mellan Storhärjåvallen, Lövhögen och Storfjäten i sydvästra Härjedalen.*

[Stories around a path. The path between Storhärjåvallen, Lövhögen and Storfjäten in the southwest of Härjedalen, Sweden.]

Thesis: (10 credits) at the Geography Programme at Stockholm University

Supervisor: Ulf Jansson

Language: Swedish

ABSTRACT:

The aim of this thesis is to analyse and document the path's location in the landscape and use and the functions of the path today and from a historical perspective.

The methods used for the investigation include field work with among 20 interviews and GPS coordinates taken during the walk. Maps, literature, archeological investigations etc.

I have found that the age of the path could be estimated to at least 400 years. Used for hunting and fishing by farmers from the village Lillhärdal the path is still today used for the same reasons. During the later half of the 1800th century the path functioned as a road to the church of Lillhärdal. During the end of 1900th century the priest of Lillhärdal was documented travelling here to visit Storfjäten for clerical matters. A variety of users have been travelling this way. It was an important link for neighbours and relatives. 1939 a motorroad were built connecting the villages Storfjäten with Idre and Särna and the function of the path linking Storfjäten to Lillhärdal was reduced.

Historically this path may have been a link between the southwest of Härjedalen and Norway and the towns of Elverum and Trondheim, perhaps as early as the 10th, used as a trade route. As Modin suggests 1902, priests from Elverum may have travelled here to Lillhärdal (from Idre) during the Norwegian era. A long continuity can often be found in the location and usage of roads as may be the case here.

Further scientific research is needed to investigate the role of this road in earlier times.

Keywords: Härjedalen, Lillhärdal, landvägar, väghistoria, vägar/stigar, lokalisering, undersökning, prästväg/kyrkväg, väglokalisering, höjdvägar, vägundersökning

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att utifrån olika källor och metoder undersöka en stig och dess användning i nutiden och i ett historiskt perspektiv. Jag frågar efter vilka som kan ha använt och vilka som i dag använder en stig belägen i ett fjällområde i sydvästra Härjedalen. Stigen, ca 2,5 mil lång, leder mellan gårdarna Storhärjåvallen, Lövhögen och byn Storfjäten, ett område som fram till 1957 tillhörde Lillhärjå socken. Jag försöker besvara hur gammal stigen kan vara och om den kan bevaras. En dokumentation görs av stigens sträckning och dess märkning i terrängen.

Olika metoder har använts beroende av att olika källor brukats, något som vägundersökningar oftast innebär. I litteraturstudier, muntlig tradition, ortnamnsforskning och arkeologiskt käll-material har jag sökt spåra stigens äldre historik. Med 1600-talets kartor, vägdokument och kyrkligt material ökar generellt mängden källmaterial markant. Utifrån dylika yngre källor, hembygdsforskningens material, samtida kartor och munliga nutida berättelser tecknar jag vad jag kallar stigens yngre historia. Vandring i fält längs stigen gjordes i juni och juli 2004.

Ett utmärkande drag i vägsystem är att äldre vägar i regel används och återanvänds om möjligt i stället för att nya vägar dras. En utgångspunkt i uppsatsen är att stigens dragning i terrängen i stort varit densamma över tiden när väl den ultimata sträckningen provats ut. S. k. höjdvägar förlagda till vattendelare, likt denna stig, är vanliga i äldre vägsystem världen över. Som yngst kan stigen konstateras vara från 1700-talet, då använd som länk mellan kyrkbyn Lillhärjå och nybyggarbyn Storfjäten anlagd på 1760-talet på kyrkbyns socken-allmänningssmark. Som s. k. prästväg är den dokumenterad som den led som Lillhärjåsprästen red i slutet på 1800-talet å ämbetets vägnar till Storfjäten. Fram till år 1939, då Storfjäten fick bilvägförbindelse till Idre och Särna, var leden viktig för kommunikationen mellan byn och kyrkbyn. På 1930-talet gjordes en inspelning där en ambulerande skollärare, född på 1880-talet, bl. a. berättar om när hon nattetid färdades denna stig efter avslutad tjänstgöring för att ta sig tillbaka till Lillhärjå igen. En mängd olika användare konstateras ha brukat stigen. Efter bilvägens tillkomst i ett jordbrukssverige i omvandling förändrades kommunikationsmönstren. Stigen var dock fortsatt viktig som förbindelse mellan de boende och fäbodarna i stigens närområde. Ett uppsving för stigen innebar troligen hjortronbär-plockningen under 1940 till 1970-talet samt fjällturismen. Årligen används stigen, eller delar av stigen, i nutid av ripforskare, scouter på fjälledarutbildning samt fjällvandrare både från stugbyn i Storfjäten och mer långväga hitresta vandrare.

I dokument från 1600-talets början hävdas att sockenallmänningen användes till jakt och fiske. Det är sannolikt att stigen som en jakt- och fiskestig varit i bruk redan då och den används ännu idag av samma skäl.

Stigen kan vara medeltida. Sträckningen Lillhärjå – Storfjäten – och vidare mot Elverum i Norge figurerar på kartor som en handels- eller färdeväg i anslutning till pilgrimslederna. Kartorna bygger på sagesmäns uppgifter. Längs sträckningen skall enligt muntliga uppgifter i Modin (1902, 1949) präster från Elverum färdats under Härjedalens norska tid d. v. s. före år 1645. Samma sträckning anges av muntliga informanter i Jansson (1937) ha använts vid inköp av föl från Elverum till Lillhärjå. Utifrån legenden om Härjulf sker för närvarande arkeologiska utgrävningar på dennes påstådda boplatz vid Slyos, nuvarande Snössvall vid Lövnäsudden, ca tre mil väster om Lillhärjå. Slyosborna har sagts använt markerna inom tre mils omkrets. Stämmer detta skulle slåttermarkerna vid både Storhärjåvallen och Lövhögen, belägna ca en och en halv mil från Snössvall, kunna vara tusenåriga. Detta skulle i så fall även kunna gälla stigen som lett till slåttermarkerna. Fortsatt forskning är nödvändig.

Förord

Det är många som jag vill tacka för hjälpen under vägen. Först och främst vill jag tacka alla ni som tagit emot mig och som under samtalen avsatt både tid och utrymme och lämnat ovärderliga uppgifter. Stort tack till:

Lillhärjåbygget Karin Eriksson, Ann Eriksson och in memoriam Sture Sundgren († i september 2005), Karl-Erik Eriksson, Lillhärdal, Elof Herrdin, Lillhärdal, Anna Herrdin Strähle, Lillhärdal, Anders Sundien, Lillhärdal, Evert Sundien, Stockholm, Irma Påhle, Lillhärdal, Axel Nilsson, Lillhärdal, Fritz Busk, Lillhärdal, Aurora Eklund, Lillhärdal, Oskar Olofsson, Lillhärdal, Anna-Karin och Evert Fjätström, Lillhärdal, Bosse Eliasson, Sveg, Rasmus Lindberg, Lund, Arne Hermansson, Storhärjåvallen, Ragnar Blomkvist, Särna, Leo Einarsson, Särna, Holger Persson, Särna, Ove och Thomas Nilsson, Storfjäten, Melker Vallin, Storfjäten, Maj-Britt Persson, Funäsdalen, Gunnar Ekenved och Alf Ekhed, Storfjätens samfällighetsförening samt Svea och Göran Häggberg, Häggberget.

Tack till Geografiska förbundet och tilldelningen av 2004 års stipendium som bidrog till att göra fältarbetet möjligt. För all hjälp vill jag även tacka Torsten Håkansson, kartbibliotekarie på Geobiblioteket vid Stockholms universitet, Erik J. Bergström, Östersund, Nils-Erik Eriksson, Bäckedals folkhögskola i Sveg, Anders Hansson och Karl-Olov Johansson, Jämtlands läns museum i Östersund, Odd Willenfelt, Umeå, Jörgen Jonsson, Idre nya sameby, Lars Rumar, Jan-Olof Hedström, Bergstaten, Luleå, Jan-Olof Montelius, Vägverkets museum i Borlänge, Stig Eriksson, Lomkällan Skogsmuseum i Särna, Tomas Ljung, Länsstyrelsen i Dalarna, Evert Pålsson, Idre hembygdsförening, Gunnar Nyström, SOFI, Uppsala, Britt-Ingrid Johansson, Lillhärdals bibliotek, Sune Jörnlind, Lillhärdals Bygdemålsförening, Mikael Sundin, Täby, Lars Linell och Lotta Magnusson, Uppsala och i Järna Anja Magnusson, Mattias Hjulström och Fredrik Nyholm.

Sist men inte minst vill jag tacka min handledare Ulf Jansson på Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, och för stöd på alla plan Nils Bodin, Landvetter, Wanja Bodin, Uppsala, Elisabet Bodin och Allan Nieminen, Uppsala samt min make Leif Dalman.

-

Kanske är man alltid för sent ute. Det fick jag höra när jag satte igång det här arbetet. Många av de som haft något att berätta har gått ur tiden. Av de jag har samtalat med menade sig några inledningsvis inte ha mycket att berätta. Jag kan konstatera att det var tvärtom.

Järna oktober 2005
Katarina Bodin

Tack till Härjedalens kommun som beslutat att trycka denna uppsats våren 2007.

Innehållsförteckning

1 På spaning efter en stig.....	s. 1
1.1 Inledning.....	s. 1
<i>De första vägarna.....</i>	s. 1
<i>Kort väghistorik i Härjedalen och övre Dalarna.....</i>	s. 1
1.2 Syfte och frågeställning.....	s. 4
<i>Är stigen en prästväg?.....</i>	s. 5
1.3 Utgångspunkter.....	s. 5
<i>Vägdefinition.....</i>	s. 7
1.4 Uppsatsens disposition.....	s. 7
1.5 Härjedalen.....	s. 8
<i>Naturgeografi.....</i>	s. 8
<i>Fäbodbruk och samisk kultur.....</i>	s. 9
<i>Gränshörnet i sydväst.....</i>	s. 10
1.6 Stigen och undersökningsområdet.....	s. 10
<i>Byn Storffjäten.....</i>	s. 12
<i>Gårdarna Storhärjåvallen och Lövhögen.....</i>	s. 12
1.7 Vägar till kunskap om vägar.....	s. 13
1.7.1 Metod och källkritik – äldre källor.....	s. 13
1.7.2 Metod och källkritik – yngre källor.....	s. 15
<i>Fältstudier.....</i>	s. 16
<i>Intervjuer.....</i>	s. 16
<i>Fältvandring.....</i>	s. 17
1.8 Forskning om vägar.....	s. 17
<i>Geografisk kommunikationsforskning.....</i>	s. 17
<i>Annan relevant forskning.....</i>	s. 18
1.9 Teorier och begrepp kring väglokalisering.....	s. 19
<i>Höjdvägar.....</i>	s. 20
<i>Andra lokaliseringsfaktorer.....</i>	s. 21
2 Stigen i äldre källor.....	s. 23
2.1 Vad berättar ortnamn i stigens närhet?.....	s. 23
<i>Fjällnamnen.....</i>	s. 23
<i>Andra ortnamn med väganknytning.....</i>	s. 24
2.2 Vad berättar fornlämningar i stigens närhet?.....	s. 25
2.3 Muntlig tradition.....	s. 26
<i>Härjulf och Slyos.....</i>	s. 26
<i>Lillhärjåls socken och pilgrimslederna.....</i>	s. 27
2.4 Trafikled under medeltiden.....	s. 28
<i>Till pilgrimslederna ansluten handelsväg.....</i>	s. 29
2.5 Till pilgrimslederna ansluten färdeväg.....	s. 29
<i>Särna, Idres och Lillhärjåls kyrkliga tillhörighet.....</i>	s. 29
<i>Resta träkors och gudstjänstplatser.....</i>	s. 33
<i>Vadet och skansformationen i Storffjäten.....</i>	s. 34
2.6 Färdades präster över Storffjäten?.....	s. 37
<i>Min bedömning.....</i>	s. 38
3 Stigen i yngre källor.....	s. 40
3.1 Stigen i nutida kartor.....	s. 40

3.2 Stigen som kyrkväg	s. 40
3.3 Storhärjåvallen	s. 42
<i>Vandrare</i>	s. 42
<i>Äldre bebyggelsehistorik och brukare</i>	s. 44
<i>1900-talets historik</i>	s. 45
3.4 Sträckan Storhärjåvallen – Lövhögen över Ön	s. 48
<i>Storön</i>	s. 48
<i>Buföring och klövjning</i>	s. 52
3.5 Hur märks en stig i skogs- och myrterräng?	s. 53
<i>Skog</i>	s. 53
<i>Myr</i>	s. 54
3.6 Lövhögen	s. 56
<i>Dagens Lövhögen</i>	s. 56
<i>Äldre bebyggelsehistorik och brukare</i>	s. 57
<i>Slåtter och bete</i>	s. 59
<i>Konceptkartan</i>	s. 61
<i>Vegetationskartan</i>	s. 62
<i>Bebyggelsehistorik och brukare efter 1840</i>	s. 63
<i>Spelmän och danser</i>	s. 64
<i>Friarfärder</i>	s. 65
<i>De sista brukarna</i>	s. 66
3.7 Sträckan Lövhögen – Storfjäten	s. 67
<i>STORAS karta</i>	s. 68
<i>Prästen och andra resenärer</i>	s. 69
<i>Stigmärkning i fjällmiljö</i>	s. 70
<i>Kalfjället</i>	s. 72
<i>Vedungfjällens naturreservat</i>	s. 74
<i>Hästar på bete</i>	s. 75
3.8 Storfjäten	s. 77
<i>Kort bebyggelsehistorik</i>	s. 77
<i>Skolan som kyrklig samlingspunkt</i>	s. 78
<i>Tillbaka på stigen</i>	s. 79
4 Diskussion och slutsatser	s. 82
<i>Hur gammal kan stigen vara?</i>	s. 82
<i>Är stigen en gammal fjärrväg?</i>	s. 83
<i>Är stigen medeltida?</i>	s. 83
<i>Färdades elevrumspräster över Storfjäten?</i>	s. 83
<i>Är stigen en prästväg?</i>	s. 84
<i>Hur redovisas stigen i kartmaterialet?</i>	s. 84
<i>Vilka använder stigen idag?</i>	s. 84
<i>Hur kan förändringarna i stigens användning förklaras?</i>	s. 85
<i>Är dokumentationen av stigen tillräcklig?</i>	s. 86
<i>Kan stigen bevaras?</i>	s. 86
<i>Fortsatt forskning?</i>	s. 87
Käll- och litteraturförteckning	s. 88

Figurförteckning

Omslag: Stigen uppför fjället Stora Uckuvålen riktning Storfjäten – Lövhögen	
Figur 1. Karta över Härjedalens läge i Sverige	s. 1
Figur 2. Del av Översiktskarta över Södra Skandinavien	s. 3
Figur 3. Karta över vägnätets utbredning i Härjedalen år 1931	s. 4
Figur 4. Karta över viktigare medeltida vägar i Jämtlands län	s. 6
Figur 5. Karta över berggrunden i Härjedalen	s. 8
Figur 6. Karta över Lillhärdal med omnejd	s. 10
Figur 7. Karta över stigsträckningen	s. 11
Figur 8. Fotografi av sommarsläde	s. 18
Figur 9. Tablå över skillnaderna mellan sommar- och vintervägar	s. 21
Figur 10. Olof Jansons karta över pilgrimsvägar i Härjedalen	s. 28
Figur 11. Tavlan med prosten och hans klockare	s. 32
Figur 12. Skansen i Storfjäten.	s. 35
Figur 13. Övre Vadet vid Vadgården i Storfjäten	s. 36
Figur 14. Storhärjåvallen på 1940-talet och år 2004	s. 42
Figur 15. Arbetskopia av Laga skifteskartan över Storhärjåvallen år 1905-08	s. 47
Figur 16. Stigen intill Storhärjeån, nära vadet till Storön	s. 48
Figur 17. Arbetskopia av Laga skifteskarta över Storön år 1905-08	s. 50
Figur 18.a Jordartskarta	s. 51
Figur 18.b Berggrundskarta	s. 51
Figur 19. Buföring med klövrehäst	s. 52
Figur 20. Gammal blecka på björk	s. 53
Figur 21. Principskiss över bro och kavelbro. Kavelbro på Lillhärjåbygget	s. 54
Figur 22. Lövhögen år 2004	s. 56
Figur 23. Konzeptkarta år 1916 över Lövhögen	s. 61
Figur 24. Vegetationskarta över stigområdet år 1982	s. 62
Figur 25. Lövhög-Per Eriksson och barnen Erik och Emma spelar	s. 64
Figur 26. Principskiss över gården Lövhögen	s. 65
Figur 27. Storas karta över Lövhögen år 1990	s. 68
Figur 28. Myrmark med vitt röse	s. 70
Figur 29. Röse med hjärtsten	s. 71
Figur 30. Stigen på kanten av fjället Varghöjden	s. 73
Figur 31. Diagonala sträckningar över dalgångar	s. 74
Figur 32. Målning av Storfjäten	s. 77
Figur 33. Prästhelg med S J Enander på 1920-talet utanför skolhuset i Storfjäten	s. 78
Figur 34. Släpbår år 1934 i Häggberget	s. 79
Figur 35. Del av Carolina Liljemarks berättelse inspelad på 1930-talet	s. 81
Figur 36. Spången/Klöppen vid Lövhögen år 1959	s. 81
Figur 38. Tablå över användare av stigen eller delar av stigen	s. 85

Bilagor

- Bilaga 1* Träbron i Storfjäten fotograferad under 1970-talet
- Bilaga 2* Antikvariska bedömningskriterier för färdvägar och vad
- Bilaga 3* Brev till muntliga informanter
- Bilaga 4* Olika mått och räknesätt för färdvägar
- Bilaga 5* STF:s resehandbok år 1909: färdvägar Lillhärdal-Särna
- Bilaga 6* Ängar och lador på Storhärjåvallen
- Bilaga 7* Gruvan

1 På spaning efter en stig

1.1 Inledning

De första vägarna

En stig är den enklaste och äldsta formen av väg, bildad av människors och djurs steg. Varje tramp bidrar till den nötning av marken som gör att det synliga spåret, stigen, uppstår och bibehålls. Stigar är anpassade efter terrängen. De ”uppsöktes och upptrampades där genomfart var lämplig” och man återfann dem genom att ”man ”blekat” träden längs leden eller lagt upp rösen av sten eller byggt andra vägvardar.”¹

Ordet *stig* är släkt med *steg*² och från germanskt ursprung bildat av det fornsvenska ordet *stigher* och *stigha*, som betyder ”skrida fram, gå”.³ Sedan gammalt är stigen och vägen symboler för utveckling. Vi omger oss med uttryck som ”på livets stig”, ”att stå inför ett vägval eller vid ett vägskäl” och ”befinna sig vid vägs ände”. Andra exempel i språkbruket är meningar som ”Det har varit en resa!” och ”I dag togs ett första steg mot en uppgörelse”.

Till begreppet stig hörde förr inte bara de lokala småvägar som vi idag förknippar ordet med. ”Stig” var även ordet för en ”viktigare farled eller väg till lands⁴, d vs. de stora huvudstråken i landtrafiken.

De som färdades längs stigar döpte för sin egen orientering sjöar, vattendrag och öar, fjordar och fjärder, berg och fjäll. Den äldsta bebyggelsen, vars namn ofta är uppbyggda av natur- eller ägonamn, kan från början ha döpts av de som passerade.⁵

”Namnen utgör en brygga mellan människorna och de platser som omger dem. Olika delar av en väg kunde ha skiftande namn. De som känner till namnen känner också till de berättelser som hör ihop med dem.”⁶

I det kulturhistoriska spår som en stig utgör, är historia intrampad eller snarare *många* historier. Stigar som inte används växer igen och tillsammans med dem försvinner namnen och berättelserna. I den här D-uppsatsen i geografi, skriven vid Stockholms universitet, skall jag följa en stig i spåren, belägen i ett fjällområde i Härjedalen (**figur 1**), och söka spåren bakåt i tiden.

Kort väghistorik i Härjedalen och övre Dalarna

Härjedalen är det minst industrialiserade landskapet i Sverige. Städer saknas och landskapet, som är ett av Sveriges till ytan minsta, utgör en enda kommun, Härjedalens kommun. Kommunen är därmed Sveriges ytmässigt största kommun.⁷

Figur 1. Härjedalens läge i Sverige.

Källa: efter Svenska Turistföreningens Årsskrift 1931.

¹ Mannerfelt, 1936, s. 30. Ordet vard betyder vakt.

² Hit hör även orden *stege*, *stegra*, *stegra sig*, *steppa*. Wessén, 1993. Uppslagsord stig.

³ Mannerfelt, 1936, s. 30.

⁴ Brink, 2000, s. 49.

⁵ Strid, 1999, s. 24.

⁶ Johansson, 2003, s. 23.

⁷ Bergström mfl, 1993, s. 9.

Här är glesbefolkat; på cirka 12000 kvadratkilometer bor 11012 personer år 2004 vilket innebär en befolkningstäthet på knappt en person per kvadratkilometer.⁸

I sent industrialiserade områden -som Härjedalen- och där vägutbyggnaden varit begränsad, något som ofta gäller fjällnära områden, kan ett äldre förindustriellt vägsystem finnas kvar, mer eller mindre bevarat. I äldre tid var de flesta vägarna rid-, gång-, eller klövjestigar. Att klövja innebär att en person antingen går eller rider medan packningen är lastad på en annan häst utrustad med en speciell lastsadel, en s.k. klövjesadel. Klövje- och ridstigarna var något bredare än gångstigarna. De var bättre röjda och utmärkta i skoglös terräng. På myrarna byggdes kavelbroar. S.k. kärrvägar, d v s vägar framkomliga med hjulburna kärror av olika slag, var sällsynta. Kärrvägarna var i sin tur ännu bredare och marken kunde röjas från stubbar och sten.⁹

Merparten av varutransporterna skedde i Norrland på slädar vintertid på s k. vintervägar vilkas sträckning i terrängen oftast var en annan än sommarvägarnas. Inte förrän med bilismen försvann det årstidsbundna växlandet mellan två jämsides existerande vägsystem¹⁰.

Härjedalen, Jämtland och socknarna Idre och Särna hörde under medeltiden till Norge. Under medeltiden var framkomligheten till kyrka och ting prioriterad. Kyrkplatserna blev knutpunkter i vägsystemet. Kyrk- och tingsvägarna skulle tillsammans med andra större sommarvägar hållas i skick av de kringboende bönderna.¹¹ I Lillhärdal, beläget ca tre mil sydväst om Härjedalens huvudort Sveg, byggdes landskapets första kyrka under 1000-talets första hälft.¹² Via Lillhärdal färdades sedan pilgrimer under ca 500 år på en s. k pilgrimsled som ledde till Nordens stora katolska vallfartcentrum Trondheim¹³, beläget ca 20 mil nordväst om Lillhärdal fågelvägen (**figur 2**). Det är inom Lillhärdals socken som uppsatsens undersökning är förlagd (inringat område figur 2).

I 1770-talets Härjedalen fanns endast två vägar farbara med hjulburna vagnar; den ena från Hälsingland via Älvros och Hede kyrka till Långå, den andra mellan Sveg och Lillhärdal. Resterande vägar var ridvägar mellan socknarna och mot Norge, Jämtland och Dalarna.¹⁴ I Härjedalen följde vägarna bebyggelsen i dalgångarna då naturliga förutsättningar för roddleder saknades. Vägutbyggnaden ökade först i och med skogsbrukets industrialisering. S.k. ödebygdsvägar anlades under 1900-talets första decennier med hjälp av Arbetslöshetsskommissionens s, k AK-arbeten.¹⁵ Järnvägförbindelsen mellan Mora-Sveg blev klar år 1909. Landsvägnätets utbredning i början av 1930-talet i Härjedalen syns i **figur 3**. I övre Dalarna var de större vägarna ridstigar till på 1800-talet då körvägar för kärror med hjul blev gjorda. Mellan Älvdalen och Särna (**figur 2**) gjordes körväg på 1850-talet och mellan Särna och Idre på 1860-talet (**figur 3**).¹⁶ Sträckan Älvdalen - Lillhärdal som körvägsprojekt påbörjades först under 1940-talet och arbetet som skedde i etapper tog flera decennier att avsluta.¹⁷ Mellan Särna och Lillhärdal blev körvägen inte färdig i hela sin sträckning förrän 1965 då sista etappen till Lövnäsullen stod klar.¹⁸

⁸ www.harjedalen.se/kommunfakta: Härjedalens kommun är ungefär lika stor som Stockholms och Uppsala kommun tillsammans.

⁹ Uhnö, 1941.

¹⁰ Montelius, 2003.

¹¹ Uhnö, 1941, s. 138.

¹² Olofsson, 1984.

¹³ Jansson, 1937, s. 37 ff.

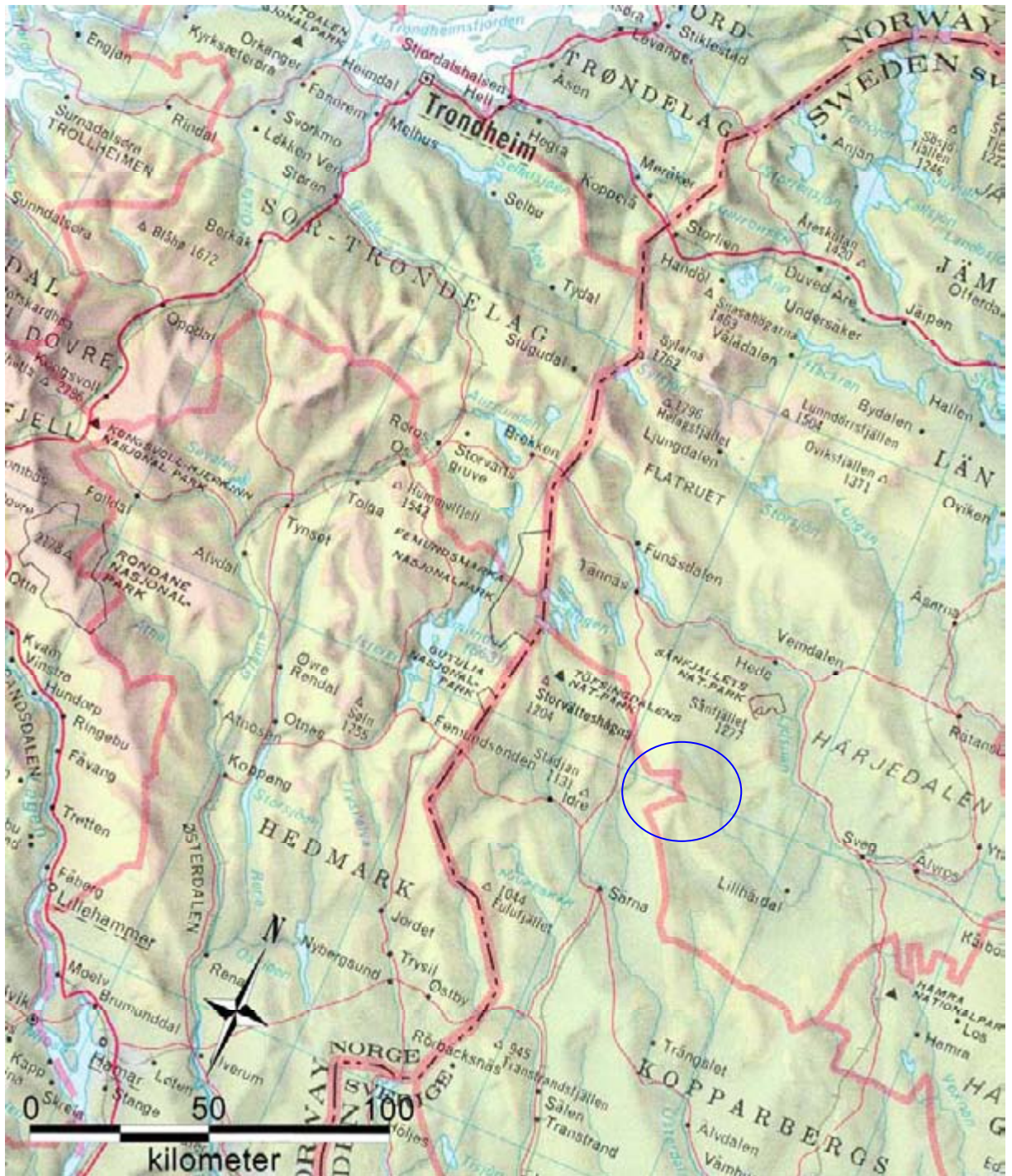
¹⁴ Rasa, 1979, s. 12.

¹⁵ Uhnö, 1941.

¹⁶ Friberg, 1975, s. 42 och 44 ff.

¹⁷ Forslund, 1997, s. 51-58.

¹⁸ Hermansson, 2004.

Figur 2. Undersökningsområdets läge. Inringat område representerar undersökningsområdet i förhållande till de österut belägna orterna Lillhärdaal och Sveg, Trondheim i nordväst, Elverum, Trysil och Säma i sydväst samt Älvdalen i söder. Del av Översiktskarta över Södra Skandinavien.

Källa: Stora Internationella Atlasen, Stockholm: Esselte Kartor 1986, s. 26-27.

I Härjedalen finns områden som var utan bilväg på 1960-talet. Levande minnen finns fortfarande av hur transporter och kommunikation såg ut innan bilar började användas. Rester av äldre vägar är historiska dokument i form av synliga spår i terrängen, av andra sätt att tänka och använda naturen, av andra kulturella, sociala och ekonomiska förhållanden. Att undersöka äldre vägar innebär att intressera sig för det sammanhang och landskap som vägen leder genom och de förhållanden som råder där, både naturgivna förhållanden och de som människor skapar i sina verksamheter i området. Naturresurs- och markanvändning liksom bebyggelse- och befolkningsutveckling över tid blir nödvändigt att studera för att förstå meningen med vägen, eller meningarna.

Figur 3.

Till Lillhärdal fanns år 1931 endast vägförbindelse från Sveg (Svegsmön). Karta över vägnätets utbredning i Härjedalen år 1931. Källa: STF:s Årsskrift 1931, s. 33

1.2 Syfte och frågeställning

Stigen är ett synligt spår. Vem lämnade avtrycken? Vem gick här före mig? Vems fot eller klövar, hovar? Varför? Mitt syfte i denna uppsats är att med hjälp av olika typer av källor ta reda på vilka som genom tiden -och varför- kan ha använt en stig jag själv sedan yngre år vandrat delar av. Vem använder stigen i dag? Stigen leder mellan gårdarna Storhärjåvallen, Lövhögen och byn Storfjäten över Vedungfjället i sydvästra Härjedalen. Jag ska dokumentera leden i landskapet samt lyfta fram några brukares berättelser.

Intentionerna genererar följande frågor:

Vilka brukare kan ha gått här och varför?

Hur gammal kan stigen vara?

Vilka använder stigen i nutid?

Kan stigen bevaras?

I fokus är stigens sträckning och dess funktion under barmarksperioden. Det innebär att det är sommarvägen som undersöks. Vintervägen berörs endast ytligt.

Är stigen en prästväg?

Härjedalskännaren Erik Modin påstod i början av 1900-talet att präster från Elverum (figur 2) under den norska tiden, (d v s före år 1645), rastade i byn Storfjäten (Fjäten) på sin väg till och från kyrkbyn Lillhärdal.

”Under det Lillhärdal i kyrkligt avseende sammanhörde med Elverums prästegäll var här ett rasteställe och, som det vill synas, mötesplats för dem, som färdades mellan dessa orter. Två gånger årligen gjorde prästerskapet tjänsteresor här fram. Vägen från Norge gick över Särna till Fjäten och fram mot urbygden vid Härjån, varefter den tog över till norra stranden av denna å, neråt till kyrkbygden”¹⁹

Påståendet har ytterligare ökat min nyfikenhet att forska vidare i denna stig och dess användning. Kan det faktiskt vara just den stig jag avser undersöka som elverumsprästerna, som Modin skriver om, kom gående och ridande på? Eller kan de ha kommit på någon annan stig? Kom det präster alls från Elverum till Lillhärdal? Jag har själv tidigare hört namnet *Prästvägen* användas om denna stig.²⁰ Varifrån kommer det namnet? Finns andra namn?

I boken *Historiska vägar i Jämtlands län* av Johan Jonsson (2001) återges en stig utmärkt som ”viktigare väg vid slutet av medeltiden” (se streck **figur 4**).²¹ Dess fortsatta sträckning västerut är dock oklar. Ett av syftena med min uppsats är därför även att klarlägga om ”min” stigs sträckning sammanfaller med denna medeltida väg.

1.3 Utgångspunkter

Mitt angreppssätt innebär att jag väljer ett ”vidvinkelseende”, som syftar till en så bred bild som möjligt under en tidsrymd. Det är bredden, mängden användare, myllret och mångfalden som ger perspektiv. De gårdar och byn som stigen går emellan är givna delar av undersökningen.

För att kunna undersöka en stig bakåt i tiden förutsätts en kontinuitet i sträckningen. En sommarstig dras genomgående på ett så hårt och torrt underlag som möjligt för att spara tid och kraft.²² Det är därför troligt att den ultimata sträckningen för en stig har prövats ut och hittats i terrängen på ett relativt tidigt stadium och därefter underhållits.²³ Uppsatsen vilar på antagandet att stigsträckningen i fråga bör ha varit i stort sett densamma över tid. Smärre korrigeringar i terrängen görs dock allteftersom väderlek påverkar markförhållandena och vattendragens storlek; särskilt över blöta markpartier kan det lokalt bildas flera alternativa parallella vägsträckningar.²⁴ Burman rapporterar år 1791 karaktäristiken för kategorin ”fjällvägar”: ”på sumpiga ställen måste man leta sig fram vid sidorna och med vadande hjälpa sig över de elfvar som möta”.²⁵

¹⁹ Modin, 1949, s. 131.

²⁰ Nils Bodin uppger att han hört namnet av forskaren Nils Höglund som vistats på Lövhögen från 1940-talet och i samband med Svenska Jägarförbundets sedan 1960-talet årliga ripmärkning i området.

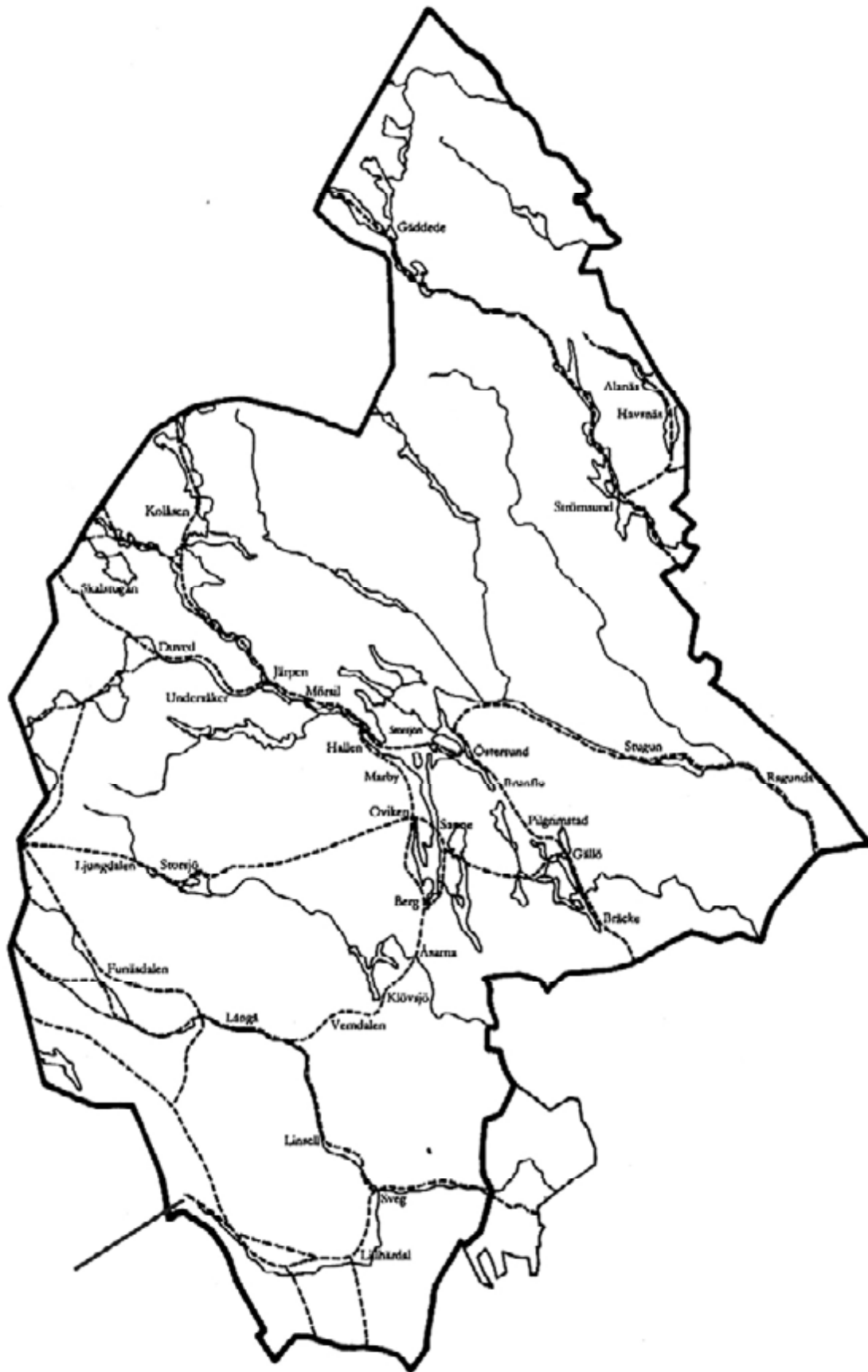
²¹ Jonsson, 2001, s. 7.

²² Om en stig inte längre är synlig måste man därför titta på terrängen för att finna vägen ”så som urinnevånarna gjorde från början” Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

²³ Se Mannerfelts stigdefinition ovan.

²⁴ Egna iakttagelser under fältstudier juni-juli 2004.

²⁵ Burman, (1791) 1902, s. 4.

Figur 4. Strecket utanför kartan pekar ut den stigsträckning som denna uppsats kretsar kring. Sträckningen västerut är ej inritad på denna karta som har titeln "Viktigare vägar vid slutet av medeltiden inom Jämtlands län" i Jonsson (2001). Källa: Jonsson (2001); *Historiska vägar i Jämtlands län*, s. 7.

Vägdefinition

Med *väg* kan man mena olika saker. Ordet *väg*, ur vilket även ordet *vagn* kommer, är indoeuropeiskt och betyder ”fara, resa”²⁶ eller ”ställe där man far”.²⁷ Arkeologen Rudebecks²⁸ definition omfattar ”...kommunikationsstråk i vid bemärkelse, påvisbara genom bevarade vägar, rester av vägbanor eller vadvägar eller postulerade utifrån vägar på äldre kartor, topografiska förhållanden eller rumsliga analyser av fornlämningar”.²⁹ En väg kan både existera rent fysiskt och ibland samtidigt även i en mental bemärkelse. De kan ibland vara svåra att skilja åt. När det gäller så kallade pilgrimsvägar sammanfaller aspekterna helt och hållet. Definitionsmässigt behöver en väg endast kännas till av en enda person, men vägen måste användas med ”en viss regelbundenhet”; det räcker inte med bara en gång³⁰.

1.4 Uppsatsens disposition

Kapitel 1: Närmast nedan ges en översiktlig bakgrund av Härjedalens natur- och kulturgeografi. En kort inledande presentation av stigen och undersökningsområdet följer därefter. Ett avsnitt tar vid om de metoder och källor jag använt för att hitta uppgifter om stigen i fråga. Källkritiska synpunkter tas upp och även något om vilka källor som är möjliga att använda i vägundersökningar. Tidigare vägforskning samt teorier och begrepp jag ansett viktiga för min undersökning avslutar därefter kapitlet. Indelningen av källmaterialet i äldre och yngre källor styr i stort uppsatsens fortsatta upplägg.

Kapitel 2 behandlar frågan om stigens ålder. Hur länge har människor rört sig i området? Äldre källor och den dokumentation som finns eller pågår kring bosättningar i området tas upp här. Kapitlet avslutas med ett problematiserande kring frågan om elverumspräster kan ha färdats på denna stig eller inte.

Kapitel 3 är upplagt som en vandring på stigen i riktningen Storhärjåvallen – Storfjäten tillsammans med en genomgång av yngre källor. Denna del är även tänkt att kunna fungera som en sorts handledning eller praktisk guide för de som önskar vandra på stigen. Ett bra sätt att bevara en stig (och därmed ett svar på en av de frågor jag ställer) är ju självklart att öka slitaget och trampa på den, vilket härmed rekommenderas! Då en stig förr generellt sett gick mellan bebodda platser och bebyggelse (idag leds trafiken ofta utanför bebyggelse) kommer under vägen den yngre och källmässigt säkrare bebyggelsehistoriken behandlas i detta kapitel. Kartmaterial av olika slag redovisas och en källkritisk diskussion förs i samband med dessa. Längs vägen dokumenteras här den faktiska stigen i landskapet, dvs vad som syns av stigen idag, dess sträckning i terrängen och hur den är märkt. Underhåll och olika märkningsmetoder av stigar mer generellt ingår här. De olika brukare som gått här och av vilka skäl presenteras tillsammans med några av brukarnas minnesbilder och kommentarer.

I *kapitel 4* presenteras slutsatserna som sammanfattar svaren på de frågor jag ställer. Här görs även en sammanfattning av de resonemang som förts i kapitel 2 och 3. Resultaten jämförs med teori och tidigare forskning. Därefter följer en käll- och litteraturförteckning liksom även en lista över uppsatsens samtliga figurer. Allra sist finns bilagor.

²⁶ Mannerfelt, 1936, s. 36.

²⁷ Strid, 1999, s. 84.

²⁸ Rudebeck, 2001, s. 109.

²⁹ Enligt samma definition Rudebeck, 2001, s. 109, är *vägforskning* ”olika typer av platser där kommunikationsleder möts, dvs vägsnär, vägforskning, vadvägar, möten mellan vattenvägar och landvägar samt möten mellan vattenvägar”.

³⁰ Stenqvist Milde, 2000, s. 66.

Härjedalen, beläget mellan 61-63 grader nordlig bredd och 12-15 grader östlig längd, har ett utpräglat inlands- eller kontinentalklimat. Sommar och höst breder lågtryck ut sig medan januari-februari oftast innebär högtryck med kallt och klart väder. Men härjedalsfjällen som domineras av västvindar ligger i en gränzon mellan kustklimatet västerut och inlandsklimatet österut. Inom fjällområdet varierar mikroklimatet. På ett fjälls sydsluttning kan trädgränsen ligga 100 meter högre upp.³³ Lokalt gynnsammare klimat har utnyttjats. I hela fjällkedjan är ett vanligt boplatsläge i s.k. lidlägen i en varm sydsluttning mot en bergsbrant varifrån kalluften rasar ner i dalgången nedanför. Andra boplatslägen i fjällen med lokalt bättre klimat, är sjönära lägen förutsatt att sjön är tillräckligt djup så att värme magasineras, lägen vid starkt strömmande vattendrag samt lägen på höjder.³⁴

Fäbodbruk och samisk kultur

Under stenåldern (4200-1800 f. Kr) samlade människor i Härjedalen växter, jagade och fiskade. Boskapsskötsel kan spåras med pollenanalys från 2200 f. Kr, så småningom ett dominerande näringsfång tillsammans med jordbruk. På Fulufjället i nordvästra Dalarna (**figur 2**) finns ett gravröse daterat till 400-500 e. Kr.³⁵ Pollenanalys visar att vid Tryg-åsen, beläget utefter vägen mellan Särna och Lillhärdal, odlades säd kring 900-talet.³⁶ Sädodling har i Härjedalen bara skett i mindre skala då kornet allt som oftast frusit i det kalla klimatet. Säd var därför en handelsvara som byttes mot framför allt järn och skinn vid de stora vinter-marknaderna i Norge och Sverige.³⁷ I fjälltrakter var det inte förrän med odlingen av potatis som läges- och klimatförhållandenas roll accentuerades. Här vilade hushållningen helt på fiske, jakt och boskapsskötsel.³⁸

Boskapsskötseln gav upphov till en fäbod- eller säterkultur som är gammal i Norden och tidigare har omfattat i stort sett hela Sverige och Norge samt Finland från finska Lappland ner till Karelen och Island. I Norge finns sätersystem dokumenterade sedan århundradena närmast Kristi födelse.³⁹ Härjedalen tillhör ett av fäbodväsendets kärnområden i Sverige.⁴⁰ Här och i Jämtland kan det vara flera mils avstånd mellan hemgård och fäbod.⁴¹ Hur länge samer funnits i Härjedalen är under utforskning. Gravar från 1000- och 1100-tal med klart samiska drag har påträffats i nordvästra Härjedalen, ända upp i kalfjällsmiljö. I skriftliga västnordiska och norska källor från 1100-tal, då Härjedalen var norskt, omtalas att samer vistades i södra och sydöstra Norge.⁴² Tecken efter en tidig, möjlig församisk, fångstkultur, är lämningar av stenåldersboplatser varav de äldsta är daterade till ca 5000 f. Kr, hällmålningar och fångstgropar för älg och vildren. Att fångstgropar ibland återanvänts och det faktum att metoden användes till in på 1860-talet då den förbjöds, gör fångstgropar svåraterade.⁴³ Förutom fångstgroparna lämnar samisk kultur annars inte många spår efter sig i terrängen. Det kan vara jordringar - svåra att upptäcka - efter kåtor, medan byggnader och stängsel av trä snabbt försvinner.

³³ Mosskin, 1983, s. 24 och 31 ff.

³⁴ Ljung, 2004, s. 43.

³⁵ Montelius, 2003; Föredrag.

³⁶ Eriksson, Stig Eriksson, Skogsmuseet i Särna, muntligen 04.03.15.

³⁷ Bergström, 2000, s. 164 ff.

³⁸ Ljung, 2004, s. 43.

³⁹ Ekeland & Gustafson, 1997, s. 1.

⁴⁰ Lööf m fl, 2000, s. 12.

⁴¹ Burman, 1902, s. 7: anger ända upp till 7 mil från byarna i Jämtlands län.: ”Fäbodar kallas de ladugårdar, som Jämtlands läns inbyggare hafva, en del på egna utmarker, men de flesta å kronoallmänningar under fjällen, för att der emot afradspenningar nyttja betesmarkerna. Dessa äro ända till 7 mil aflägsna ifrån byarne.”

⁴² Zachrisson, 1992, s. 7 ff. Widén, 1934, s. 215: Fångstgropar förbjöds i 1864 års jaktstadga.

⁴³ <http://www.z.lst.se/fakta/herj.hist.php.datum>

Det gör att platser som använts av samer ibland endast finns bevarade i folkminnet.⁴⁴ I väster och i det nordöst gränsar Härjedalen till Norge och fylkena Sör-Trøndelag och Hedmark. I norr till Jämtland och i öster till Medelpad och Hälsingland. I söder och i sydväst gränsar landskapet till Dalarna (**figur 2**).

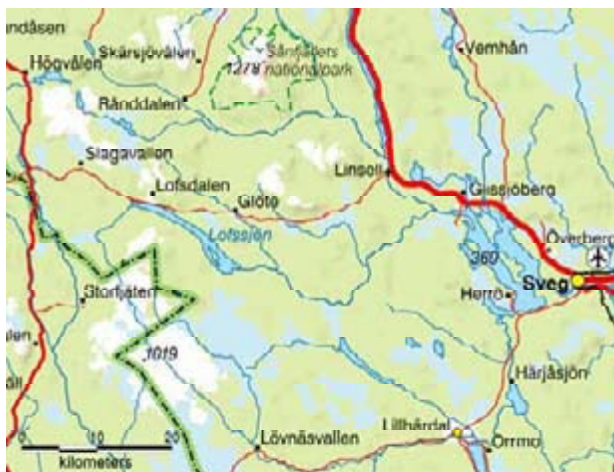
Gränshörnet i sydväst

Dalarnas två nordligaste socknar Idre och Särna samt hela Härjedalen och Jämtland, var före år 1645 norskt territorium. Att riksgränsen gick där kan förklaras av områdets naturgeografi. Stora skogar där fåbodbbruk, myrjärnshantering och jakt förekom, skiljde den svenska byn Älvdalen från de 6, respektive 9 mil åt nordväst liggande norska byarna Särna och Idre, och den norska byn Lillhärdal, belägen 8 mil norrut.⁴⁵

I Härjedalen är talspråket en kvarleva från den norska tiden och räknas tillsammans med norska, isländska och färöiska till den västnordiska språktraditionen. Talspråket har bevarats genom landskapets relativt isolerade geografiska läge med stora avstånd till större befolkningscentra. Även trångboddhet med tre-generationer i hushållen och det faktum att barnen ofta fick den första kontakten med svenska språket genom skolan, har haft betydelse. Byn Lillhärdal, som in på 1960-talet saknade genomfartsvägar (se figur 3 och inledningen), anses ha det mest ålderdomliga språket.⁴⁶

Under medeltiden låg dock, som nämnts, Lillhärdal vid en av de stora pilgrimslederna mot Trondheim (**figur 2**). Kyrkbyn i Lillhärdal är med omgivande fåbodområde klassat som riksintresse för kulturmiljövården.⁴⁷ Till kyrkbyn hörde en vidsträckt socken.⁴⁸ Längst i väster låg en sockenallmänning på vars, då svenska, mark byn Storfjäten (**figur 6**) byggdes under senare delen av 1700-talet och hit leder stigen som undersöks i den här uppsatsen.

1.6 Stigen och undersökningsområdet

Figur 6. Byn Storfjätens läge i förhållande till fjällmassivet (här vitmarkerat) och kyrkbyn Lillhärdal, Lofsdalen och Högvålen samt till länsgränsen här utmarkerad med punkter och streck. Bilvägen Lillhärdal-Lövnäsvalen syns dragen på nordsidan längs med en å, Härjån, i kartans nederkant – och fortsätter vid Lövnäsvalen i sydväst vidare över länsgränsen till Särna. Källa: Sverigekartan.

©Lantmäteriverket Gävle 2005. Medgivande I .2005/2124.

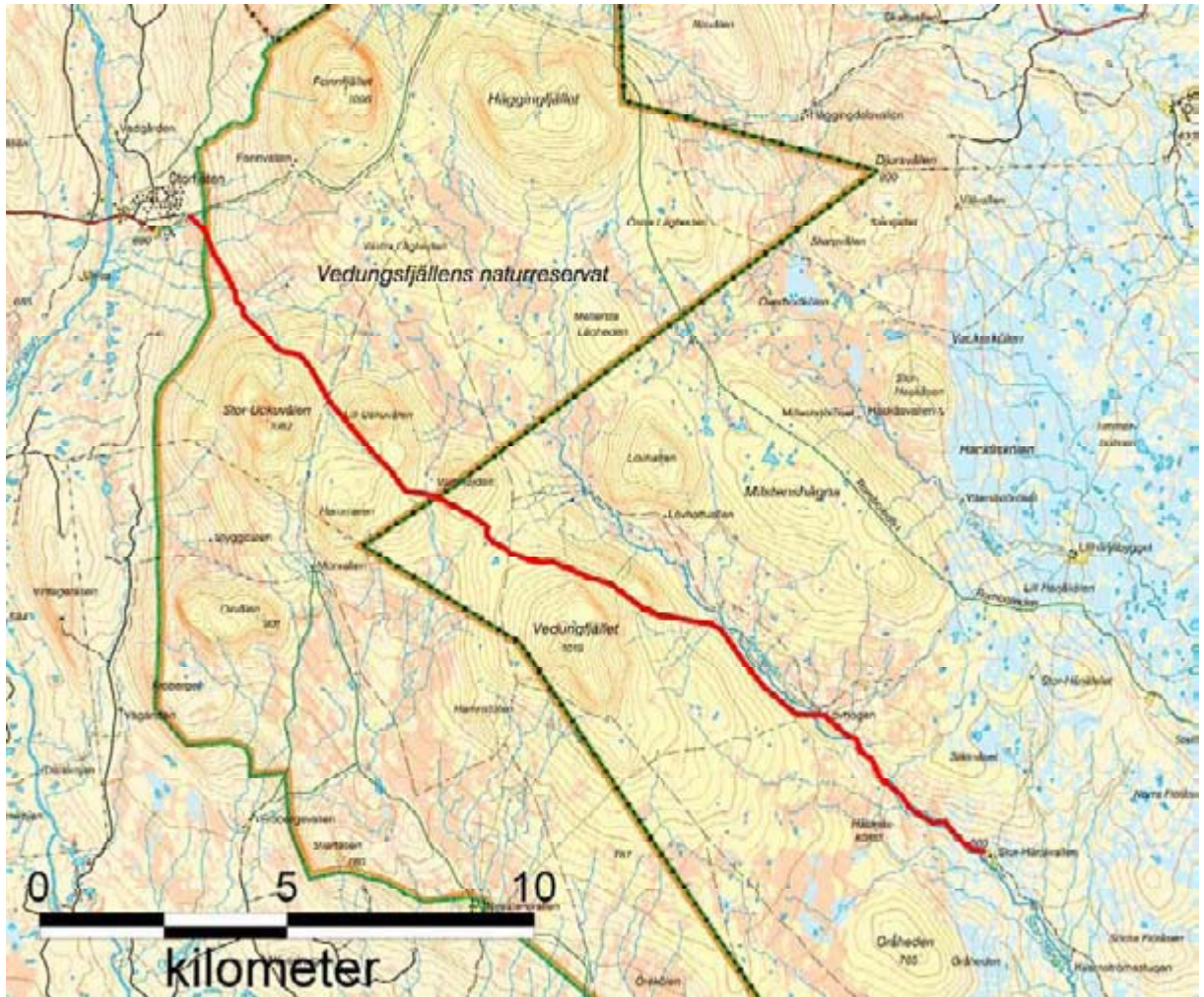
⁴⁴ <http://www.z.lst/kulturmiljo/samer/samer.php>, 2004.11.10

⁴⁵ Friberg, manus 1956, kap IX, s. 16.

⁴⁶ Röster från det förgångna, 2002, s. 1.

⁴⁷ Riksintresseområde Z 63. <http://www.z.lst/kulturmiljo/riksintr/harjed/z63a.php>, 2004.11.10

⁴⁸ Enligt uppgift ur Eriksson () 189721 kvadratmil stor.

Figur 7. Stigsträckningen. Stigen löper från gården Stor-Härjåvallen - här belägen nära kartans högra nedre hörn - vidare via gården Lövhögen snett diagonalt upp mot kartans övre vänstra hörn till byn Storfjäten. Källa: Vägkartan 1998. © Lantmäteriverket Gävle 2005 Medgivande I 2005/2124.

Stigen mellan Lillhärjåvallen kyrka och Storfjäten gick från Storfjäten över fjällmassivet (**figur 7**) och på andra sidan vidare via gårdarna Lövhögen och Storhärjåvallen. Det är denna delsträcka, cirka 2,5 mil lång som undersöks i uppsatsen. Kyrkstigen i fråga fortsatte från Storhärjåvallen vidare över Lövnäsvalen och följde sedan, enligt beskrivningar (se kapitel 3) den norra stranden av Härjeån ner till kyrkan i Lillhärjådal (**figur 6**). Sträckningen Lövnäsvalen- Lillhärjådal på nordsidan av Härjeån verkar överensstämma med Modins beskrivning av Elverumsprästens färdväg till Lillhärjådal (se under syfte). Vägen norr om Härjeån mellan Lillhärjådal och Lövnäsvalen är i dag asfalterad 90-väg mot Särna och tar runt 20-30 min att åka (vägen markerad på figur 6). Vid Lövnäsvalen vidtar en knagglig skogsbilväg, ca 1 mil lång, som slutar i en parkering vid Storhärjåvallen. Stigen mot Storfjäten löper härifrån i ådalen längs med *Storhärjeån*, till Lövhögen (**figur 7**). Stigen fortsätter därefter med två möjliga sträckningar från Lövhögen, över ett kalfjällmassiv som utgör vattendelare mellan Ljusnan och Dalälven, passerar länsgränsen över Jämtlands län och in i Dalarnas län för att gå genom en del av *Vedungfjällets naturreservat*. Därefter går stigen nerför fjället *Stora Uckuvålens* sluttningar ner till byn Storfjäten belägen på båda sidor om ån Storfjätån eller Storfjätån. För vandrare finns övernattningsmöjligheter i öppen stuga på Lövhögen, i *Gruvstugan* (*Gruvan* se **figur 27** och **bilaga 6**) och på *Morvallen* (på figur 7 belägen nästan mitt på

kartan nära hörn på länsgränsen). I Storfjäten finns vandrarhuset Fjällgården men även privathus går att hyra.

Att nå uppsatsens stigsträckning görs enklast från antingen Storfjäten, *Nysätersvallen* (nära kartans nedre kant, *Fröbergsvallen* eller från Storhärjåvallen. Andra möjligheter är att ansluta via stigar från *Lofsdalen* (**figur 6**) eller via pilgrimsleden (Romboleden) från *Lövnäsvallen* (**figur 6**; Romboleden är utmärkt på **figur 7** över kartans övre högra del).

Permanentbebyggelsen längs stigen uppstod under en tidsperiod av utflyttning från byarna när befolkningen ökade starkt och det blev trångt om mark. Ny bebyggelse tillkom framför allt i områden med sämre jordmån och hårdare klimat.⁴⁹

Byn Storfjäten

Storfjäten, permanentbebodd åtminstone sedan 1760-tal, tillhör Dalarnas län men ligger i landskapet Härjedalen. Byn överfördes år 1957, tillsammans med grannbyn Häggberget 5 kilometer bort, som dock tidigare tillhört Linsells socken, till Idre beläget ca 4,5 mils bilväg från Storfjäten. Idre tillhör idag Älvdalens kommun och Dalarnas län (fd Kopparbergs län) (länsgränsen utritad i figur 6 och 7) men byarna Storfjäten med 3 permanentboende hushåll år 2004 och Häggberget med två permanentboende samma år, ligger fortfarande kvar i landskapet Härjedalen, dvs hör till Dalarna, men ligger inte där (!). Landskapsgränsen går fortfarande på andra sidan ån över Löskesåsen mot Lillfjäten (landskapsgränsen streckmarkerad i figur 3).

Storfjäten fick bilvägförbindelse (med Lillfjäten) år 1939 och i det sammanhanget byggdes här Sveriges sista nybyggda träbro⁵⁰ (**bilaga 1**) över ån man tidigare vadat och åkt båt över. Flera vadställen över Storfjätån finns, men vadet vid *Vadgården*, som gett gården dess namn⁵¹, anges vara det bästa med häst.⁵² (Vadgårdens läge i Storfjäten syns i **figur 7**). Sedan 1970-talet har en stugby växt fram i Storfjäten, med runt 50-talet hus.⁵³ Enstaka stugor tillkommer fortfarande.

Gårdarna Storhärjåvallen och Lövhögen

Gården Storhärjåvallen, som varit bebodd året om sedan 1860-talet till slutet på 1950-talet, fick bilvägförbindelse ungefär samtidigt med Storfjäten; år 1942 drogs den sista etappen av vägen fram till gården i samband med skogsavverkningar.⁵⁴ Gården Lövhögen var permanentbebodd sedan slutet av 1700-talet till 1940-talet. Hit drogs ingen bilväg.

Bilvägarnas tillkomst har på ett avgörande sätt påverkat människors rörelsemönster och sätt att färdas. Ändå finns i området fortfarande en åretombbebodd gård utan bilvägförbindelse, gården *Lillhärjåbygget*, kulturresevat sedan några år tillbaka, beläget cirka 7 kilometer nordöst om Lövhögen och ungefär 6,5 kilometer nordnordöst om Storhärjåvallen (**figur 7** i mitten nära kartans högra kant).

⁴⁹ Bergström, m.fl., 1993, s. 117.

⁵⁰ Ulma 755:1-68: Uppteckaren Niss Hjalmar Mattson (NHM) uppger år 1934 att en bro byggdes i Storfjäten över Fjätälven en kilometer nerströms från vadet vid Vadgården. Foto på träbron strax innan den revs i bilaga 1.

⁵¹ Vad i ortnamn hänvisar till vadstället där, se Brink, 2000, ibid., s. 34. Ulma 755:1-68: Uppteckaren NHM (se not ovan) anger år 1934 att gården Vadet eller Vadgården n:o 5, indikerar närheten till det vad över Fjätälven som gett gården dess namn.

⁵² Melker Vallin, Storfjäten, muntligen 04.07.21.

⁵³ Gunnar Ekenved, Storfjätens samfällighetsförening, e-post 04.05.17.

⁵⁴ Bilvägen till Storhärjåvallen gjordes etappvis. Sista etappen var sträckan från Källarhålsbäcken till Storhärjåvallen som blev klar 1942 enligt Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

1.7 Vägar till kunskap om vägar

För väghistoriska undersökningar behövs ofta en mängd källmaterial av olika art.⁵⁵ Mina frågor bearbetas genom en kvalitativ analys av ett omfattande och mångsidigt material. Jag spårar min stig genom litteraturstudier, arkivsökningar, fältarbete och intervjuer. Nedan redovisas var för sig de skilda källor som är möjliga i vägundersökningar och vilka jag har använt i denna undersökning. Några av de problem som de olika källtyperna medför redogörs även för.

Fr o m 1600-tal börjar kartor produceras och mängden skriftligt källmaterial ökar markant. 1600-talet kan därför betraktas som en form av skiljelinje i källhänseende och här drar jag en ungefärlig gräns mellan vad jag kallar äldre respektive yngre källor. Källmaterialet har i stort fått styra uppsatsens disposition. I några fall är källan i sig yngre men dess innehåll kretsar kring uppgifter om förhållanden i äldre tid. Då har jag i huvudsak använt uppgifterna i kapitel 2 där äldre källor och tiden före 1600-talet tas upp.

Till *äldre källor* för jag:

- arkeologiska fynd
- ortnamnsforskning
- vägforskning om äldre vägsystem och skriftliga källor som fokuserar på äldre tid

Med *yngre källor* menar jag:

- kartor
- senare tids bebyggelsehistorik och folkliv. Här ingår hembygdsföreningarnas forskning.
- nutida informanternas berättelser jag tagit del av under intervjuer och samtal.

1.7.1 Metod och källkritik -äldre källor

I de fall där *relikta vägar*, eller rester av dessa, finns kvar och detta gäller ”min” stig som återfinns i terrängen, kan de undersökas arkeologiskt på olika sätt och ålderbestämmas. *Stenrosen* kan finnas utmed leder som märkning, men är svåra att datera. Man kan dock undersöka lavtillväxten på rosen då det är känt hur lång utvecklingstid olika lavararter har.⁵⁶ *Bleckning* på träd kan förekomma som märkning längs stigar i skogsterräng och rester av *kavelbroar* kan finnas bevarade i myrmarker. Båda kan åldersdateras med dendrokronologi eller C 14-test.⁵⁷ En mer utförlig diskussion kring detta följer i det avsnitt som tar upp märkning av stigar nedan. För att kunna klassas som fast fornlämning måste en stig uppfylla vissa kriterier. I Lagen om kulturminnen m.m. anges de övergripande reglerna medan kriterierna är formulerade i en särskild bilaga⁵⁸. Delar av pilgrimsvägar har uppfyllt kriterierna för färdvägar och klassats som fornlämningar. Bedömningskriterierna för färdvägar och vad återges i **bilaga 2**.

En rad källkritiska problem finns med åldersdateringar av äldre vägar. Åldersstigna vägar kan vara svåra att alls hitta, påpekar arkeologen Elisabeth Rudebeck.⁵⁹ Många förhistoriska vägar är idag moderna vägar; det vill säga den nya vägen är byggd med samma dragning ovanpå den gamla. Det medeltida vägnätets struktur återfinns i grova drag i dagens vägnät.⁶⁰ Det finns få konkreta spår kvar av vägar från senneolitikum till äldre järnålder

⁵⁵ Montelius, 1995.

⁵⁶ Karl-Johan Olovsson, arkeolog på Jämtlands läns museum muntligen 04.01.21.

⁵⁷ Karl-Johan Olovsson, arkeolog Jämtlands läns museum muntligen 04.01.21.

⁵⁸ Reglerna anges i Lagen om kulturminnen m.m. (KML 1988:950) 2 kap. 1§. Kriterierna finns i *Antikvarisk bedömning vid registrering i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister*. Bilaga till Riksantikvarieämbetets beslut 2002.12.17. Dnr 320-3874-2002. Reviderad 2003-03-24. Uppgifter ur <http://www.raa.se/fornminnesregistret/pdf.antikbed.pdf>, 2005.08.29.

⁵⁹ Rudebeck, 2001: *ibid.*, s. 95 ff.

⁶⁰ Riksantikvarieämbetet 1997.

(2300 f. Kr. – 550 e. Kr.). Kunskapen är dessutom liten om hur spår efter vägar som inte haft tydliga konstruktioner kan identifieras. Många vägar är dessutom bortodlade i ett jordbrukslandskap som expanderat över tid.⁶¹

Andra *fornlämningar av olika slag*, vilka går att datera, kan indikera existensen av en väg i närheten. Det finns exempelvis en rumslig koppling mellan gravar och större lokala vägar. Gravfält har ofta legat intill vägar alternativt har vägdragningen lagts intill gravfälten. Gravarnas ålder har ofta antagits överensstämma med vägens, vilket dock inte alltid måste vara fallet.⁶² Finns ett gravfält intill en väg *kan* det innebära att vägen har samma ålder som gravfältet.⁶³ Om inte fornlämningar finns i anslutning till en stig är det svårare att åldersdatera denna. I Fornminnesregistret på Riksantikvarieämbetet i Stockholm, har jag gått igenom de arkiverade fornlämningsinventeringarna för Lillhärdals och Linsells socken.⁶⁴ Nyare rapporter från utgrävningarna vid Slyos, Lövnäsullen, har jag laddat ner via Jamtlis hemsida⁶⁵. Inom projektet Skog – Historia har i Härjedalen inventeringar gjorts i slutet av 1990-talet, men jag har ej kunnat ta del av dem.⁶⁶

Där *runstenar* förekommer, kan deras inskrifter ibland handla om vägar. Runstenarna visar även genom själva sin placering i landskapet var förhistoriska vägar funnits. De restes i vägrenen utefter de dåtida vägarna och vid större vadvägar.⁶⁷

Ortnamn, vilka även inbegriper naturnamn, är en annan möjlig och mycket viktig ingång till kunskap om var vägar funnits innan de överhuvudtaget går att spåra i skrifter eller kartor.⁶⁸ Materialet från Lillhärdals socken finns förvarat på Språk och folkminnesinstitutet (SOFI) i Uppsala som jag tagit del av.⁶⁹

Muntlig tradition är ju en möjlig, om än mer osäker, källa till kunskap om vägar, särskilt utanför det statliga vägväsendets ramar. I det aktuella området i Härjedalen har den muntliga traditionen en lång historik, en tradition som föranledde att undersökningar blivit gjorda vid Slyos i den ovan nämnda utgrävningen.⁷⁰

Visor är en annan möjlig källa till kunskap om vägar, kanske framförallt lokalt. *Äldre skriftligt material* bestående av exempelvis medeltida brev och lagar är ytterligare möjliga källor.

⁶¹ Rudebeck, 2001, s. 95 ff.

⁶² Rudebeck, 2001, s. 95 ff.

⁶³ Riksantikvarieämbetet, 1997, s. 7.

⁶⁴ Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering av Lillhärdals socken, Svegs härad och tingslag, Härjedalens kommun, utförd av Sune Jönsson 10/6 – 21/9 1975 och utförd av Gert Magnusson i september 1976.

⁶⁵ Heinerud & Bengtsson, 2003.

⁶⁶ Inventeringsmaterialet är ej sammanställt och publicerat ännu. Inventeringsunderlaget finns i en pärm på Skogsvårdstyrelsens kontor i Krokom enligt kontaktpersonen för Skog-Historia i Härjedalen Inger Sandström på Skogsvårdstyrelsen och Länsstyrelsen i Jämtlands län.

⁶⁷ Brink, 2000, s. 15 ff.

⁶⁸ www.sofi.se.

⁶⁹ ULMA 755:1-68 Efterlämnade samlingar från Härjedalen, T. Bucht Lillhärdals socken 5-11, Linsells socken 12-13, Älvdals, Säma och Idre socken 4-7. Det rikstäckande Ortnamnsarkivets samlingar, består av olika register, uppbyggda utifrån grundregistret Topografiska registret. I topografiska registret finns varje registrerat ortnamn förtecknat på ett kort som står ordnade alfabetiskt i trälådor efter län, härad, socken och skepps- eller tingslag. Uppteckningar gjorda före 1900-talet finns samlade under *Äldre namnformer* under bebyggelsenamn och naturnamn. Uppteckningar gjorda under 1900-talet och senare innehåller uttalsuppgifter och återfinns under *Uppteckningar* bebyggelsenamn respektive naturnamn. Litteraturhänvisningar finns också i registret.

⁷⁰ Heinerud & Bengtsson 2003.

1.7.2 Metod och källkritik – yngre källor

Yngre källor utgör ett säkrare material. Förutom litteratur- och kartstudier har jag gjort fältstudier med intervjuer och en fältvandring på stigen. Kontakter via e-post, både med forskare och andra informanter, har varit mycket viktiga i mitt arbete.

Skriftligt material av olika slag finns att tillgå. Väghistorikern Jan-Olof Montelius har gjort en sammanställning av källor och arkiv som kan anlitas för vägundersökningar i Dalarnas län, av vilka några av källorna och arkiven behandlas närmare i ett temanummer av Bebyggelsehistorisk tidskrift.⁷¹ Fr o m 1600-talet ökar mängden skriftligt material när statliga myndigheter tillkommer för vägväsendet. Texterna kan när det gäller äldre tid utgöras av rättsliga dokument i form av lagar ex. vad gäller väghållningsskyldigheter, reseskildringar, och landshövdingeberättelser exempelvis. Förutom i länsarkiv finns material även i de kyrkliga arkiven. I vägmuseet i Borlänge finns ett vägarkiv. Här förvaras bl a geografen Nils Fribergs opublicerade forskning om sommarvägar i Dalarna på 1600-talet och som jag läst valda delar av.⁷²

Kartor började produceras under 1600- och 1700-tal och är en annan mycket viktig källa för vägstudier. I lantmäteristyrelsens arkiv i Gävle finns de historiska originalkartor som arkiveras för Lillhärads socken och som jag studerat. I intervjuer har jag även fört kartnamnen på tal och frågat om deras bakgrund, samt om några namn saknas på kartorna. Äldre kartor redovisas i kapitel 3 medan yngre kartor även presenteras i inledningskapitlet. Jämfört med Jämtland verkar Härjedalen i karthänseende i lägre grad ha intresserat statsmakterna. Landskapet verkar länge ha legat i skuggan av det större strategiskt viktigare Jämtland.

Bebyggelsehistoriskt material av olika slag ingår självklart i studierna då vägar lett mellan bebyggelsen. En kulturhistorisk inventering av fäbodrar i Härjedalen gjordes av läns museet i två perioder; 1975-1980 och 1989-1999.⁷³ I mitt arbete har *litteraturstudier* ingått, där såväl yngre som äldre källor använts, men även opublicerat material baserat på släktforskning och nerskrivna minnesuppgifter. Av de yngre källorna har artiklar i tidskriften *Jämten* och *Härdalsboken* visat sig särdeles användbara och Erik Modins klassiker *Härjedalens ortnamn och bygdesägnar*.⁷⁴ Av de äldre är två akademiska arbeten med; Unaeus avhandling från 1694 och Hedenbergs lärdomsprov från 1720-tal, där bl a pilgrimsvägarna och Slyosbosättningen tas upp, men även Hulphers 1770-talsskildring från Härjedalen.⁷⁵

Väghistoriska studier från Härjedalen och Jämtland, jag gått igenom, gjorda under 1790-tal finns i Johan Elers samling⁷⁶ och i Fale Burmans anteckningar.⁷⁷ Inventeringar av pilgrimsvägarna genom Härjedalen och Jämtland gjordes av Olof Jansson under 1920-talet och Nils Ahnlund.⁷⁸ En översikt över vägväsendets utveckling i Jämtlands län av Uhnö,

⁷¹ Montelius, 1995.

⁷² Friberg, (manus) 1956.

⁷³ Lööv m. fl., 2000. Inventeringen pågick mellan åren 1975 och 1999 och avsåg att ge ett värderingsunderlag för att kunna prioritera vård och skyddsinsatser på fäbodarna (s. 3).

⁷⁴ Modin, (1902), 1949. Lillhärads socken behandlas på s. 118-159.

⁷⁵ Unaeus, (1694), 1899. Hedenberg Jonsson, (manuskript 1720-tal), Faksimil 1970. Hulphers, (1777), 1912.

⁷⁶ Wikström, 1968.

⁷⁷ Burman, (1791)1902.

⁷⁸ Ahnlund, 1931, s. 62-84.

publicerades på 1940-talet.⁷⁹ År 1999 inventerade Jämtlands läns museum kulturhistoriskt intressanta äldre vägar i länet. Vägarna inom Lillhärdals kyrkby och till byarna runt Orrmosjön är med, men inte vägarna till och från kyrkbyn.⁸⁰

Fältstudier

Fältstudier i Härjedalen gjordes i två omgångar under 2004 och omfattade intervjuer och fältvandring. Första perioden inföll i slutet av april (04.04.21-04.04.27), och den andra perioden i juni och juli (04.06.27- 04.07.21).

Intervjuer

De muntliga uppgifterna bygger på dels *intervjuer* dels *informella samtal*. I april gjorde jag sammanlagt 6 bandade intervjuer på plats i Lillhärdal och i Storfjäten. Resterande intervjuer och samtal 18, av sammanlagt 24, gjordes dels per telefon i februari, mars och juni, både bandade och obandade, dels bandade på plats i juli. En sista obandad telefonintervju gjordes i december. Av de totalt 29 personer jag samtalat med, har jag med 5 personer enbart fört skriftliga anteckningar. De flesta muntliga informanter fick ett brev (**bilaga 3**) skickat till sig innan intervjutillfället, med de frågor jag tänkt ställa och en förfrågan om att delta i intervjun samt om de kände till fler människor jag borde kontakta. Informanterna tillfrågades vid intervjutillfället om de ville vara anonyma eller inte i undersökningen.

Urvalet av intervjupersoner byggde dels på den kännedom om området och de kontakter jag redan tidigare hade, dels på de tips jag fick under vägen. Hembygdsföreningarna i Lillhärdal, Idre-Särna och Älvdalen kontaktades bl a. Länsstyrelserna i Dalarna och Jämtland, Jamtli i Östersund, Lomkällan Skogsmuseum i Särna, Skogsvårdsstyrelsen och Vägverket i Borlänge var andra instanser som anlätades för att hitta informanter. När det gäller intervjuer skiljer man på *strukturerade* och *kvalitativa intervjuer*.⁸¹ Jag har genomfört kvalitativa intervjuer med de fasta frågor som finns formulerade i syftet. Men intervjuerna och samtalen innehöll också öppna frågor och följdfrågor kring sådant som informanterna själva valde att berätta. Följdfrågor är viktiga då de kan klargöra att inget missförstånd om svaret föreligger. Några informanter samtalade jag med vid flera olika tillfällen. Det innebär för mig som intervjuare att flera chanser fanns att få svar på frågorna så långt det var möjligt. En generell svårighet med intervjuer är tidsaspekten; om mer tid funnits kanske också andra och fler tankar eller minnesbilder kommit fram än de som uttrycktes just vid intervjutillfället. Intervjuerna och samtalen är olika långa, men de flesta intervjuerna är cirka 45 minuter långa. De bandade intervjuerna har lyssnats av och i stort sett ordagrant skrivits ner i efterhand på papper.

Kontakt via e-post har skett framförallt med forskare; på Vägverket, på länsstyrelserna och museerna och med hembygdsföreningar, men även med personer jag sedan intervjuat. I samband med dessa kontakter skickade jag samma brev som till de tänkta intervjupersonerna, för att presentera och förtydliga avsikten med mitt projekt.

⁷⁹ Uhnö, 1941.

⁸⁰ Jonsson, 2000. I inventeringen prioriterades statliga och enskilda vägar med statsbidrag och i några fall privata vägar "som tidigare ingått i det allmänna vägnätet och då varit av historisk betydelse" (s. 3). Kommunala vägar ingick med ett undantag inte i inventeringen. Man påpekar att s. 2-3 att i framtiden kommer troligen fler vägar att uppmärksammas i takt med en ökad kunskap.

⁸¹ En strukturerad intervju består av fasta frågor med antingen öppna svar eller fasta svarsalternativ som antecknas. En kvalitativ intervju bandas ofta och frågorna ställs inom bestämda frågeområden men frågorna formuleras beroende på hur intervjupersonen svarar, d v s anpassas alltefter situationen. Ur Johansson & Svedner, 2001.

Fältvandring

Den andra fältundersökningsperioden i Härjedalen inleddes i slutet av juni med en sex dagar lång vandring på stigen i båda färdriktningarna (04.06.27-04.07.02) då en dokumentation av stigen skedde. Min medvandrande Elisabet Bodin assisterade. GPS användes för punktmätningar vid olika platser på stigen⁸²; där stigen var otydlig, vid rösen och stigdelningar och en fördelning av koordinatpunkter över hela sträckan eftersträvades, men genomfördes ej konsekvent. Koordinater för vadet vid Vadgården i Storfjäten togs däremot vid ett annat tillfälle i samband med en intervju. GPS-resultaten både bandades och antecknades skriftligt för att kunna dubbelkontrolleras. Under vandringen användes även kompass för orienteringen i huvudsak detaljerade kartor som arbetskopior av laga skifteskarta samt ekonomisk karta.⁸³

Plastbandsmarkeringar sattes upp under vägen i buskar och träd för vår egen orientering men också för att eventuellt kunna ersättas av en eventuell framtida mer permanent markering. Några nya rösen byggdes och befintliga rösen förstärktes vid behov. Kvistar och grenar bröts för att göra passagen större och tydligare på vissa ställen. Olika passager av stigen fotograferades och skriftliga anteckningar fördes. Som en del av dokumentationen av stigen bandade jag under merparten av vandringen egna kommentarer och iakttagelser. Detta som ett stöd för minnet genom direkta kommentarer av hur stigen ter sig genom landskapet. Delsträckan Storhärjåvallen – Lövhögen - första stigningen upp Vedungfjället vandrades vid ytterligare ett tillfälle i båda riktningarna 04.07.14 - 04.07.17. Då påbörjades även en uppmärkning av stigen med blå spraymärkningsfärg utifrån den gjorda plastbandsmärkningen.

1.8 Forskning om vägar

En översikt av svensk vägforskning i ett historiskt perspektiv har gjorts av väghistorikern Jan-Olof Montelius.⁸⁴ Kartor över Sverige tillkommer under 1600-och 1700-talet. Denna period var Sverige i omgångar i krig med grannländer. I en svensk nation under bildning skulle riket kartläggas och vägar fick ökad betydelse. I dåtidens reseskildringar, för Härjedalens del genom Abraham Abrahamsson Hulphers och Fale Burman, beskrevs även vägnätet och dess tillstånd. Men både föregångare och efterföljare till dessa upptecknare finns.⁸⁵ Längre fram i tiden tar universitetets olika ämnesdiscipliner vid och försätter forskningen om rikets vägnät och dess historia. Det är framför allt språkforskare och kulturgeografer som forskat inom området men även historiker och på senare tid också arkeologer studerar vägar. Vägsystemet har dock länge förbisetts som ett eget forskningsfält.⁸⁶

I Sverige har den s.k. Norrstigen, den medeltida landledd som gick mellan kungsgårdarna längs den norrländska kusten, varit föremål för tvärvetenskapliga undersökningar och kartlagts av bland andra ortnamnsforskaren Stefan Brink⁸⁷

Geografisk kommunikationsforskning

Studiet av äldre kommunikationer och kommunikationssystem har en lång tradition inom geografiämnet i Sverige. Två avhandlingar i geografi kan nämnas; Gunnar Hoppes avhandling 1945 *Vägarna inom Norrbottens län. Studier över den trafikgeografiska*

⁸² WGS 84 användes som koordinatsystem.

⁸³ Laga skifteskartor LSA Y29-4:2 och LSA Y29 – 9:2. Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 2-3 Vedungfjället, 16D 2-3 e-f Gråheden, 16D 4-5 a-b Lillfjäten och 16D 4-5 c-d Stor-Uckuvålen.

⁸⁴ Montelius, 2000 (a), s 5-14.

⁸⁵ Rasa, 1979.

⁸⁶ Rasa, 1979, s. 5.

⁸⁷ Brink, 2001, s. 116-117.

utvecklingen från 1500-talet till våra dagar och Nils Fribergs avhandling *Vägarna i Västernorrlands län* 1951.⁸⁸

Nils Friberg, ibland tillsammans med Inga Friberg, undersökte också vägstrukturer i Dalarna och Gästrikland. I denna uppsats används två av dalaundersökningarna.⁸⁹ Inte förrän på 1600-talet kan sommarvägnätet i Dalarna kartläggas ordentligt då lantmäterikartor och domböcker och landshövdingeförordningar tillkommer som källmaterial.⁹⁰ Friberg konstaterar att i fråga om landtransporter var *vintertrafiken* helt dominerande i Dalarna. Speciellt gällde detta fjärrtrafik i landskapet åt väster och norr, synligt bl a i tullstatistiken vid Idre tullstation. Vintervägar stakades (med träkäppar) i allmänhet och underhölls i samma sträckningar av de kringboende bönderna.⁹¹ Persontransporter på barmark skedde ridande till häst eller med sommarsläde. Sommarsläden med släpa, eller släprede var det väglösa landets viktiga lastfordon sommartid (**figur 8**).

Figur 8. Sommarsläde. Källa: Friberg (1951) s. 254. "Den främre delen kallas "stötting" eller "bock" och är ca en och en halv meter bred. Den bär upp kälken i bak"⁹².

Annan relevant forskning

Härjedalen har undersökts i ett tvärvetenskapligt sammanhang där Ängersjö by stått i fokus. Områdets vägsystem undersöktes av bl.a. arkeologen Stenqvist Millde⁹³ Stigen mellan Särna och Lillhärjedalen som föregick körvägen användes, visar forskning inom projektet, bland andra av unga arbetssökande män från Värmland som sökte sig till Härjedalen under den period landskapet var ett eldorado för skogsarbete i skogsindustrins barndom.⁹⁴ Denna gångstig raserades delvis när körvägen byggdes på 1960-talet enligt lokal dokumentation.⁹⁵ Var det på denna stig elverumsprästerna kom på sin väg till

⁸⁸ Hoppe (1945) och Friberg (1951).

⁸⁹ Friberg, manus 1956 och Friberg & Friberg, 1975.

⁹⁰ A.a., s 38 ff.

⁹¹ Friberg & Friberg, 1975, s. 37-38.

⁹² Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, Arne Hermansson, Storhärjåvallen muntligen.

⁹³ Arbetsnamnet för forskningsprojektet är *Flexibilitet som tradition – näringar och kulturmönster i skogsbygd under tusen år* och några av forskningsresultaten redovisas i Sporrong, (red), 1995.

⁹⁴ Johansson, 1995, s. 67.

⁹⁵ Hermansson, 2004: Avverkning längs vägsträckan LövnäsvalLEN-Haftorsbygget påbörjades hösten 1962 och gick de 12 kilometrarna "igenom rena vildmarken där det tidigare endast fanns en gång/klövjestig utefter vägsträckan, vägbygget kom senare att delvis radera resterna efter denna stig". Förbindelsen Särna – Haftorsbygget är av tidigare datum och gjordes någon gång under 1940-talet enligt Stig Eriksson, muntligen 04.03.15.

Lillhärdal? Vi får anledning att återkomma till detta och stigen i kapitel 2.

Vägen mellan Älvdalen och Lillhärdal och dess historia dokumenterades utförligt 1997 av Ragnar Forslund.⁹⁶

En omfattande dokumentation av högt liggande bosättningar i ett fjällskogsområde i Norra Idre i Dalarna har nyligen publicerats. Tomas Ljung beskriver ingående gårdarnas historik och levnadsvillkor i en trakt som gränsar till undersökningsområdet i denna uppsats och som människorna här rört sig mellan. I arbetet, som är näraliggande på flera sätt, ingår ett mindre avsnitt om stigar och färdstråk som är av intresse.⁹⁷

1.9 Teorier och begrepp kring väglokalisering

I det här avsnittet ska jag redovisa en diskussion kring varför vägar är belägna där de är. Vilka faktorer påverkar var en väg dras? Tid och kraftåtgång är två av faktorerna som avgör var vägen placeras. Gamla vägar återanvänds. Skillnaden mellan sommar- och vintervägar redovisas.

I kommunikationsforskning brukar ett vägnät delas upp i tre olika nivåer; i *fjärrleder* för långväga kommunikation, som handelsleder och pilgrimsleder är exempel på, *regionala nätverk* med kyrkvägar och tingsvägar och *lokala* vägar med exempelvis stigar till och från gårdar, jordar och betesmarker.⁹⁸ Friberg skiljer på ett liknande sätt mellan vägar *inom* gården, *inom* bygden och *mellan* bygder.⁹⁹ Flera forskare hävdar att människor hellre än att anlägga nya vägar använder befintliga. Samma vägar togs i bruk av olika skäl.¹⁰⁰ I övre Dalarna skapade fäbodriften och kreaturens skogsbete ett vägnät av s.k. buförsvägar.¹⁰¹ Sammankopplade blev dessa buförsvägar här ofta stommen i fjärrvägnätet.¹⁰² Pilgrimslederna är i många fall återanvända ännu äldre fjärrvägar.¹⁰³

Hur inverkar naturgeografiska förhållanden på vägars lokalisering? Hav, sjöar och rinnande vattendrag har både varit lämpliga att färdas över men också fungerat åtskiljande. Vadställen uppstår där det är enklast att vada över. Hit måste stigarna leda. Förmodligen är det djur som visat människor var det är bäst att ta sig över.¹⁰⁴

Höjder, framför allt åsar, har flitigt använts för vägdragning. Under Högsta kustlinjen (HK) var rullstensåsarna mycket viktiga, över HK spelade åsarna mindre roll. I mellersta och Övre Norrland följer landsvägarna ofta dalgångarnas sedimentplatåer där bebyggelsen ligger.¹⁰⁵

Skogar och berg kan ha fungerat både förenande och avskiljande. Stora skogar har av många forskare uppfattats som barriärer. Detta kan vara felaktigt då människor i praktiken haft skogen som arbetsplats menar Stenqvist Millde.¹⁰⁶

Över Härjedalsfjällen har naturliga förbindelser med Norge funnits. Ett gammalt norskt ordspråk säger; fjäll förenar – skog skiljer.¹⁰⁷ Riksgränsen mellan dåvarande Norge och

⁹⁶ Forslund, 1997.

⁹⁷ Ljung, 2004.

⁹⁸ Stenqvist Millde 2000.

⁹⁹ Friberg, 1975, s. 42.

¹⁰⁰ Millde, 2000, Mosskin, 1983, s. 9.

¹⁰¹ Buförsvägar; vägar till och från fäbodarna.

¹⁰² Friberg, 1975, s. 38 ff.

¹⁰³ Mannerfelt, 1936, s. 26-27.

¹⁰⁴ Namnet Ulva (Ulvavad) utanför Uppsala är ett exempel på det och är ett namn av ”mycket hög ålder”.

Namnet Ulvas söder om Storfjäten (**figur 7**) kan tyda på samma sak.

¹⁰⁵ Friberg, 1951, del 1:39, min kursivering.

¹⁰⁶ Stenqvist Millde, 2000.

¹⁰⁷ Mosskin, 1983, s. 8.

Sverige gick i nordvästligaste Dalarna genom ett område med ”mer eller mindre försumpade skogsterränger”.¹⁰⁸ Här fanns varken lättframkomliga isälvsavlagringar eller sedimentfyllda dalstråk. Följande citat är viktigt i denna uppsats, och kan förklara hur det kan komma sig att en idag avlägset liggande stig i fjällvärlden på sin tid kan ha varit flitigt trafikerad:

”Den enda ljuspunkten utgjorde de kala fjällplatåerna, som åtminstone under vissa delar av sommarhalvåret underlättade trafiken i alla riktningar. *De stora fjällen kommo också att i avsevärd utsträckning verka som magneter på de äldre sommarvägarna inom gränsområdet mellan Sverige och Norge.*”¹⁰⁹

Höjdvägar

Varför hade fjällen en sådan dragningskraft? Mannerfelt (1936) respektive Friberg (1951) använder begreppet *höjdvägar*. Höjdvägar är ”sådana förbindelser, som extremt förlöpa på höga nivåer, trots att möjligheter förelegat till deras framdragande längs i färdriktningen förekommande dalstråk”.¹¹⁰ Höjdvägar förekommer inom i stort sett alla länders äldre vägsystem, exempelvis över bergsplatåerna i Centraleuropa. Dessa vägar följde ofta vattendelaren.¹¹¹

I Sverige finns ett väl utvecklat höjdvägssystem exempelvis på sydsvenska höglandet, gynnat av en storkuperad topografi och ett relativt tätt förbindelsenät. De stigar som fanns innan landsvägarna i mellersta och Övre Norrland var i stor utsträckning lokaliserade på relativt höga nivåer.¹¹² Man väjde generellt för snår, sankmarker och för en småbackig terräng med många uppförs- och nerförsbackar. Den genaste vägen blev därför krokig men arbetsbesparande.¹¹³

Plan och torr mark liksom fri utsikt är några orsaker till höjdvägarnas existens.¹¹⁴

Dräneringen har en dominerande betydelse för vägdragningen. I det äldre sommarvägnätet användes både väldränerade älvbrinkar i älvdalarna och höjdvägar uppe på berg. Trots att nederbördsmängden oftast ökar med höjden så är avrinningen och avdunstningen bättre än nere i sänkor vilket talar till höjdvägarnas fördel. Höjdplatåerna utgör dessutom relativt blockfri terräng.

Att *marken var någorlunda jämn och fri från stora stenblock* var alltså en annan viktig faktor till att använda höjdvägar. Smala dalgångar, så kallade dalförträngningar kan ha varit svåra att komma fram igenom. Sådana är vanliga i hela Norrland och bidragit till att höjdvägar utvecklats. Först med 1800-talets hjultransporter ersatte man höjdvägarna med vägar i lägre terräng för att undvika branta backar. Biltrafiken har intressant nog, påpekar Friberg 1951 delvis inneburit att höjdvägar återigen börjat användas då stigningar är överkomliga med motorburna fordon.¹¹⁵

I äldre tid låg *bebyggelsen* i de blockfria och frotskyddade höjdlägena. Vägar mellan sådana bosättningar förklarar ytterligare förekomst av höjdvägar.

En annan aspekt på höjdvägar är *mental*. Det var (är?) tryggare att färdas högt. Både djur och människor tenderar att i ny, obekant terräng söka sig högt upp. Detta för att lättare kunna orientera sig och försvara sig. Denna psykiska faktor tros ha påverkat var de äldsta

¹⁰⁸ Friberg, manus 1951, Bok IV, kapitel XV, s. 4.

¹⁰⁹ (Friberg, manus 1951, Bok IV, kapitel XV:4).

¹¹⁰ Friberg, 1951, Del 1, s. 39.

¹¹¹ Mannerfelt, 1936, s. 21.

¹¹² Friberg, 1951, del 1:39, min kursivering.

¹¹³ Mannerfelt, 1936, s. 22.

¹¹⁴ Mannerfelt, 1936 och Friberg, 1951.

¹¹⁵ Friberg, 1951, s. 40 ff.

sommarvägarna dragits fram¹¹⁶:

”Som tiderna voro osäkra för vägfarande, tillmättes det särskild vikt, att utsikten över närmaste omgivningar var fri och obunden och för orienteringen möjligast vidsträckt. De kommo därför att företrädesvis förläggas över åsar och höjder utan vidare avseende fäst vid krökar och backarnas mångfald och branthet.”¹¹⁷

En sammanfattning av vad som utmärker sommarvägarna jämfört med vintervägar framgår av **figur 9**.

Figur 9. Tablå över skillnader mellan sommar- och vintervägar

Sommarvägar	Vintervägar
Bärkraftig hårdbacke , torrbacke	Bärkraftig is, snö
Följer hårt underlag, ofta på höjder(över åsar, fjäll) i terrängen d v s hög relifenergi eller i dalgångar	Plant och slätt, låg relifenergi d v s ofta i terrängens lägsta lägen; (över frusna sjöar, åar, myrar)
Ger krokiga vägar med längre sträckningar men är arbetsbesparande. Väjer för sankmarker, snår och alltför småbackig terräng Så hårt och torrt som möjligt	Ger raka , vägar och kortare sträckningar över frusna sankmarker Så rakt och gent som möjligt
Undviker sankmark	Föredrar sankmark
Rösade, bleckade	Stakade med träkäppar
Gångstig, klövjestig, ridstig, kärrväg	Körväg
Leder till vadställen (=möjlig passage vid högt vattenstånd) Pilgrimsvägar Buförsvägar (vägar till fäboden) Fiske, bär, jakt	Dominerar transporter av varor, tunga varor transporteras vintertid Dubbelt så stor lastförmåga som sommarfordonens Handelsvägar Biskopsvisitationer Timmer, hö, mossa, jakt

Källa: Friberg, 1956 och 1975, Mannerfelt, 1936, Montelius, 2003, Intervjuer, 2004

Andra lokaliseringsfaktorer

Både funktionella aspekter och även psykiska kan alltså förklara varför en väg är dragen genom landskapet just där den går. Men ytterligare aspekter har påverkat vägars lokalisering.

Vägar markerar ofta ägogränser. Vägar har därmed även haft den socialt-ekonomiska funktionen att skilja ägolorter från varandra.¹¹⁸ Omvänt är det vanligt att gränser löper längs fysiska företeelser som vägar, hägnader och bäckar.¹¹⁹ I odlingsbygd lades vägar om möjligt på den sämsta marken, vilket också orsakar att äldre vägar slingrar sig fram.¹²⁰

När det gäller förhistoriska vägar kan ytterligare dimensioner vägas in som speglar den tidens tänkande och världsuppfattning. Vägkorsningar exempelvis har uppfattas som laddade platser för livsavgörande och dramatiska val. Vägkorsningen är då en metafor för

¹¹⁶ Friberg, 1951, del 1, s. 45. Det här var före motorvägarnas tid; motorvägar i nutid är ofta sprängda tvärs igenom en bergsrygg för att få plana raka vägar utan större stigningar.

¹¹⁷ Uhnö, 1941, s. 139.

¹¹⁸ Mannerfelt, 1936, s. 22.

¹¹⁹ Cserhalmi, 1997, s. 46 och s. 60.

¹²⁰ Mannerfelt, 1936, s. 22.

människors existensiella val.¹²¹ Kultplatser är andra laddade platser som ofta ligger långt bort, högt upp osv¹²² och dit vägar lett.

En annan mental aspekt som nutida kommunikationsforskning intresserat sig för är en individs ”räckhåll”¹²³ som används för att avgöra hur avstånd värderas. Hur långt en människa kan nå är delvis beroende av vad denne är kapabel att föreställa sig.¹²⁴ Att förflytta sig innebär i sig ett sorts risktagande. Förflyttningar är något som människan som art levt länge med. I mänsklighetens historia har vi levt nomadiserande eller halvt nomadiserande 90 % av tiden.¹²⁵

¹²¹ Rudebeck, 2001, s. 99 hänvisar till Martin Puhvels bok *The Crossroads in Folklore and Myth* (1989).

¹²² Rudebeck, 2001: Att äldre vägar ofta ligger intill gravar kan bero på dessa dimensioner menar arkeologen Rudebeck. Hon skiljer mellan *funktionella aspekter* det vill säga topografiska och hydrologiska aspekter på vägens lokalisering i landskapet och frågor om dess konstruktion. *Sociala aspekter* där vägar kan ha varit monument och offentliga rum som förknippats med status, makt, handel och en tillägnelse av åtråvärda föremål och kunskaper. *Kosmologiska aspekter* i betydelsen att vägar och resande har setts som metaforer för resor i tiden och till platser som haft mytologisk betydelse. *Liminala aspekter* som innebär att platser vid vägar och gränser har ansetts underlätta kommunikationen mellan levande och döda. Att resa och färdas kan i sig ha inneburit och innebära en gränsöverskridande handling.

¹²³ ...”varje person under sitt liv är inbäddad i en räckhållsrymd, som på varierande sätt sträcker sig utåt sidorna, bakåt mot det förgångna och framåt mot det eftersträfvade” (Stenqvist Millde; 2000, s. 66, citatet har hon hämtat ur Torsten Hägerstrand ”Om tingens vidd och ordning” 1991, s. 21.)

¹²⁴ Millde, 2000, s. 65 ff.

¹²⁵ Historiskt sett är dock erfarenheter av jordbrukarsamhällets bofasthet ”relativt nya”. I mänsklighetens historia har vi som jägare, fiskare och samlar levt nomadiserande eller halvnomadiserande 90 % av tiden hittills. Förflyttandet mellan olika platser kan sägas vara ”normaltillståndet” hos oss som vi som art haft längst tid att anpassa oss till. Ur Abrahamsson m. fl., 1997, s. 172.

2 Stigen i äldre källor

I det här kapitlet ska jag belysa frågan om stigen mellan Storhärjåvallen, Lövhögen och Storfjäten och dess ålder. Hur länge har människor rört sig i området? Vad visar äldre källor och den dokumentation som finns eller pågår kring bosättningar och leder i området? Hur gammal kan stigen vara? En stig kan vara äldre än vad känd bebyggelsehistorik direkt visar. Människor kan ha vistats i ett område längre tillbaka eller passerat genom det. Ortnamn och äldre muntlig tradition kan ge fingervisningar och om fornlämningar av olika slag hittats intill en stig kan dessa ge upplysningar om stigens sannolika ålder.

2.1 Vad berättar ortnamn i stigens närhet?

Fjällnamnen

En indikation i ortnamn på äldre vägsträckningar är ändelsen *–vål* i namn på fjäll och berg. Sådana namn finns i anslutning till stigen i fjällnamnen *Stora och Lilla Uckuvålen* (även Oxvålen (**figur 7**)). Ordet vål bedöms syfta på platser för vårdkasar och utsikts- och bevakningspunkter.¹²⁶ Berg- och fjällnamn med ändelsen är särskilt vanligt i Norge och i de svenska landskap som gränsar till Norge. Forskning har visat att vålnamnen ligger längs linjer i landskapet, vilka verkar tangera gamla gångstigar.¹²⁷ I Härjedalen ligger de flesta vålarna intill gränsen mot Dalarna:

(...) ”Vålarna i Idre och Särna äro fritt liggande fjäll med kal topp, belägna invid de gamla gångvägarna mellan Dalarna och Härjedalen. På var sin sida om Fjätälven ligga Fjätervålen och Oxvålen mitt för Uckuvålen i Härjedalen. Dessutom finnas enstaka andra, t- ex. Gränjesåsvålen invid fäboden Gränjesåsvållen söder om Städjan invid en gammal stig mellan Idre och Lillfjästens dalgång, där nu landsväg till Härjedalen går fram. Läget invid de gamla vägarna talar för att vålarna även här ursprungligen varit vårdkaseberg för signalering mellan Härjedalen och Särnabygden.”¹²⁸

Första gången fjällnamnen i området finns utsatta på kartor är år 1800.¹²⁹ Ordledet –Ucku, som även stavats Ukku, kan eventuellt vara samiskt. Det är i så fall mycket gammalt men om detta kan man endast spekulera säger Ulla Svedell, expert på samiska ortnamn på SOFI.¹³⁰ Hur gamla vålnamnen är vet man inte, och av själva vålarna kan det enda spåret vara en botten av sten eller ett röse vilka är svåraterade.¹³¹ Envall anser att vårdkasarna ”härröra från krigiska tider, som rådde just då namngivningen ägde rum.”¹³² Utseendemässigt motsvaras en vål av ”ett fjäll som är skogbevuxet från foten upp till toppen som är kal”¹³³, vilket även är vad muntliga informanter i nutid associerar namnet till.¹³⁴ Namnet *Fonnfjället* är byggt av det norska substantivet ”fonn” som avser en sorts

¹²⁶ Envall, 1946, s. 54 ff och Westerdahl, 1998, s.172. Ordet Vål, även –varde och –val, kommer av det fornsvenska ordet wardh(er) som betyder ´vakt´. Vål kan i svenskan även betyda ´(hö)stack´ eller ´rishög´ enligt Westerdahl, ”allmän rishög” och ”offerkast på platsen för någon olycka” enligt Envall som anger att –vål är en yngre form än -val.

¹²⁷ Envall, 1946. S, 57-58: Det norska substantivet ”varde” betyder ”vårdkase” eller ”stenhop til merke”.

¹²⁸ Envall, 1946, s. 57-58.

¹²⁹ ”Ackuvål”, LSA Y 27.

¹³⁰ Muntlig uppgift Ulla Svedell, expert på samiska namn SOFI, Uppsala 04.04.06.

¹³¹ Westerdahl, 1998.

¹³² Envall, 1946, s. 78.

¹³³ Modin, 1949, s. 4., alternativt ett ”långsluttande fjäll som inte höjer sig mycket över skogsgränsen”.

¹³⁴ Muntligen Karin Eriksson och Sture Sundgren, Lillhärjåbygget 04.07.05, Ove Nilsson och Tomas Nilsson, Storfjäten muntligen 04.04.25.

snöhopar.¹³⁵ Namn med fonn återfinns i naturnamn i Norge som ex Fonnås i fjällbygden Rendal i östra Norge, ett namn som troligtvis är mycket gammalt.¹³⁶

Andra ortnamn med väganknytning

Uppifrån Stor-Uckuvålen rinner bäcken *Stugubäcken* mot norr, utsatt på ekonomisk karta¹³⁷, som stigen passerar över. Jag har inte kunnat få reda på varifrån namnet kommer. Ordet *stuga* återfinns på andra platser i Jämtlands län och syftar då på härbärge för resande under medeltiden.¹³⁸ Kan bäckens namn vara en indikation på att stigen är en så gammal färdväg?

Niss Hjalmar Mattsson (NHM) som studerat ortnamn i Särna och Idre gjorde på 1930-talet uppteckningar kring ortnamn även i Lillhärdals socken. Över fjällen och genom skogarna gick under århundraden flera vägar vars namn nu inte längre är kända. En gammal (sommars)väg gick från Norge över Idre till Härjedalen¹³⁹, en väg som Forsslund hade beskrivit 1918:

(...) ”man kom från Elverum – Engerdalen eller Trondhjem – Röros, över Storbo genom passet mellan Idreberget och höjderna norr om Idresjön – gick över nuvarande byn Berget, över Stådjan, Lillfjäten och Storfjäten till Linsell eller Lillherrdal. Och såsom närmare Norge var Idrebygden troligen tidigare bruten än Särna”.¹⁴⁰

Den med Mattsson samtida forskaren Hesselman anser att Härje-namnen i Idres sydvästligaste hörn vid den norska gränsen, visar på en väg vars mål var Härjedalen, framför allt Lillhärdal. Vägen gick från Heggeriset vid norra änden av sjön Engeren i Norge via fjället *Härjehåga* och åarna *Storhärjån* och *Lisshärjån* till Idre. Därifrån gick vägen söder om Stådjan över Fjätens by och därifrån till Lillhärdal.¹⁴¹ Vägsträckningen verkar överensstämma med den som Forsslund beskrivit ovan. Mattsson återfinner vägens sträckning mellan Idre och Storfjäten på en norsk karta utgiven 1901. Vägsträckningen mellan Norge och Idre kan han dock inte belägga i sina ortnamnssamlingar från socknen.¹⁴² Vägen mellan Idre och Storfjäten benämndes i folkmun *Storfjetvägen*. Även i nutida uppteckningar benämns den som ”*Fjätstigen* eller ”*Storfjetvägen*” av Idreborna. I Storfjäten kallas samma väg ”*Idrevägen*” eller ”*Postvägen*”.¹⁴³ Hela sträckan Idre-Storfjäten-Lillhärdal är även känd som ”*Härdalsvägen*”, ”*Storfjätvägen*” eller ”*Fjätvägen*”. Dessa vägnamnen återspeglar

¹³⁵ Ross, 1971, s. 200: ”(...) sne danne fonn saerlig naar den under vaarsmeltningen stiller sig i fastere snehobe”. ”Fonna sig” är ett verb och ”fonnsniten” ett adjektiv ”om sneen, som efter nogen vaarsmeltning ligger igen kun i ”fonner”. Ove och Tomas Nilsson, Storfjäten bekräftar muntligen 04.04.25 att ordet fortfarande används och har samma betydelse i nutid.

¹³⁶ Nordseth, 1945-46, s. 186 ff. Vad som räknas som mycket gammalt framgår ej.

¹³⁷ Ekonomisk karta över Sverige 1977 Jämtlands och Kopparbergs län 16D 4-5 c-d Stor-Uckuvålen.

¹³⁸ Burman (1791), 1902, s. 58-59, Olsson, 1879-1901, s. 172. Uhnö, 1940, s. 141 :Endast utmed de viktigare färdstråken fanns själstugor, ofta glest placerade i obygd, i gränsbygder kallade fjällstugor. Rumar, 1997:, s. 32: Namn som Stugun, Stalltjärnstugan, Medstugan och Skalstugan i Jämtland vittnar om dessa härbärgen.

¹³⁹ Mattsson, 1945, s. 302.

¹⁴⁰ Forsslund, 1918, s. 61-62.

¹⁴¹ Mattsson, 1945, s. 302.

¹⁴² På den norska generalkart 12 finns vägen utritad. Från Idre ostnordost går vägen (...) ”över Himmeråsens sydligaste del, över Stådjans norra del, norr om Fjätervolas högsta del, över ån Lissfjeta och över Löskesåsen fram till lillhärdalsbyn Storfjeta.” Mattsson, 1945, s. 302.

¹⁴³ Ljung, 2004, s. 171.

namngivningsbruket i denna landsdel.¹⁴⁴ En annan informant förknippar med namnet ”Härdalsvägen” en väg som ”sedan gammalt gick från Norge över Engerdal via Idre, Storfjäten och Lillhärdal”.¹⁴⁵

Montelius anser att fjärrvägarnas ”förhistoriska status” i gränsområdet mellan Dalarna och Norge är svårt att få grepp om före 1600-talet. Teorier som Hesselmanns är svåra att bevisa. Fornfynden är för få och för lite undersökta. Men Montelius menar att det inte kan uteslutas utan snarare är troligt att flera av fjärrvägarna funnits under medeltid eller ännu längre tillbaka. Framtida arkeologiska undersökningar behövs för en klarare vägbild anser han.¹⁴⁶

2.2 Vad berättar fornlämningar i stigens närhet?

En jordring, som efter en kåta, finns omnämnd i undersökningsområdets närhet.¹⁴⁷ Fångstgropar finns, enligt muntliga uppgifter, på Gråheden¹⁴⁸ och ovanför Storfjäten.¹⁴⁹ Dessa är inte registrerade i Fornminnesregistrets arkiv. Ovanför Storfjäten har även två ”sten-ringar” hittats. De kan ha varit stenhyddor för falkfångare.¹⁵⁰ Fångst av jaktfalkar förekom i de jämtländska och härjedalska fjällerna under 1700-talet¹⁵¹ och kan ha anor från medeltiden.¹⁵² Utifrån beskrivningen av en sådan stenring kan det även röra sig om ett mer sentida skyttevärn för älgjägare. Jägaren ställer sig inuti ringen och siktar utåt med endast bössmyningen synlig.¹⁵³ Ytterligare undersökningar behövs för att klargöra dessa lämningars ålder och användning.

Två informanter uppväxta i Storfjäten, delar uppfattningen att samer var de första på platsen.¹⁵⁴ Att det under lång tid funnits samer som åtminstone tidvis vistats i Storfjäten är odiskutabelt.¹⁵⁵ Ny forskning tyder på att det i Storfjäten förmodligen fanns samer kanske redan under 1600-talet som nybyggare sedan drev undan efter dispyter om jakträttigheter. Sagesmän i Storfjäten nämner i äldre undersökningar lämningar efter kåtor, ett lapphärbarge och en stolpbod.¹⁵⁶ Enligt sägnen om Härjulf fanns redan lappar i

¹⁴⁴ Svea och Göran Häggberg, Häggberget muntligen 04.04.26. ”I allmänhet är att märka om Jämtlands vägar, att inga af dem äro nämnda efter sina anläggare. De bära namn, antingen af de ställen som de gå öfver, t. Ex. Ottsjö-vägen, eller dit de gå, såsom Möråkersv-vägen o.s.v.” Burman, (1791), 1902, s. 27.

¹⁴⁵ Evert Pålsson, Idre Hembygdsförening, telefonsamtal maj 2004. E. P. kommenterar att för 20 år sedan fanns många som kunnat berätta. Lillhärdal var en rik jordbruksbygd som drog folk. Många från Idre åkte till Lillhärdal för att jobba och kom aldrig tillbaka.

¹⁴⁶ Montelius, 2003, s. 6-7.

¹⁴⁷ ”En jordring som efter en kåta 50-100 m nordost Osbacken en km oppefter Storhärjåvägen”. Herrdin, 1985, s. 4.

¹⁴⁸ ”På nordsidan av Gråhed en rund backe, ungefär som Konungshögen fast mycket större. På den är massor av smågropar, som antagligen har varit fallgropar för vildren.” Herrdin, 1983-1984, s. 16. ”En rund backe med fallgropar invid Gråheden”. Herrdin, 1985, s. 4.

¹⁴⁹ Ove och Tomas Nilsson, Storfjäten muntligen 04.04.25. Groparna återfanns dock ej vid fältbesök 04.06.30.

¹⁵⁰ Uppgift från Erik J. Bergström, e-post 04.05.07, som upptäckte stenringen på Uckuvålsslutningen ca 1980. Foto på kumlet Erik J Bergström 1991 med koordinaterna 13 60 25 öst och 68 76 15 nord 742 m ö h, ca 400 meter sydväst från där den passerar Vadet vid Uckan i gles tallskog med rished (foto finns).

Stenring nr 2, som är ca 1 meter hög och med en innerdiameter på ca 2 meter befinner sig i änden av en naturlig stensamling belägen i björkskog med koordinaterna 13 60 47 öst, 68 76 86 nord, 762 m ö h

¹⁵¹ År 1757 kom falkfångare från kontinenten till Lofsdals- och Idrefjällen. Ur Bergström, 1999, s. 180.

¹⁵² Ahnlund, 1948, s. 468.

¹⁵³ Sundgren, Sture, Lillhärjåbygget muntligen 04.07.05. som sett en liknande ring.

¹⁵⁴ Axel Nilsson, Lillhärdal, 04.04.22, Melker Vallin, Storfjäten, 04.07.21.

¹⁵⁵ Lars Rumar, e-post ”Noteringar om Storfjäten” 04.06.05.

¹⁵⁶ Willenfeldt, 2001, s. 13 ff. ”Enligt Jonas Hansson Fjällner skall hans morföräldrar stadigvarande ha varit i Storfjäten både sommar och vinter. Hans morfar Jonas Jonsson skall vara den som uppfört det ännu nu kvarvarande lapphärbarget. Anledningen till att samerna fördrevs från Storfjäten skall enligt Jonas Hansson Fjällner vara en dispyt om jakt med den då ende nybyggaren i Storfjäten”. (s. 14). Svea Häggberg,

det område i Härjedalen han bosatte sig i.

2.3 Muntlig tradition

Härjulf och Slyos

I sägnen berättas att den norske Härjulf Hornbrytare som landsflyktig trängde undan lapparna med våld och slog sig ner med sitt följe som första inbyggare i Härjedalen år 840 på Slyos eller Sliarosvellir.¹⁵⁷ Platsen heter idag *Snössvallen*, belägen vid Lövnäsullen (figur 6) ca 3 mil väster om Lillhärdal och ca "en dagsled från Särne" enligt Unaeus avhandling från 1694.¹⁵⁸ Efter Härjulf sägs Härjedalen fått sitt namn.¹⁵⁹ Legendan har föranlett att undersökningar vid olika tillfällen gjorts på plats.¹⁶⁰ Vid Slyos pågick under 2004 arkeologiska utgrävningar i Jämtlands läns museum regi. Utgrävningarna skall fortsätta sommaren 2005. Resultaten indikerar mycket riktigt en boplat, hur gammal vet man ännu inte. Fler lager kan finnas längre ner i marken och området är stort.¹⁶¹

På 1720-talet beskeiv Hedenberg hur slyosborna försörjde sig av boskapsskötsel. Bete och slåtterängar fanns på båda sidor om Härjeån med:

(...) "vidlyftiga grässtrender, hvilka årligen af thet friska vatnets upstigande utur Härjåhn fugtade varda, så at thet gräs som vid samma åå växer, framför alt annat foder i hela then orten för sin kraft prisas. Dehls har theras näring bestått uti fiske, Fogel och Diurfång) som tå ej ringa har mödan belönt, hvilket visas kan af the oändliga gamla Diurgropar, som här och ther finnas, i hvilka the vilda Elg och Reens Diur fångat." ¹⁶²

Inom 3 mils omkrets runt den gamla boplaten vid Snössvall skall merparten av ängarna ha röjts av denne förste inbyggaren enligt "ålderstigna och trovärdiga män".¹⁶³ Stämmer detta skulle slåttermarkerna vid Storhärjåvallen, (belägen cirka 1 mil uppströms Snössvall) och Lövhögen (cirka 1, 5 mil) tillhört detta område. Därmed skulle de kunna vara tusenåriga, något Modin¹⁶⁴ och Olofsson¹⁶⁵ håller för troligt. Eftersom stigar lett mellan slåttermarkerna¹⁶⁶ skulle därmed även stigsträckan Storhärjåvallen-Lövhögen kunna vara tusenårig. Mer forskning behövs för att avgöra den saken. Påståendet får än så länge betraktas som en möjlig utgångspunkt för framtida undersökningar.

En gammal koppling finns mellan Slyosbosättningen och Storhärjåvallens mark. Så småningom skall bosättarna ha flyttat nerströms Härjeån där en kyrka byggdes.¹⁶⁷ Enligt

Häggberget anger muntligen 04.04.26 att det är Tännäs sameby, Ruhven Sihjte, som sedan länge använt markerna i Storfjätenområdet men endast vintertid. Under en period på 1960- och 1970-tal fanns lösdrivande renar, utom kontroll, i området även sommardag. Muntliga uppgifter Arne Hermansson, Karin Eriksson, Holger Persson, Jörgen Jonsson.

¹⁵⁷ Modin, (1902) 1949.

¹⁵⁸ Unaeus, 1694, 1899: § 4. S. 21.

¹⁵⁹ Unaeus, 1694, 1899: § 3, s. 17.

¹⁶⁰ År 1890 undersöktes Kungshögen vid Snössvall, där en kung skulle ha blivit begravd, av Erik Modin (1949, s. 145) som konstaterade att den var "en ättehögsliknande naturbildning" bildad av åns utskärningar.

¹⁶¹ Uppgifter om Slyos ur rapporter utskrivna från Jämtlands hemsida på Internet, se källförteckning.

¹⁶² Hedenberg, P. J., § 7.

¹⁶³ Unaeus, 1694, 1899: s. 20-21.

¹⁶⁴ Modin, 1949, s. 146.

¹⁶⁵ Olofsson, s. 1.

¹⁶⁶ På de detaljerade laga skifteskartorna, ex. LSA Y29 9:2, kartblad 182-83, är bruksstigar mellan slåttermarkerna noga utritade.

¹⁶⁷ Hedenberg, (manuskript 1720), § 7, 8, 9 och 10. När "folket begynte ökas" (§ 8) och fisket och jakten inte räckte som försörjning flyttade Snössvallsborna för att kunna idka åkerbruk: "Hafwa altså måst lemna

Härjulsäggen skall sonen Hucker ha flyttat till, eller ärvt, byn Nordanhå men behållt slättermark uppströms Storhärjeån.¹⁶⁸ Storhärjåvallen har som utgård tillhört den äldsta gården i Nordanhå, nr.1 Ut på högen. Nordanhå ligger strax öster om kyrkbyn och gården heter idag Åkersberg,

Lillhärda socken och pilgrimslederna

I Lillhärda byggdes Härjedalens första kyrka, förmodligen ca 1050.¹⁶⁹ Enskilda stormän var en av fyra möjliga aktörer i kyrkobyggnads – och sockenbildningsprocessen.¹⁷⁰ Att Lillhärda socken är så stor skulle kunna bero på att Slyosbosättningens vidsträckta marker kom att ingå i i socknen. I skrift omnämns Lillhärda första gången år 1430.¹⁷¹ Kyrkan blev en knutpunkt i det medeltida vägnätet.¹⁷² Genom byn färdades pilgrimer under en 500-årsperiod på pilgrimslederna till Trondheim.¹⁷³ Trondheim var Nordens stora vallfartsort där Olov den heliges ben förvarades. Pilgrimsvandringar förbjöds i Sverige år 1544 i samband med reformationen.¹⁷⁴ I Norge sammanföll reformationen år 1537 med att landet kom under danskt välde.

Vägen mellan Snösvall (Slyos) och Lillhärda är identifierad som en av de medeltida pilgrimslederna (**figur 10**).

På Janssons karta (**figur 10**) är pilgrimsleden utmärkt som ”Rombovägen”, en delsträcka av Herredal-Norgesvägen (Romboleden se **figur 7**). Den skall ursprungligen ha följt norra sidan Härjans dalgång från Lillhärda.¹⁷⁵ Senare kom den att gå via fäbodvallar över

sina förra hemman, som sedan i ängen, och Fäboställen blifvit förvandlade, och på thet att the skulle komma längre undan the kalla fiellen, hafva the begifvit sig tre fyra milar längre ned vid Herjeåhn, hvarest them syntes tienligaste platsen at intaga och upbruka”. (Hedenberg 1720: § 8)
Efter någon tid satte de upp en kyrka av trä, antalet bönder i byn var då 12 st. Denna kyrka måste flyttas då en krokav ån ”began bryta kyrkogården så när, at the dödas been began stå utur åbradden” och man anade fara å färde även för själva kyrkobyggnaden (§ 8). En ny plats valdes längre upp från ån där en kyrka av sten byggdes.

¹⁶⁸ Modin, 1949, s. 144 ff. Hucker skulle ha valt att slå sig ner på Blädjebacken, samma plats som gården Nordanhå nr 1 ligger på, enligt Modin, 1949, s. 121.

¹⁶⁹ Olofsson, 1984,, s. 5.

¹⁷⁰ Brink, 1999,s. 276 ff.

¹⁷¹ Omnämnd som ”Litla Heriadalen i Haerdals socken”, Olsson, 1897-1901, s. 147.

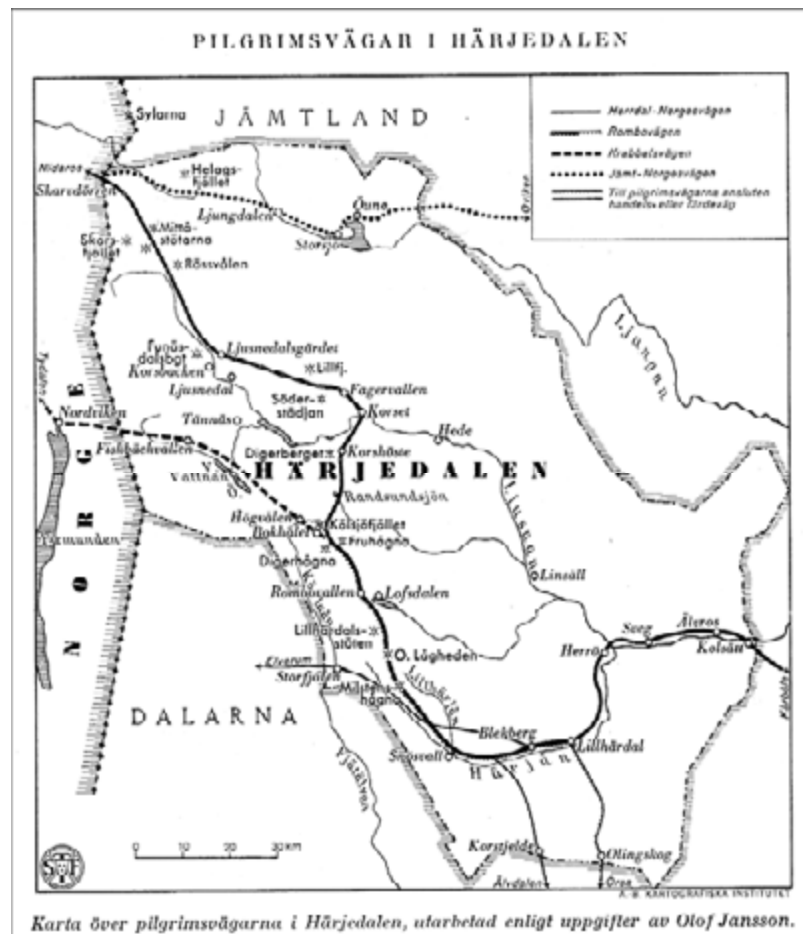
¹⁷² Jonsson, 2000, s. 4.

¹⁷³ Pilgrimsvandringar till Trondheim lär påbörjats redan året efter den norske kungen Olof Haraldssons död. Han dog den 29 juli år 1030 i Stiklastad men begravdes i Trondheim där domen enligt sägnen byggdes ovanpå hans grav. Pilgrimerna vandrade dit för att fira Olofsmässan den 29 juli på hans dödsdag enligt Jansson, 1937, s. 37 ff. Nidaros bispedöme, Trondheims stift, blev år 1152 ärkestift och omfattade halva Norge från Møre och Dovrefjäll i söder till yttersta gränsen i norr. Ärkebiskopens makt kom att omfatta tio stift; fyra i Norge, två på Island och fyra på atlantöarna Orkney, Shetlandsöarna, Färöarna och Hebriderna. På 1160-talet påbörjades katedralbygget, förmodligen med hjälp av de inkomster som S:t Olavskulten medförde. Genom hela medeltiden var Trondheim den största vallfartsorten i Norden. Uppgifterna ur Rumar,1997, s. 32 ff.

¹⁷⁴ Behre, mfl, 1985, s. 29.

¹⁷⁵ ”Wid denna ådal, hafwa Soknemännen i äldre tider til myckenhet haft sina Fäbodewallar; men för våldsamerheter i Krigstider, måst flyttadt ifrån ådalen längre ifrån Elfwen å ömse sidor” citeras Kjell Herdell år 1791 i Wikström, 1968, s. 153. Jansson, 1937, s. 42 skriver: ”Ån idag finnas slätter, däribland den av namnet att döma uråldriga ”Storsalen”, kvar och hava bönderna där i våra dagar talrikt med slätterstugor. Min sagesman i Snösvall uppgav att äldsta vägen, Rombovägen, från Herredal gått över Blekvallen och korsat Lillhärjeån, där Råbäcken faller in, varefter den gått över Flötåarna strax söder om högsta punkten fram mot Källarhålsbäcken, där den delat sig. En gren skall ha gått mot Storfjäten och till Elverum, dit Herredolarna fordom reste och köpte upp föl (min kursivering) , och en gren mot norr till sydöstra kanten av Milstenshåga, där röse varit upprest. Vägen har nog följt Herjeån, men sedan, när fäbodar började anläggas

øLillhärjån och söder om Flötåsarnas högsta punkt fram till Källarhålsbäcken. Här grenade sig leden i två. Den norra grenen är pilgrimsleden Romboleden som fortsätter över fjällen Milstenshågna och Lågheden vidare mot Rombovallen vid Lofsdalen.¹⁷⁶ Denna väg lär redan Härjulf's män ha brukat.¹⁷⁷

Figur 10: Olof Janssons karta över pilgrimsvägar i Härjedalen. Källa: Ahnlund, 1931, s. 65. Romboleden har från Lillhärjedal sträckningen Snössvall– Östra Lågheden –Lofsdalen –Fruhågna.

2.4 Trafikled under medeltiden

Den södra grenens vägsträckning är på Janssons karta (**Figur 10**) märkt som "till pilgrimsvägarna ansluten handels- eller färdeväg". Det är den gren som jag har intresserat mig för. Leden återfinns i Uhnoos översikt (1941) som en av flera "viktiga trafikleder inom landskapen Jämtland och Härjedalen vid slutet av medeltiden" och markerad som

en bit därifrån, hava väl vandrare och färdemän alltmer sökt sig fram mellan dessa och fram till Källarhålsbäcken."

¹⁷⁶ Pilgrimsleden Romboleden är på Fjällkartan 2001 utmärkt som rosaprickad led till Lövhögen i Storhärjedalens dalgång, dvs "min" stig. Från Lövhögen markeras sedan en stig som pilgrimsleden leda upp mot Milstenhogna. Pilgrimsleden viker dock enligt inventeringarna och den märkning av leden i terrängen som blev klar 1997 en bit ovan Lövnäsvalen (Snössvalen) av mot Flötåsarna och fortsätter direkt mot Milstenshågna utan att passera Lövhögen. Kompromisser har blivit gjorda vid utmärkningen av pilgrimsleden enligt muntlig uppgift Evert Sundin 04.03.14, och märkningen har förmodligen inte heller följt den äldre sträckningen till punkt och pricka då man inte riktigt vet överallt var den gått och leden inte heller överallt längre syns i terrängen.

Stigen från Lövhögen som på kartan tar slut uppe på Milstenshågna är, enligt Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05, en gångstig som var den genaste vägen mellan Lövhögen och Lillhärjåbyggets fäbod Hackåsvallen. Egna iakttagelser i fält 04.07 visar att denna stig idag ej är utmärkt i terrängen och igenväxt och svårfunnen. Stig har tidigare även funnits mellan Lövhögens fäbod Hattvallen och Hackåsvallen, en stig som delvis fortfarande är rösad och som uppe på Milstenhogna korsar pilgrimsleden enligt Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

¹⁷⁷ Hedenberg, manuskript 1720-tal, 1970: § 15 och 16.

”sträckning som utgått ur nuvarande vägnätet”.¹⁷⁸ Leden är även med på Jonssons karta från 2000 (jmf. inledningskapitlet och **figur 4**).

Till pilgrimslederna ansluten handelsväg

Enligt sagesmän skall ledens sydliga gren ha gått mot Storfjäten och till Elverum, ”dit Herdölarna fordom reste och köpte upp föl” (jmf. ovan avsnittet *Lillhårdals socken och pilgrimslederna*).¹⁷⁹ Från Lillhårdal var vägen över Storfjäten och Idre den genaste vägen till Femund, Röros och Trondheim, men inte till Elverum enligt härjedalskännaren Erik J. Bergström.¹⁸⁰

Generellt sett var handelslederna i Norrland utpräglade vintervägar. Under vintern skedde merparten av handeln och de tunga varutransporterna. Var vägen mot Storfjäten och Elverum markerad som handelsled, en vinterväg i bruk fram till medeltidens slut?

Vinterlederna lokaliserades lågt i landskapet på frusna sjöar, myrar och åar. Som handelsled torde därför sträckningen ha varit så lågt placerad i terängen och inte alls som sommarstigen gått över fjället. Bergström tror att det vintertid i fjällområdet bara gick att ta sig fram med skidor.¹⁸¹ En eventuell slädtrafik via Storfjäten bör ha gått på flacka marker utefter Storhärjeån och över myrarna nedanför stora och lilla Uckuvålen. Att undersöka detta närmare ligger utanför denna uppsats syfte.

Den omtalade hästmarknaden i Elverum hölls på Grundset i februari/mars.¹⁸² Men hästar måste läras att med snöskor, sk trögor, gå mer bredbent.¹⁸³ Det verkar i mina ögon därför inte troligt att föl skulle ha köpts och forslats hem till Lillhårdal vintertid. Fler uppgifter har jag dock inte kunnat hitta kring detta. Framtida efterforskningar och nya uppgifter kan kanske klargöra hur det förhåller sig i denna sak.

I Trondheim hölls en midsommarmarknad som lockade besökare från Härjedalen och dåvarande Sverige åtminstone fram till 1600-talets mitt.¹⁸⁴ Som handelsväg kan alltså denna sydliga gren av leden även använts sommartid. En möjlig fortsatt sträckning från Storfjäten mot Trondheim kan eventuellt vara identisk med den led över Idre och Engerdalen i Norge, som Forsslund, Hesselman och Mattsson upptecknat (jmf. avsnittet Andra ortnamn med väganknytning). Stigens status som handelsled kan jag inte klargöra i denna uppsats. Denna fråga kräver ytterligare undersökningar.

2.5 Till pilgrimslederna ansluten färdeväg

I detta avsnitt ska jag diskutera om leden i fråga kan ha använts som färdväg av präster från Elverum. Lillhårdals kyrkliga tillhörighet i förhållande till Särnas och Idres tas upp. Jag redogör för tecken som finns på kyrklig respektive militär verksamhet i undersökningsområdet kring leden.

Särnas, Idres och Lillhårdals kyrkliga tillhörighet

Särna och Idre hörde som annexer tillsammans med Trysil till Elevrums prästgäll och Hamars stift under den norska tiden.¹⁸⁵ Elverum var huvudorten. Dess första kyrka, oklart hur gammal, skall ha varit en liten träkyrka kallad Hellig Torloffs kapell. Den existerade år 1598 och var riven före år 1638.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Uhnoo, 1941, s. 144.

¹⁷⁹ Jansson, 1937, s. 41–42. I not 175 finns originalcitaten.

¹⁸⁰ Erik J. Bergström, e-post 04.05.07.

¹⁸¹ Erik J. Bergström, e-post 04.05.07.

¹⁸² Finne-Grønn, 1921 del II. Om Grundsets marknad står på s. 266–288.

¹⁸³ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

¹⁸⁴ Friberg, manus 1956, bok IV s. 17, kapitlet Några ord om gränsvägar ställning före 1600-talet.

¹⁸⁵ Finne-Grønn, del II, 1921.

¹⁸⁶ Finne-Grønn, 1921, del II, s. 84–85.

Särna och Idre-bygdens ålder är oklar. Inte heller vet man när områdena kristnades men Idre var troligen tidigast bebyggt.¹⁸⁷ År 1644 bodde i de båda byarna ca 120 personer fördelade på runt 20 gårdar. Under 1600-talets första hälft hade byarna var sitt träkapell. Gudstjänstillfällena var få; ”ett par gånger om året säges präster från närgränsande socknar i Härjedalen ha kommit på besök men dessa besök har nog endast sällan förekommit.”¹⁸⁸ Flera år kunde gå mellan gudstjänsterna. Vintertid kunda prästen färdas med släde till Trysil. Till Särna och Idre kom han dock sällan eftersom man då måste åka skidor (jmf. Bergströms påpekande kring stigen som handelsled ovan). Mellan Elverum och Idre kapell hade prästen 20 norska mil ”paa hesteryggen temelig daarlig ridevei”.¹⁸⁹

Härjedalen, där Lillhärjeds socken hörde till Svegs prästgäll, löd under medeltiden såväl världsligt som kyrkligt under Trondheims stift.¹⁹⁰ Men olika uppgifter om Härjedalens Lillhärjeds kyrkliga tillhörighet har intressant nog förekommit. Sagesmän från Lillhärjedal har vid olika tidpunkter angett att det funnits en kyrklig koppling mellan Elverum och Lillhärjedal. Jag skall här redogöra för några av dessa motstridiga uppfattningar. Min ambition är endast att redovisa skribenternas synpunkter kring den kyrkliga tillhörigheten, inte att göra en källhistorisk utredning. Den nutida forskningens ståndpunkt är klar, se ovan.

Hedenberg anger på 1720-talet utifrån muntliga källor att till Lillhärjedal, då ”the fordom en tijd ingen närmare Präst haft then, som kyrkoherde varit i Elfrem” kom alltså prästen från Elverum. Han färdades på en urgammal *kyrkväg*, eller *prästväg* mellan Elverum och Lillhärjedal via Slyos på den norra sidan av Härjeån. Förekomsten där av ”gamla broar af ålder i morasserna nedsänkta och dehls med måsar öfwerwäxte” skulle bevisa detta. Endast vägar till och från kyrkorna i byar som låg långt från landsvägen, kostades på med broar.¹⁹¹ Denna sträckning Lillhärjedal-Slyos är även identifierad som en delsträcka på

¹⁸⁷ Ljung, 2001, s. 95.

¹⁸⁸ Linge, 1945 s. 79. Han skriver vidare på samma sida: Elverumsprästen hade 15 svenska mil till Särna och 18 till Idre. ”Det säger sig självt, att prästens besök i dessa avlägsna kapellförsamlingar blevo få”. ”Då den kristna folkundervisningen ända från medeltiden ålog prästerna, är det uppenbart, att denna undervisning understundom helt uteblev eller försumrades”.

¹⁸⁹ Finne-Grønn, 1921. På s. 9 skriver han: ”Veien fra Elevrums kirke over Nybergsund til Trysil kirke er 73.3 km. og over Nybergsund til Saerna kirke 17.2 km. og endelig derfra til Idre kapel 28 km. Naar presten ved sommertide skulde til Idre kirke, havde han saaledes at ride fra Elverum prestegaard 20 norske mil, og vel hjemme igjen havde han faret 40 mil paa hesteryggen temelig daarlig ridevei. Paa godt vinterføre kunde han bruge slaede til Trysil, men til Idre og Saerna kom han neppe mange gange, om overhovedet nogensinde om vinteren, dertil var en skifaerd over de milelange vilde skogsmarker og ødefjeld, som fra Trysil traekker sig østover, en aeffere af saa alvorlig karakter, at den ikke kan fortaenkes presten at han veg tilbage for den. Fra 1645 blev det slut med Elevrumprestens gudstjenester i Idre och Saerna, for i det aar gik disse sognene over til Sverige, og da Trysil i 1780 blev eget prestegjeld, fik Elverum saa sine nuvaerende graenser”. Idre kapell var svårt förfallet när en reparation påbörjades år 1624. Särna fördes till Älvdalens pastorat och blev eget prästgäll år 1651 (s. 12 ff) och skriver Finne-Grønn vidare på s. 18: ”Endnu saa sent som i 1664 vilde bønderne saaledes ikke indfinde sig til gudstjeneste mere end høist tre ganger om aaret, akkurat paa samme vis, som de havde varet vant til fra gamle dage af”.

¹⁹⁰ Bull, 1927, s. 141, Ahnlund, 1948, s. 60, Bergström m. fl. 1993, s. 69.

¹⁹¹ Hedenberg, (manuskript 1720-tal), 1970: § 10. Originaltexten lyder: ”Den tiden orten allenast bestod af LillHerdahls församling och i förstone låg under Sverige, Sedan kyrkan blifvit upbygd wid Härjeåhn, hafwa the förmodligen haft någon hos sig förordand prästman, som hos them beständigt gudstiensten förrättadt. Men sedan thet kommit under Norrige, lærer i förstone en rund tid warit, som de eij haft sin egen Präst, Såsom thet berättas ännu hos them at the fordom en tijd ingen närmare Präst haft än then, som kyrkoherde warit i Elfrem, en soken i Hedemarken i Norrige, hwilken soken wid pass 12 milar i westsöder ligger ifrån LillHerdahl, hafwande samma präst på vissa tider om åhret rest tit ifrån Elfrem, at gudstiensten förrätta: Hwilket synes vidare kunna bestyrkas af en urgammal wäg, som ifrån LillHerdahl bort åt ofvannämnda bygd Elfrem legat, på hwilkan wäg skola finnas gamla broar af ålder i morasserna nedsänkte,

pilgrimsvägen Romboleden (jmf ovan Modins citat om Elverumspästernas färdväg under *Syfte och frågeställning* och avsnittet *Lillhärdaals socken och pilgrimslederna*). Vägen Lillhärdaal-Lövnäsullen/Snösullen (Slyos) på norra sidan av Härjeån kallas i folkmun "Dalsvägen" och var ända in på 1960-talet en sämre landsväg. Vägen är numer asfalterad och bitvis omdragen. Delar av föregångaren är fortfarande kvar i terängen vid sidan av den nya vägen.¹⁹² Som presumtiv kyrkväg och pilgrimsled skulle denna vägs historia motivera, anser jag, en undersökning i det sammanhang som utgrävningarna vid Slyos görs. I Fornminnesinventeringen finns ett depåfynd beskrivet med 15 järnföremål från 600- och 700-talen som hittats vid Rönnåsvädet intill denna väg ca sju kilometer från Snösullen nerströms Härjeån.¹⁹³

Abraham Huplhers anger i sin reseskildring år 1777, dock utan källhänvisningar, att hela Härjedalen inklusive Lillhärdaal och även Särna "i äldre tider" under den danska regeringen tillhörde Svegs pastorat och Hamars stift. Senare när Hamars stift drogs in, skulle båda orterna blivit överförda till Trondheim.¹⁹⁴ Hamar var en stor handelsplats som under det nordiska sjuårskriget 1563-1570 blev helt ödelagd.¹⁹⁵ Under detta krig erövrades Härjedalen av svenskarna.

Modin återger i början av 1900-talet Lillhärdaals koppling till Elverum. Han stödjer sig förutom på sagesmän även på skriftligt kyrkomaterial. Han menar dessutom att elverumspästens resa mellan orterna gick via raststället i Storfjäten (se citat under *Syfte och frågeställning* ovan).

Under sjuårskriget hörde Lillhärdaals socken, som under 1400-talet varit annex till Sveg (dvs tillhört Svergs prästgäll), återigen till Sveg. Men "sedemera" kom socknen att tillhöra Elverums prästgäll och Hamar stift; nämligen från fredsslutet år 1570 fram till

och dehls med måsar öfwerwäxte. Ty synes thet, at herdahlsboerne i annor händelse ej hade behöfft påkosta någon väg på så långt stycke, såsom hwarcken för eller sedan någon allmän väg warit emillan thessa eller särdeles resor warit förrättade. Och är för öfrigt at märka i Herdahlerna, de byar som ligga långt ifrån Landsvägen, och Kyrkan inga andra vägar så särdehles med broar påkosta, som den, som ligger til kyrkan, hwilken ock i den händelsen warder kallad kyrkowägen, eller Prästvägen."

¹⁹² "Dalsvägen" var sedan gammalt en gemensam skiftesväg för kyrkbyn där varje fastighet ansvarade för sin respektive del av vägen. På Sundiens skifte fanns en träbro som återkommande måste lagas. Inte förrän torvbrytningen kom igång började vägen underhållas offentligt enligt Evert Sundien, Stockholm, telefonsamtal 04.03.14. Samma väg, vägen Lillhärdaal – Lövnäsullen var en gång- och klövjeväg som grusades under 1920-talet enligt Oskar Olofsson, född 1920 på gården Bäckens Lillhärdaal, muntlig uppgift 04.04.27, ej bandad. Han minns att dom höll på att arbeta med det när han som pojke en gång åkte hästskjuts med sin far från Lillhärdaal till Bäckens fäbodvall Lillhärjåvallen. Det var en smal grusväg som det gick att köra bil på. Fortfarande på 1960-talet var vägen sådan. Den asfalterades år ?, men saknas i länets väginventering 1999, trots att kyrkplatser, däribland Lillhärdaals kyrkby, uppmärksammades.

¹⁹³ I Fornminnesinventeringens notering 11 juni 1975 är fyndplatsen, utpekad av Rune Thor, markerad som nr 5 och belägen "S kanten av moränåsslut, omedelbart N om å. Tallskog/väggkant." Depåfyndet, beläget intill det vad över Härjeån som ersatts av betongbro mot Rönnåsen, gjordes 1957 av Rune Thor, Lillhärdaal. Han fann totalt 15 järnföremål strax under växttäcknet, bestående av bl a pilspetsar, svärd, knivar, en lansspets och en holkyxa.

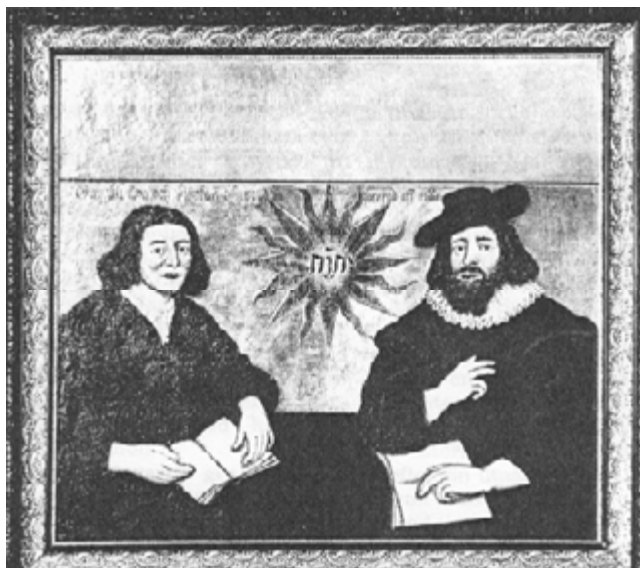
¹⁹⁴ Huplhers text (1777), 1912, under kapitlet Herjedalen s. 7 lyder så här: "Under den danska regeringen skal Herjedalen i äldre tider legat til HammarStift i Norrige; til Swegs pastorat lydde då Särna, som nu innebegripes under Öfverdalarna se not e. och Dalresan p. 227; men sedan HammarStift war indragit, kommo desse orter under Trundhems stift: De hafwa dock i Drottning Margaretas tid blifwit räknade til ErkeBiskops stolen i Upsala, och, liksom Jämtland til Domkyrkan måst utgöra St. Olofs skatt, se Jämtl. Saml. P. 5 & 177; der är äfwen nämnt at Kongl. Hof.Pred. Jon. Palma 1611war förordnad til Superintendent öfwer Jämtland och Herjedalen, men måste snart afstå samma wärdighet, hwarefter Herjedalen förblef under Upsala Stift til 1647, då det lades til Hernösands Biskopsdöme".

¹⁹⁵ Finne-Grönn, 1921, s. 269.

överföringen år 1645 till Sverige.¹⁹⁶

Bromé (1945) anser dock att det är en uppgift utan större trovärdighet och avvisar den muntliga tradition enligt vilken Lillhärdal efter år 1572 skall ha tillhört Elverum.¹⁹⁷

Modin hänvisar som belägg för sin ståndpunkt till den tavla (**figur 11**), förvarad i Lillhärdals kyrka, som porträtterar en norsk präst och hans klockare vars nu oläsliga inskription lär lyda: "Aar 1646 praedikte Probsten Alexander Magnus Burk i Elfrom *Mickelsmessodagen* her siste gang".¹⁹⁸ Mickelmäss infaller den 29 september.¹⁹⁹ Samme prost²⁰⁰ eller hans son²⁰¹, var i Särna den 19 maj och i Idre den 20 maj år 1646. Där läste han upp fredstraktatet med en uppmaning till ortsborna att återvända till norska kronan.²⁰²

Figur 11 Prosten och hans klockare. Källa: Petrini, (1948),1981, s. 6.

Petrini menar 1948 att det är "möjligt", att Borch även kan ha besökt Lillhärdal detta år men då i egenskap av före detta präst i församlingen och inte för att Lillhärdal då tillhörde Elverum.²⁰³ Petrini, som stödjer sig på skriftligt kyrkligt material, hävdar att

¹⁹⁶ Modin, 1949, s. 128 ff.

¹⁹⁷ Bromé, 1945, s. 182.

¹⁹⁸ Petrini, (1948), 1981, s. 6. Modin, 1949, s. 129, anger tavleinskriftionen: "Aar 1646 praedikte Probsten Alexander Magnus Burk i Elfrom her siste gang."

¹⁹⁹ Mickelmäss var en av bondeårets största märkesdagar. Särskilt i Nordsverige räknades Mickelmäss som storhelg jämförbar med Jul och Midsommar. Då var skördearbetet på åker och äng i stort avklarat och flickorna hade kommit hem från sommarvistelsen på fäbodarna (NE, 1994, band 13, s. 292).

²⁰⁰ Om "Hr. Alexander Borch" kan man läsa i Finne-Grönn, 1921 del II s. 103-105. Han föddes 1596 i Søndre-Bork i Ribe stift där fadern Claus Mortensen Borch var sognepräst. Han blev student 1615 och kort därefter kapellan hos "hr. Mogens Pedersen til Sveig i det engang norske landskab Jemtland. Den 12/5 1623 aflagde han embedseden som sogneprest til Elverum og virked her til sin død i septbr. 1661 med megen kraft og dygtighed. Ved visitatsen 30/1 1635 forefandt biskopen en yperligt undervist ungdom. Den 4/7 s. a. fik han brev paa det første ledige vikariat i Oslo kapitel og 30/8 1648 fik han 100 rdl. i aarligt tillægg i erstatning for tabet af annexerne Idre och Saerna, som i 1645 var gaaet over til Sverige, og desuden halv skat. Annexernes frafald tog stærkt paa den raettaenkende prest og han kunde ikke tro paa dets varighed, saa han af sit fromme og sagtmodige sind laenge vedblev at bede fra praekestolen for sine tidligere sognebørn; menigheten holdt inderlig af ham og i erindringen om ham tilgav den siden sønnen, sorenskriver Liv Borch mange af hans streger". Med hustrun Anne Livsdatter fick han 8 barn, varav 3 söner vilka även de blev präster i Elverum.

²⁰¹ Sandberg, 1945, s. 17.

²⁰² Finne-Grönn, 1921 del II, s. 19.

²⁰³ Petrini, (1948), 1981, s. 7: Borch som var kapellan i Sveg åren 1617-1623 "och i den egenskapen haft att förätta prästerliga tjänster i Lillhärdal, har, menar Petrini, troligen efter sin utnämning till kyrkoherde i Elverum 1623 "upprätthållit en viss förbindelse med sin gamla församling."

Lillhärdal utan tvivel hörde till Sveg och Trondheim.²⁰⁴

Bergström (1993) menar att Petrinis efterforskningar visat att Lillhärdal åtminstone under tiden 1582-1645 *inte* tillhörde Elverums prästgäll.²⁰⁵

Huruvida Lillhärdal före 1564 kan ha tillhört Elverum och Hamar, som Hulphers påstår, dementeras alltså av modern forskning. Det innebär att tavlan med dubbelpортrättet i Lillhärdal inte i sig bevisar att Lillhärdal hörde till Elverum. Andra uppgifter gör dock att det inte kan anses helt uteslutet att präster från Elverum kan ha utfört kyrkliga tjänster i Lillhärdalstrakten, även om den officiella kyrkliga tillhörigheten i Lillhärdal var en annan. Såväl äldre uppgifter som muntliga nutida uppgifter ger en lite annan bild av religiös praxis i detta fjällområde där det ofta gått lång tid mellan prästbesöken.²⁰⁶ Det förefaller som om präster kunnat biträda varandra över sockengränserna.

Resta träkors och gudstjänstplatser

Resta träkors har stått på platser innan kapell och kyrkor byggdes där. I Idre och Särna fanns sådana kors.²⁰⁷ Träkors, ofta med ”målade nådabilder”, har i Dalarna stått vid vallfartsstråken för gudstjänstplatser innan bönehus fanns, som vägvisare vid vägsål och ibland kanske även för botgöring (”krypa till korset”). Bara några av de resta korsen har sitt direkta ursprung i pilgrimsfärderna menar Ljung.²⁰⁸

Sagesmän har berättat om resta träkors. Ett träkors, avsett för sommargudstjänst, skall ha stått på fjället Lågheden²⁰⁹ (se figur 7 med Västra, Mellersta och Östra Lågheden).

”På en fjällhöjd i närheten av Fjätens by skall ett kors hava varit rest, vid vilket präster från Elverum sägas varit i möte med folk från Härjedalsbygden. Förmodligen har där då varit en provisorisk gudstjänstplats under den katolska tiden. Korset skall för 50 år sedan hava bortförts till något museum.”²¹⁰

En äng, kallad ”Doomkyrka” omtalas av ”landsfolket” som en gudstjänstplats utan kyrka brukad av förfäderna vid Snösvall uppger Hedenberg.²¹¹ Samma äng omtalas på 1950-talet av sagesmannen J. Jönsson den äldre, Lövnäsullen:

²⁰⁴ Petrini som tittat i stiftsräkenskaper och jordeböcker, fann att för Lillhärdals del, gjorde stiftsskrivaren sin bokföring av stiftets räkenskaper i Sveg under perioden 1594-1645. Detta, liksom det faktum att Lillhärdal ej finns upptaget som annex i Eleverums jordebok 1574-1577, menar Petrini motsäger Modins uppgifter. Även Olof Bertilssons, kapellan i Sveg 1636-1642, noteringar om utförda dop och vigslar i Lillhärdal stödjer slutsatsen anser Petrini.

²⁰⁵ Hedenberg (manuskript 1720-tal), 1970, Bergströms anmärkningar till § 10.

²⁰⁶ Svea Häggberg, Häggberget muntligen, Finne-Grönn 1921, Särna idre 300 år)

²⁰⁷ Swan, 1945, s. 221-222 där man vidare kan läsa Biskop Benzelstiernas visitationsprotokoll i Idre från 1763: ”Förr än kyrka här blifvit uppbyggd har Gudstjenst på kyrkogårdsstället blifwit hållen, och har Församlingen haft framan för sig et träkors hwilket ännu qware står på samma ställe wid et rönräd. I anseende dertill, at detta wore et gammalt minnesmärke, genom hwilkets bibehållande på intet sätt någon widskäppelse wore at befara, befaltes, at samma kors skulle öfwerbyggas och ifrån undergång förwaras, hwilket utlofvades.” Ett rest träkors, 4 alnar högt, stod under 1700-talet fortfarande kvar intill den plats där kapellet i Idre blev byggt., ett kapell som i sin tur stod kvar till 1780-talet och som kan ha varit det första i bygden. Särna gammalkyrka är byggt 1697, men orten besöktes redan år 1403 av biskop Siffward från Hamar skriver Ljung, 2001, s. 94-95.

²⁰⁸ Ljung, 2001, s. 67-68.

²⁰⁹ Ljung, 2001, s. 67.

²¹⁰ Modin, 1949, s. 132. I Trotzig, 1926, s. 148 återkommer samma uppgifter.

²¹¹ Hedenberg, (manuskript 1720-tal), 1970, § 6: ”Ibland andra märkvärdiga platser, som wid gamla Snöswall äro belägna, är också en äng, som kallas ännu idag Doomkyrka, säjandes Landsfolket then platsen hafwa fåt sitt namn therutaf, at theras förfäder, som fordom Snöswall bebodt, hfwa på samma plats plägat tillhopa komma att hålla sin gudstienst, ehuru iwel man ej förmodar at ther nånsin varit någon upbyggd kyrka. Utan twifwel lærer samma gudstienst varit til större dehlen med hwariehanda widskeppelser beblandad.”

”Det änge som kallas Domkyrkan skall ha varit en plats där gudstjänster hållits. Där skall ha stått en stor torrfura där man huggit in ett litet skåp där någon andaktsbok och några psalmböcker förvarades. Prästen i Elverum skall ha brukat hålla gudstjänst där vid böndagshelgerna (Böndagshelgen = datum?) Slätterfolk och folk från fäbodvallarna i närheten samlades då där. Det är mig icke bekant om det hölls gudstjänster där även vid andra tillfällen än då prästen i Elverum för förbi. (Eller om det ens finns någon sanning i berättelsen i övrigt).”²¹²

Ängen finns utsatt på Herrdins karta över Snössvallen/LövnäsvalLEN²¹³ och på ekonomisk karta i samband med fornminnesinventeringen i Fornminnesregistret.

Gudstjänstplatser omtalas i gränsfjällområdet på flera platser. I byn Mörkret vid Fulufjäll utanför Särna skall en sådan ha funnits dit Elverumsprästen enligt traditionen kom innan Särna kyrka byggdes.²¹⁴ På Fulufjällets fjällplatå²¹⁵ (**figur 2**) skall, enligt samstämmig norsk och svensk tradition, en gudstjänstplats ha legat med en primitiv altarring i sten, i norsk tradition benämnd ”Knefalle”. Där mötte prästen från Elverum någon gång årligen sommartid folk från Särna, Idre och Trysil och ända från Härjedalen.²¹⁶ Via Knäfallet gick en sommarväg, av normännen kallad ”Prestvegen” mellan Särna, Mörkret och Ljördalen genom ån Girans dalgång vidare till Trysil och Elverum. Ytterligare en sommarväg gick över Fulufjället mellan Särna och Lördalen i Trysil²¹⁷ (**figur 2**). Altarringen och ett gravröse från 400-500 e. Kr. nära vattenfallet Njupeskar, tyder på att stigar funnits över Fulufjället både från Särna, Idre och Ljördalen. Det går dock inte, sammanfattar Montelius (2003), att säga om dessa vägar var tillfälliga eller mer permanenta fjärrvägar. Även medeltida pilgrimer kan ha använt vägarna då gamla traditioner menar Montelius, har oftast mycket sanning i sig. Ett problem rör dock språkbruket. Många gamla färdvägar, såväl prästvägar som kyrkvägar och handelsvägar har blivit kallade för pilgrimsvägar. Vilka vägar som verkligen var pilgrimsvägar är därför inte helt lätt att i efterhand ta reda på.²¹⁸

Vadet och skansformationen i Storfjäten

Under perioden 1570-1645 skall enligt Modin präster från Elverum två gånger årligen ha rastat i Storfjäten på sin resa till Lillhärdal. I Storfjäten vadade man över Storfjätån (Fjätån), förmodligen till häst:

”Vadgården är den äldsta gården och har sitt namn därav, att här sedan gammal tid varit vadställe över Fjätån. Här förbi gick den forna kyrkvägen Elverum – Lillhärdal.”²¹⁹

²¹² Herrdin, 1982, s. 27.

²¹³ Kartan finns i Slyosrapporten www.jamtli.com/

²¹⁴ Swan, 1945, s. 221-222: (...) ”uteslutet är icke att vi här ha upphov till byns namn. Vid 1800-talets början lär ha funnits vid Mörkret i behåll en altarring av jord, där nattvardsgång firats; vid samma tid upphittades därstädes också en kalk av trä samt ett kors likaledes av trä. Enligt uppgift skall man även därstädes i en gammal källare ha funnit en flaska vin och ett nystan silkesgarn m. m.. Där ha ock funnits lämningar efter ett gammalt s. k. Steerhus eller härberge med golv av stenhällar och eldplats i mitten samt märken efter två andra hus. Det ovan nämnda korset har varit det tecken, omkring vilket de gudstjänstfirande samlades.”

²¹⁵ Belägen mellan Storhöa, Bergåsjön och Tangsjöarna på Fulufjället” (Mattsson, 1945, s. 298)

²¹⁶ Montelius, 2003, s. 6. Gudstjänstplatsen skall ha legat vid en märklig ringformad stenmur som finns kvar ännu idag. Somliga menar, att detta skedde under den tid, då Särna och Idre hörde till Norge, alltså före år 1645, medan andra uppger, att altarringen nyttjades som en hemlig, andlig sammanträdesplats av Elverumsprästen, sedan de bägge socknarna införlivats med Sverige. I samband med denna altarring bör man sätta en liknande stensättning nära Njupeskar samt fyndet av en kalk, ett träkors samt en flaska vin vid byn Mörkret nära Fulufjäll.

²¹⁷ Mattsson, 1945, s. 298.

²¹⁸ Montelius, 2003, s. 4.

²¹⁹ Modin, 1949, s. 133.

Ett tecken på viktiga vägar eller passager är förekomsten av strategiskt placerade *skansar*. Dessa användes för försvar av sommarvägar men framför allt av vintervägar mot fientliga framryckningar. I Dalarna är många byggda under 1600-talets krigsår mellan Danmark-Norge och Sverige.²²⁰ Naturliga kullar som påstås ha ordnats till försvar²²¹ eller lämningar av en jordvall eller skans²²² finns i Storfjäten i en halvkrets intill Vadgården (figur 12). (Vadgårdens läge se kartan figur 7) och vadstället (figur 13).

Figur 12. Skansen i Storfjäten. Källa: Bergström, 1993, s. 4. Jordvallen är mitt i bild till vänster om Vadgårdens byggnader.

En liknande företeelse fanns i Lillhärda socken på Lövnäsullen (Kungshögen) vid Härjeån och Hamre skans ca 2 mil nerströms ån närmare Lillhärda uppfördes i slutet av 1700-talet. Skansarna bör ha haft svenskt ursprung och tyder på att vägarna mellan Lillhärda och Norge i äldre tid var ”mera frekventerade än vad de senare blev, varför här ansågs befogat att vidta försvarsåtgärder”.²²³

Vid en utgrävning i jordvallen i Storfjäten hittades ”glaspärlor, knappar s.k ”spiat” (bronsdelar av ett betsel) samt en järnyxa av gammal typ.²²⁴ Fynden i sig räcker inte som bevis på att platsen i sig haft en gammal bebyggelse hävdar Nils-Erik Eriksson. Eriksson (1980) menar att föremålen förmodligen tillhört resenärer som färdats över fjället från

²²⁰ Friberg, manus 1956, bok IV, s. 18. Signifikativt är, skriver Friberg, att dessa skansbyggnader uteslutande förlades till de sydliga gränsvägarna. Var dessa skansar var placerade beskrivs i bok IV.

²²⁰ ”Märkligt nog synes norrmännen i motsats till svenskarna även ha räknat med fientliga penetrationer längs vägarna mellan Särna och Rendalen. På annat sätt kan man knappast tolka det faktum, att en försvarsanläggning på 1670-talet förtecknas vid Femundsundet, det övliga passagen över Trysilälven vid färder västerut från Särna”(Friberg, manus 1956, bok IV, s. 18).

²²¹ Bergström, 1993, s. 3-4.

²²² Modin, 1949, s. ?

²²³ Bergström, 1993, s. 3-4. (..) ”vid Kungshögen vid Lövnäsullen fanns en liknande företeelse. Den låg sydväst om högen på andra sidan av den mellersta armen av Härjeån, som här gjorde en krök. När flottled anlades under 1800-talets senare del, ändrades dock åns lopp. En backrygg vid södra älvstranden kallades länge Skansen, och det sägs att ett svärd har hittats på denna plats. Längre ned efter Härjeån och någon mil uppströms från Lillhärda ligger Hamre skans som uppfördes 1788 års krigsoro och under ledning av bygdens länsman Kjell Herrdell”.

²²⁴ Modin, 1949; s. 133.

Lillhärdal på väg till Norge, en uppgift jag tolkar skulle kunna tyda på att stigen sedan lång tid använts just för Norgefärder.²²⁵ Modin menar motsatsen; Storfjäten har varit bebyggd ”långt tillbaka i tiden” även om den inte omnämns som by förrän vid mitten av 1700-talet.²²⁶

År 1604 finns detta vad belagt i skrift; som ”Fjetåvadet” beskrivet vara en av tangeringspunkterna i gränslinjen för Lillhärdals sockenällmanning²²⁷ (på norsk mark). Enligt tillgängliga källuppgifter blev platsen, som år 1790 omnämns som belägen ”vid Wadet”, (på svensk mark) inte permanentbebodd förrän efter detta år, ett nybygge som enligt besiktningen år 1792 gjordes ”vid öfra wadet”.²²⁸ Att detta vadställe, 1838 utmärkt som ”Fjetevad”²²⁹ använts för att komma över med djur intygas, och invid vadstället, kallat ”Vadet” finns två huslämningar vilka dock ej är undersökta.²³⁰ Vid Vadgården har vadat över med djur som kor och klövrehästar då vattenståndet vid högvatten här aldrig når över 1,5 meter och det är sandbotten. Korna simmar över vid högvatten och den ridande sitter till häst vid överfarten, minns en informant som ”helt ung” var med och vadade här med djuren till och från fåboden Fonnvallen.²³¹

Figur 13. Övre Vadet vid Vadgården i Storfjäten sett från vadgårdssidan. Foto: författaren 04.07.21.

Ett vadställe är per definition en plats där det vid högvatten är lättast, eller *enda* möjligheten, att gå över:

”Det här vadet låg ju uppe vid Vadgården, det är ju därför den heter Vadgården. Hit till Vadgården var du tvungen att gå för den här ån är ju alltid stor den. Den korsar du inte hur som helst, särskilt inte om det är lite högvatten heller. Det är troligt att hit ner förgrenade sig alla de här gamla gångstigarna långt tillbaka i tiden. Om du kommer från Lofsdalen kommer en stig via Sörvallen och ner till Vadgården. Lika fanns det härifrån en gångstig som över Häggingåsvallen går mellan Häggingfjället och Fonnfjället som kom från Glöte. Den kallades ”Fjätvägen”. Du måste ju ner till vadet här för att ta dig över ån.”²³² Om man hade häst t.ex. så kunde de ju gå över ån där för det är inte så djupt där. Nej, du kunde nästan bara vada över här när det var högt vattenstånd.”²³³

²²⁵ Eriksson, 1980, s. 15.

²²⁶ Modin, 1949, s. 131.

²²⁷ Eriksson, 1979, s. 39.

²²⁸ Eriksson, 1979, s. 17.

²²⁹ LSA Y 29 1:1 Avvittringskarta över Fjetdalen 1838.

²³⁰ Melker Vallin, Storfjäten, muntligen 04.07.21, Axel Nilsson, Lillhärdal, muntligen 04.04.22, Svea Häggberg, Häggberget, muntligen 04.04.26.

²³¹ Melker Vallin, född 1924 i Storfjäten, muntligen 04.07.21.

²³² Göran Häggberg, Häggberget, muntligen 04.04.26

²³³ Svea Häggberg, Häggberget, muntligen 04.04.26

Här måste man gå över när man klövjade:

*”När vi klövja med hästar gick vi vid ”Vadet”. Där måste vi gå över med hästarna när vi klövja. Eller också 3 kilometer söderut; där måste hästarna simma över och då fick vi ta av packningen som kunde väga upp till 100 kg. Annars satt vi på hästryggen när vi vadade.”*²³⁴

Vid vadet vid Vadgården i Storfjäten, koordianterna 68 79 47 nord, 13 58 04 öst, 653 m ö h, syns de för vadställen typiska grusgipor som bildas på båda sidor av vattendraget genom nötingen vid upp-och nerfarterna i strandkanten.²³⁵ (**figur 13**). Idag är de enda vadande här Getfarmens två nötkreatur som självmant går över här för att komma åt det frodiga gräsbetet utmed ån på vadgårdssidan²³⁶.

Det andra vadstället i Storfjäten över Storfjätån, kallat ”Sundet” ligger 3 km nerströms Vadgården och där kan också djur gå över. Där är det dock stenig botten som är svårare att gå på då det är lättare att halka på hala stenar.²³⁷

2.6 Färdades präster över Storfjäten?

Färdades präster från Elverum via Särna över Storfjäten till Lillhärdal? Nej, det innebar en alltför stor omväg, menar vägforskaren **Friberg** på 1950-talet i studien av Dalarnas sommarvägnät under 1600-talet (manus 1956). Han förkastar Modins uppgifter kring detta helt.

*”Vägen skulle då icke, såsom uppgives, bli 6 mil, utan åtminstone 10 mil, en givetvis alldeles meningslös krokväg, som icke nämnvärt uppväges av naturgeografiska fördelar.”*²³⁸

Prästerna bör enligt Friberg istället från Särna färdats *direkt* till Lillhärdal på, som Unaeus skriver år 1694, den 6 mil långa leden mellan orterna. Denna led menar Friberg vara en huvudled som fram till och med 1600-talets mitt, när Härjedalen blev svenskt, av administrativa och kummersiella skäl var förbindelselänk mellan Härjedalen och Österdalen.²³⁹ Beräkandet av vägarnas längd kompliceras av att olika avståndsmått har tillämpats i olika regioner. För en kort redogörelse av olika mått och räknesätt för färdvägar se **bilaga 4**. Särna-Lillhärdalledenens ålder som gränsväg mellan Dalarna och Härjedalen är i likhet med övriga gränsvägar omöjlig att avgöra, menar Friberg. Leden är dock med säkerhet medeltida menar Friberg, då Siljansområdet var ett viktigt bebyggelsecentrum under vikingatid och trakterna kring Härjeåns då var uppodlade. Redan den norske hovmannen Härjulf bör haft intresse av ”förbindelser åt söder” bedömer Friberg.²⁴⁰ Leden bör enligt Friberg gått via ett vad ”sydost om Fjätåns mynning eller med båt över Särnasjön” och över Dyvelblästans och Trygåsens fäbodan in i Härjedalen, en sträckning som mäter ca 6 mil och därmed överensstämmer med Unaeus uppgifter. Leden finns utsatt fram till sockengränsen på en rekognoceringskarta år 1773-75 samt på 1880-talets sockenkartor över Särna, vilket Friberg anser stödjer hans tes. Vid sockengränsen slutar dock informationen på båda kartorna men Friberg antar med uppgifter i 1798 års rågångsinstrument och utifrån Elers 1790-talsuppgifter att stigen därefter fortsatte mot ”Snövall”(sic) och på Härjeåns nordsida till Lillhärdal. Leden menar Friberg, kan dock inte varit särskilt betydande, åtminstone inte efter att svenskarna

²³⁴ Axel Nilsson, Lillhärdal, muntligen 04.04.22

²³⁵ Observation i fält av författaren juni-juli 2004.

²³⁶ Melker Vallin, Storfjäten, muntligen 04.07.21.

²³⁷ Melker Vallin, Storfjäten, muntligen 04.07.21.

²³⁸ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI: 4, s. 35.

²³⁹ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI: 4, s. 35.

²⁴⁰ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI: 4 ”Vägar från Särna till Härjedalen”, s. 36.

tagit över. Den saknas exempelvis på en 1660-tals karta över Lillhärdals skogar och Friberg refererar till följande två 1700-talskällor. Herrdell beskriver i Elers samling (se Wikström, 1968) vägen mellan Särna och Lillhärdal år 1791 som:

”så gott som ingen synbar väg, öfwer kärr och mossar, hwadan en obekant icke utan ledsagare kan framkomma”. I en militärgeografisk beskrivning från 1770-talet beskrivs leden vara en ganska svår ridväg.²⁴¹

Det andra skälet till att Friberg förkastar Modins uppgifter om Elverumspräster är att i Finne-Grønns (1921) Elevrumsbeskrivning ej finns uppgifter om Lillhärdal någon gång tillhört Elverum.(manus 1956:97), vilket i så fall borde framgått där, d vs Friberg sätter frågetecken för själva företeelsen om präster från Elverum på färder till Lillhärdal.²⁴²

Friberg påpekar att målet med färder via Storfjäten istället bör ha varit Idre som ligger närmare till Storfjäten. Men han har samtidigt svårt att se varför, då det i 1770-talets vägbeskrivning, enligt Friberg, uppges att endast ”svåra gångstigar” lett från Idre till Härjedalen.²⁴³ Inte heller kan han på ovan nämnda militärkarta från 1773-75 hitta några sommarvägar markerade från Idre vare sig till Härjedalen eller till Elverum, däremot flera åt nordväst in i Norge. Av detta drar han slutsatsen att de vägar som eventuellt fanns mellan Idre och Härjedalen ”måste ha varit av underordnad betydelse”.²⁴⁴ Över Storfjäten skulle däremot en väg från Idre enligt Friberg ha gått till pilgrimsleden över Milstenshogna²⁴⁵ (Romboleden över Milstenshåga se **figur 7** och **figur 10**). När det gäller trafik genom Särna menar Friberg att den ”inte bör ha nått något större omfång förrän vid 1600-talets mitt, då kopparverken vid Røros upptogs, även om midsommarmarknaden i Trondheim dessförinnan lockat åtskilliga svenska besökare över gränsen”.²⁴⁶

Stig Eriksson menar även han att vägen över Storfjäten borde varit en omväg på en färd mellan Särna och Lillhärdal. Vid Trygåsen, en f. d. fäbodvall ungefär vid dalagränsen på vägsträckan Särna – Lillhärdal, har pollenanalys visat på sädodling från 900-tal dvs. en bofast bebyggelse. Om det gick att undvika gick man inte uppför fjället menar uppgiftslämnaren. Ridvägen/kärrvägen mellan Särna och Lillhärdal gick på så fast mark som möjligt och den senare tillkomna bilvägen mellan orterna kom att följa i stort sett samma sträckning.²⁴⁷

I Svenska Turistföreningens resehandbok över Jämtland och Härjedalen från 1909 beskrivs från Lillhärdal två vägar till Särna ”öfver Rönnåsen (eller Löfnäsvallen)” se **bilaga 5**.²⁴⁸

Modin bygger sina slutsatser på muntliga källor och sagesmän. Mer om varifrån uppgiften kommer att prästerna från Elverum från Särna skulle gått via Storfjäten förtäljer inte Modin.

²⁴¹ Friberg anger källan; Militärgeogr., Sverige, Dalarna u.å/1, KrA.

²⁴² Friberg (manus 1956), Bok III s. 97.

²⁴³ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI: 4 ”Vägar från Särna till Härjedalen”, s. 36.

²⁴⁴ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI: 4 ”Vägar från Särna till Härjedalen”, not 96, s. 98.

²⁴⁵ Friberg, (manus 1956) Bok IV s. 26.

²⁴⁶ Friberg, (manus 1956) Bok IV, s. 18. Friberg hänvisar till bl. a. Abr. Hülphers 1762 s. 241, Militärgeogr., Sverige, Riksgränsen mot Norge 1719 m.fl., KrA.

²⁴⁷ Stig Eriksson, Skogsmuséet i Särna, telefonsamtal 04.03.15.

²⁴⁸ Hasselberg, 1909, s. 147-149.

Min bedömning

Jag menar att präster från Elverum kan haft en ambulerande funktion i området över sockengränserna. Ända in i nutid har präster från angränsande socknar utfört kyrkliga tjänster i det här gränsfjällområdet. Muntliga sagesuppgifter finns på att präster från Elverum färdats här via Storfjäten enligt sagesmän Modin anlitat. Enligt andra muntliga källor skulle elverumspräster haft gudstjänst i angränsande områden med människor från olika socknar. Dessa påståenden kan tillsammans med uppgifter om resta kors för gudstjänster varken dementeras eller bekräftas. Jag tolkar dem som indikationer på att det inte kan sägas vara uteslutet att elverumspräster rört sig mellan orterna. Muntlig tradition, som Hedenberg, Modin och Jansson bygger på (jmf avsnittet *Härjulf och Slyos* i detta kapitel ovan) har visat sig inte vara helt ogrundad.

Hur de färdades är nästa fråga. En möjlig tolkning är att det troligt att ett prästbesök i Särna även inkluderade Idre när prästen ändå var på resande fot. En resa från Idre över Storfjäten innebar då inte en omväg utan var tvärtom den bästa och närmaste färdvägen till Lillhärdal. I så fall bör prästerna ha färdats på den stig som är föremål för min undersökning.

Eventuellt har Friberg fel och kanske även motsäger sig själv när han menar att (om)vägen över Storfjäten inte innebar naturgeografiska fördelar. Om vägen Särna – Lillhärdal redan före 1645 var en svårorienterad väg, kan vägen över fjället och längs Storhärjeån- Härjeån framstått som attraktiv. Som Friberg påpekar fungerade de kala fjällplåtarna som ”magneter” på de äldre sommarvägarna mellan Sverige och Norge. Friberg citerar själv Linné som på sin resa via Idre och Grövelsjön faller yttrandet: ”Vägen på fjället var bekvämare än i skogslandet och utstakades här förmedelst 3 á 4 stenar, som lades på varandra”.²⁴⁹ (jmf avsnittet *Teorier och begrepp kring väglokalisering* i kapitel 1).

Ett i de texter jag studerat förbisett faktum, eller i vart fall ej omnämnd omständighet, är fördelen med att färdas på kalvfjället då där är så gott som myggfritt sommartid jämfört med skogsterräng.

Kanske är det så att Fribergs källmaterial är för ungt för att kunna dra slutsatser om förhållandena före 1645. Friberg konstaterar i sitt arbete att det på grund av källäget är svårt att uttala sig om förhållandena före 1600-talet. Att ”min stig” inte finns med på rekognoseringskartor från 1770-tal behöver inte betyda att stigen inte användes före 1645. De obekräftade uppgifterna att leden Lillhärdal – Storfjäten – Elverum, varit en handelsled för inköp av föl (jmf avsnittet *Till pilgrimslederna ansluten handelsled* i detta kapitel) komplicerar bilden ytterligare. Det är fullt möjligt att Fribergs slutsats att leden direkt mellan Särna-Lillhärdal var huvudleden i området är riktig. Ytterligare forskning behövs. Några trådar att ta tag i har jag redan skissat och fler skall presenteras i uppsatsen nedan.

Att Storfjäten befinner sig mittemellan två pilgrimsleder genom Dalarna och Härjedalen är intressant. Genom Dalarna gick pilgrimer via Särna och Idre till Nidaros över Långfjället. Så bekrevs färderna mellan Idre och Trøndelag ha gjort under 1700- och 1800-talet, ”färder som säkert icke gingo efter några då nybanade stigar”.²⁵⁰ Pilgrimer på väg genom Härjedalen till Nidaros följde Romboleden via Lillhärdal. Från denna led avvek en södra gren mot Storfjäten enligt Jansson (1937) som jag hävdar motsvaras av.

²⁴⁹ Friberg, manus 1956, Bok IV, kapitel XV ”Gränsvägarna mot Norge” s. 16.

²⁵⁰ Mattsson, 1945, s. 298.

3 Stigen i yngre källor

I det här kapitlet ska jag först ta upp hur stigen mellan Storhärjåvallen, Lövhögen och Storfjäten är utmärkt i nutida kartor. Därefter är kapitlet upplagt som en tänkt vandring på stigen i riktningen Storhärjåvallen – Lövhögen – Storfjäten. Kapitlet kan användas som en praktisk vandringsguide. Den faktiska stigens märkning och sträckning i terrängen genom landskapet beskrivs. Stigunderhåll och märkningsmetoder mer generellt tas upp.

Utifrån yngre och säkrare källor, framför allt hembygdsforskningens material, och mina intervjuer skall jag följa i de olika stigbrukarnas fotspår. Några brukares kommentarer och minnen citeras med kursiv text. Andra brukare presenteras kollektivt, markerat med annat typsnitt i texten, liksom den funktion stigen haft eller har. Längs vägen kommer bebyggelse-historik och gårdsbrukare presenteras liksom historiskt kartmaterial av olika slag.

3.1 Stigen i nutida kartor

År 1916 markeras stigen som "ridväg"²⁵¹ (**figur 23**). Som "gångstig" definieras den på de ekonomiska kartorna (1977, 1978)²⁵², som "brukningsväg, gångstig" på den topografiska kartan (1995 och 1997)²⁵³. På Lantmäteriets fjällkarta (2001) är stigen Storhärjåvallen – Lövhögen utmärkt som "markerad sommarled (well-defined footpath-for summeruse only)" men också som "Pilgrimsled"²⁵⁴. Pilgrimsledsmarkeringen är felaktig. På fjällkartan markeras även en stig från Lövhögen i riktning mot fjället Milstenhåga, också den felaktigt utmärkt som Pilgrimsleden. Pilgrimsleden är i terrängen utmärkt uppe på fjället Milstenshågas höjdrygg i en sträckning från Lövnäsullen över Flötåsarna. Den passerar inte vare sig Storhärjåvallen eller Lövhögen vilket återgivits korrekt på Översiktskartan (2005)²⁵⁵. På översiktskartan är stigsträckningen Storhärjåvallen-Lövhögen-Lövhattvallen utsatt, men stigen Lövhögen- Storfjäten har utelämnats helt. Kartsituationen kan sägas spegla att en viss förvirring varit för handen om var Pilgrimsleden går och att det källkritiskt sett inte är självklart vilken status som en stig har eller kan ges på en karta. Ett glapp kan uppstå mellan vad som återges på kartorna och hur det – efter en rekognosering- ser ut i verkligheten. Stigen mellan Lövhögen och Storfjäten saknas på Översiktskartan. Denna stigs betydelse som kommunikationslänk har tveklöst förändrats något som i sin tur inneburit att dess sträckning idag bitvis är svår att hitta i terrängen.

3.2 Stigen som kyrkväg

På Per Örnkloos karta över Jämtlands län år 1675²⁵⁶, den äldsta kartan över undersökningsområdet i källmaterialet, syns fjällen och åarna utan namn men inget av stigen vi nu ska följa.

I text beskrivs stigen första gången år 1769 vid syningen av nybygget vid Storfjäten, kallad Fietdalen. I syningsprotokollet anmärks att vägen till och från socknen (dvs. kyrkbyn Lillhärdal) om sommaren kan "med häst och klöf utan någon oländighet faras".²⁵⁷ Om vintern däremot är det "ogjörligt" att med häst vare sig komma dit eller därifrån. "Så framt det ej skal wara fara om lifwet" bör nybyggarna då användas skidor

²⁵¹ Konceptblad 1916 82 Lillhärdal.

²⁵² Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 2-3 c-d Vedungfjället, 16D 2-3 e-f Gråheden och 16D 4-5 a-b Lillfjäten.

²⁵³ Gröna kartan 162B Idre och 163A Lillhärdal.

²⁵⁴ Fjällkarta W1 Grövelsjön-Lofsdalen

²⁵⁵ Översiktskarta. Ur det digitala kartarkivet Lantmäteriet 2005. Skala 1:250 000.

²⁵⁶ www.lantmateriet.se/historiska_kartor.

²⁵⁷ Eriksson, 1980, s. 16.

och skarbågar om man över fjällmarkerna skall ta sig till närmast belägna väg 3 mil bort.²⁵⁸ Syningsprotokollet tolkar jag som det äldsta skriftliga belägget på stigens existens som en rid- och klövjeväg till kyrkan i Lillhärdal.

En utsänd präst från Lillhärdal beskriver härnäst år 1894 den 6, 5 mil långa kyrkvägen till Lillhärdal, en väg jag utifrån beskrivningen kan fastslå överensstämmer med den stigsträckning jag undersöker. Stigen har alltså ingått som del av en kyrkväg. Kyrkvägen som helhet beskrivs som besvärlig och tog tre dagar i anspråk att rida för prästen²⁵⁹ i den ena riktningen till byn Storfjäten (Fjätdalen):

”Mellan Härje-ån och Stådjan ligger en fjällby i en af de mest undagömda vrårna af vårt kära fädernesland, på gränsen mellan Dalarnes nordligaste socken Idre samt Härjedalssocknarna Linsell och Lillherrdal. Byn, som heter Fjätdalen, ligger inom den sistnämnda socknens öfver 21 kvadratmil vidsträckt område, men sina närmaste grannar ha dess innevånare dock i Lillfjäten by i Idre samt vid Häggsberget i Linsell, ½ mil till hvardera. Vilja de träffa sockenbor, måste de färdas hela 2 mil öfver en fjällrygg till den obetydliga fjällgården Löfhögen. Till sin kyrka ha de 6 ½ mils väg öfver fjäll genom ändlösa skogar, icke landsväg, icke ens en knagglig byväg, utan endast en anspråkslös rid- och klövjeväg, som stundom alldeles förlorar sig i någon sank myr. Ej underligt att kanske flertalet Fjätdölingar aldrig ens sett kyrkan de tillhöra, hälst som de ha närmare till ett par andra kyrkor, till Linsell 5 mil, däraf 3 ½ mil kärrväg, och till Idre 3 mil. Det är en god läxa mot oförmöjsamhet och knot – en så vanlig åkomma hos oss litet hvar – att göra ett besök på en sådan där i alla afseenden vanlottad ort. En färd dit, om den företages i sommarens sköna dar- ty hu då! på vintern är det kusligt i fjällen – skänker tillika, utom ofvannämnda vinst, ej så litet njutning för öga och sinne.”²⁶⁰

I Svenska Turistföreningens resehandbok år 1909 över Jämtland och Härjedalen är stigen beskriven under rubriken ”bitur Storfjätdalen-Löfhögen-Lillhärdal”:

”Från Storfjätdalen kan man färdas., äfven ridande, till Lillhärdal s. 147, hvarvid först Härjån, sedan Lillblekan och Storblekan öfvergås. Upp på en fjällslätt med wid utsikt. Till v. Häggsfjället, Löfhatten och Milstenshåga, till h. Uckuvåla. Sedan ned i Härjåns dalgång förbi gården Rensåsen (vanligtvis kallad *Löfhögen*), nybygget Storhärjåvallen och *Löfnäsvallen* (s. 140) till omkr. 55 km Lillhärdals kyrkoby.”²⁶¹

Omkring 20 år senare, i slutet av 1920-talet, noterar skolläraren i Storfjäten den gamla kyrkvägen och de andra alternativ som finns för att ta sig till Lillhärdals kyrka:

”Av denna väg äro 2 mil kala fjället, 1 ½ mil skogsstig samt resten en sämre landsväg. Gruvar man sig för fjället, kan man gå de 2 milen skogsstig till Lofsdalen och sedan åka 10 mil landsväg. Såvida man inte föredrar att gå genom skogen tre fjärdingsväg till Lillfjäten i Idre socken och därifrån åka 12 mils landsväg till Älvdalen, tåg till Sveg och slutligen 3 mils landsväg till Lillhärdals kyrkby. Har man tid på sig blir det ju en härlig turistresa. Eljest får man i Storfjäten färdas så som förfäderna gjorde: till fots eller på hästryggen. Endast på vintern, då kölden och snön lägger broar över myrar och vatten, kan man få åka.”²⁶²

Beskrivningen av kyrkvägen mellan Storfjäten och Lillhärdal har således ändrats från 1760-talets ”med häst och klöv utan någon oländighet faras” till på 1890-talet en ”anspråkslös rid- och klövjeväg”. På 1920-talet beskrivs kyrkvägen över kalfjället och genom skogen men närmast kyrkbyn som en ”sämre landsväg”. De olika beskrivningarna av kyrkvägen speglar en förändring över tid. Anspråken höjs i takt med att utbudet av kommunikationsmedel ökar och att fler vägar tillkommer. Resalternativen blir allt fler i

²⁵⁸ Eriksson, 1980, s. 16.

²⁵⁹ Det tog minst 7 timmar att färdas de 3 milen rid och klövjeväg mellan Lövnäsvallen/Snössvallen och Lillhärdal då endast skritt är möjligt uppger prästen K.G.K, 1894.

²⁶⁰ K.G.K, 1894, s. 137.

²⁶¹ Hasselberg, 1909, s. 151-152.

²⁶² Gunnarsson, 1927, s. 92.

ett Sverige i omvandling från jordbrukssamhälle till industrisamhälle (jmf figur 3).

Kyrkvägen i texten från 1700-talet utgjorde sannolikt en redan befintlig stig²⁶³ (jmf teoriavsnittet i kapitel 1). Från Lillhärjedalen rider prästen med sällskap på 1890-talet till Storfjäten. Vid Lövnäsudden sover de över i en ”liten rätt snuskig kammare med getter och annat kvickfä” på andra sidan vägen. Nästa dag fortsätter färden:

”Äfven nu få vi rida en dryg mil, innan vi nå närmaste station, *Storhärjedalen*, ett ytterst anspråkslöst nybygge, där vi dock undfägnades med färska foreller samt flötgröt, Härjedalingens läckraste rätt, beredd af grädde och hvetemjöl. En andaktsstund hålles här med ett kort husförhör. Men här är icke vår dagsresa slut. Åter till häst! Vi följa troget Härje-ån, som blir allt smalare och smalare och vattenfattigare, ju längre upp vi komma. Se där synes Löfhögen och där bakom fjällen, hvilka förut endast då och då skymtat fram mellan träden! De utbreda sig i en väldig massa framför oss, ja rundtomkring oss utsända de sina långa armar; det kommer öfver oss en känsla, som om vi hotades att bli ”bergtagna”. Men solen dalar, i afton kunna vi ej ge oss” till fjälls”, utan få vara glada att stiga in under *Löfhögens* tak och se vad huset kan förmå”.²⁶⁴

Jag ska färdas till fots samma stig som prästen red men börja vid Storhärjedalen. Här slutar bilvägen från Lövnäsudden med en parkeringsplats.

3.3 Storhärjedalen

Figur 14. Storhärjedalen på 1940-talet. Källa: foto i privat ägo. Storhärjedalen 2004 sett från parkeringen. Foto: författaren 04.06.27.

Gården Storhärjedalen, koordinater 68 64 90 nord 13 75 90 öst²⁶⁵, är belägen ”strax NO fjället Gråhedan”²⁶⁶ på en gammal isälvsbotten i vilken Storhärjeån rinner fram. Gården ligger i de naturligt gräsrika, fuktiga markerna som omger ån, marker som använts för slätter och bete vilket ändelsen ”-vall” i sig indikerar.²⁶⁷ Detta är ett generellt bosättningsmönster som återfinns vid Lövhögen och byn Storfjäten. Slättermarkerna vid Storhärjedalen, liksom vidare uppströms, kan ha varit kända och använda redan av Slyosborna eller ättlingar till dem från ca 900-tal (se resonemang kapitel 2). Stigen vi ska följa går rakt över gårdsplanen mellan de av hussvalor omsvärmade husen sommartid och ängsmarken i riktning mot fjällområdet med Vedungsfjällets kontur synlig i nordväst

²⁶³ Muntlig uppgift Nils-Erik Eriksson, fd ordförande i Lillhärjedals hembygdsförening, rektor Bäckedals folkhögskola i Sveg, 04.01.21.

²⁶⁴ K.G.K., 1894, s. 140.

²⁶⁵ Koordinater hämtade ur avsnittet om gården, se Karlsson, 2003, s. 181.

²⁶⁶ ULMA 755:1-68u Uppteckning av NHM (Niss Hjalmar Mattsson) år 1938. (SOFI)

²⁶⁷ Vall av fornordiska ”völlr” i plural ”vellir”. Ordet antyder gräsmark (Olsson, 1897-1901, s. 172-173).

(fjället i bakgrunden på figur 14), en vandring som många människor gjort.

Vandrare

”Det är tusentals människor som under åren vandrat genom Storhärjåvallen. Det är hjortronplockare, ripjägare, fiskare och övriga vandrare som gått upp mot fjällvärlden. På hemvägen genom Storhärjåvallen har burits tonvis med hjortron och tusentals ripor och öringar i varierande storlekar.”²⁶⁸

När bilväg dragits fram till Storhärjåvallen 1942²⁶⁹, kom under detta decennium och framöver, ffa under 1960- och 1970-tal, stora mängder hjortronbärplockare hit per bil²⁷⁰

”Det kom ju hela busslaster från Hälsingland till Storhärjeån. Men Storhärjeborna hade själva inte tid att plocka för det var mitt i slåttern.”²⁷¹

Även andra turister hittade vägen hit.²⁷² En lukrativ verksamhet fanns en period vid parkeringen i regi av bröderna Hermansson på Storhärjåvallen. I ett välplacerat stånd, kallat ”Kiosken” såldes läsk med god förtjänst i mitten på 1950-talet till mitten på 60-talet.²⁷³ Inte alla gamla stigar har haft kiosker! Metmask, som det kryllade av i gårdens gödselhög, var en annan begärlig vara som krängdes²⁷⁴, men även en upplysning om väderstreck kunde inbringa slantar.²⁷⁵

I fjällområdet finns högt belägna myrmarker²⁷⁶. Många är dom som gått denna stig för att nå de beryktade hjortronmarkerna i Vargdalen bl a.²⁷⁷ Inte alla minnen är behagliga; en informant minns att han som yngling för 40 år sedan tillsammans med sin far hittade massor av hjortron här. De hade enkla spänkorgar på ryggen som det gjorde ont att bära hjortronmängderna i.²⁷⁸

²⁶⁸ Karlsson, 2003, s. 183.

²⁶⁹ Före bilvägen fanns en stig hit som innan gården gick närmare än enligt laga skifteskartan LSA Y 29 – 4:2. Vägbygget skedde i etapper; 1941 var vägen som byggdes med enkla medel och handkraft farbar för en gengaslastbil full med hjortronplockare till och med *Källarhålsbäcken* (Knut Karlsson, 2003: ”Storhärjåvallen” i *Härdals fäbodur*, s. 183). Olika uppgifter finns kring vägbygget; den ca 1 mil långa grusvägen mellan Lövnäsullen och Storhärjåvallen skall delvis ha byggts med hjälp av fångar från interneringslägret vid Lövnäsullen under kriget (Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05). Flottningsföreningen i Lillhärddal lät bygga vägen i samband med skogsavverkningar. Vagarbetarna fick 1 krona per meter väg men 5 kronor per bro. Antalet broar blev därför stort; hela 52 stycken på sträckan falkas vid Lövnäsullen till Storhärjåvallen (Arne Hermansson, Storhärjåvallen muntligen 04.07.17). Aktiebolaget Lövhögen, som höll på med ripjakt bl a, var förmodligen intressenter i vägbygget menar Elof Herrdin, Lillhärddal, muntligen 04.04.23).

²⁷⁰ Knut Karlsson, 2003: ”Storhärjåvallen” i *Härdals fäbodur*, s. 183. Muntlig telefonuppgift maj 2004 från Bengt Ekendahl, bördig från Lillhärddal, enhetschef rennäringsfrågor vid länsstyrelsen i Östersund.)

²⁷¹ Elof Herrdin, Lillhärddal, muntligen 04.07.12.

²⁷² Erik J. Bergström e-post.

²⁷³ Åke Hermansson startade verksamheten som Arne Hermansson tog över och drev till 1966. Kiosken var enkelt ordnad; en tygbit med namnet Kiosken textat var spänt mellan två björkstammar. Läsk, som körts upp från Lillhärddal, stod på en upp och nervänd trälåda och kostade på Arnes tid 1 kr. Själv köpte han den för 20 öre.

²⁷⁴ Arne Hermansson, muntligen., Nils Bodin muntligen.

²⁷⁵ Nils Bodin, muntligen.

²⁷⁶ Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1993, epostexemplar.

²⁷⁷ Muntligen Anders och Evert Sundien, Lillhärddal, Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10, Holger Persson, Särna, muntligen 04.07.10. Evert och Anna-Karin Fjätström, Lillhärddal, muntligen 04.04.24

²⁷⁸ Evert Sundien, muntlig uppgift.

Idag överväger andelen jägare, fiskare och fjällvandrare²⁷⁹ framför bärplockare; bärplockning är, menar en informant, på utdöende då det inte längre ingår i vad ungdomar får lära sig.²⁸⁰

Jägare och fiskare kan antas ha gått hela eller delar av denna stig åtminstone sedan 1600-talet. Det område som stigen går genom var en sockenallmänning, *Fjetdalsallmänningen*, nämnd i skrift första gången år 1604 i ett gränsdokument. Området; ”är lillhårdalsborna tillhörig, varest de hava sin fiske och djurgång”.²⁸¹ Det hade de haft sedan ”urminnes tider” och med djur menades vildren och älg.²⁸² Jakträttsgränser markerades ofta av sjöar och vattendrag och andra naturformationer.²⁸³ I norr gränsade denna allmänning mot Lofsdalen i en linje tangerad av ”*Fjetåvadet* (min kursivering) och fjällen – Långfonnet – Häggingfjället och vidare österut. Söderut gränsade den mot ”landemarken”, d v s sockengränsen mot Dalarna som fram till 1645 även var riksgräns mot Sverige. I detta gränsdokument saknas uppgifter om dragningen västerut.²⁸⁴

”Jonas Olofsson från Nordanhå brukade liksom de flesta Lillhårdalsbönder fara till Storfjäten och fiska före slåttern. En vår kom han och Lövhögens första inbyggare att istället pröva fiskelyckan i Storhärjån och de fick lika mycket som de bönder som varit till Fjäten.”²⁸⁵

Stigen är fortfarande en jakt- och fiskestig; fiskare och jägare går alltjämt här - vattendragen i det här fjällområdet är, och var framförallt förr²⁸⁶ omvittnat goda fiskevatten.

Äldre bebyggelsehistorik och brukare

Storhärjåvallen (Kyrkbyn 17:4), ”arrendegård under Nordanhå nr 1 Åkersberg”²⁸⁷, var bebodd ”redan i gamla tider”, bevisat av då ännu synliga huslämningar och därefter använd som fäbodvall enligt Modin²⁸⁸; ytterligare tre vallar hörde ursprungligen till gården Åkersberg omnämnd under 1480-tal.²⁸⁹ År 1846 flyttade Mattias Jonasson, Åkersberg Nordanhå, fäbodverksamhet hit från en längre nerströms, liggande vall kallad Qwaenn –källvallen.²⁹⁰ På en länskarta²⁹¹, författad med början samma år, syns Storhärjåvallen med ett hus markerat, och stigen från Lövnäsullen och vidare mot Lövhögen är ritad; den äldsta karta som jag funnit denna delsträcka av stigen utmärkt på Storhärjåvallens ”sommarstuga/gammelstuga” (byggnad längst till vänster på 1940-

²⁷⁹ Gästböcker Lövhögen och Gruvan och Fjällgården, Storfjäten. Arne Hermansson muntligen, Bosse Eliasson, Sveg, muntligen 04.07.15

²⁸⁰ Erik, J. Bergström, Östersund, muntligen 04.05.07.

²⁸¹ Eriksson, 1979, s. 39.

²⁸² Modin, 1949, s. 101.

²⁸³ Widén, s. 204: särskilda märken kunde även huggas in i träd för att markera jakträttsgränser.

²⁸⁴ Eriksson, 1979, s. 39.

²⁸⁵ Lars Fjätström, Lövnäsullen 1958 citerad i Herrdin, 1985, s. 4.

²⁸⁶ Storhärjeån, Lill-Uckan även kallad Syndre-Härjeåa (Södra Härjeån), av Storfjätenborna, Storfjätån och bäckar i området är omvittnat goda fiskevatten. Otaliga oupptäckande fiskehistorier är, gissar jag, förmodligen kopplade till dessa stigar och vatten. Detta tema skulle kunna utgöra en egen uppsatsdel, i ett större arbete om de nära men osynliga kopplingarna mellan vägar och vägbrukarnas historier/berättelser. För att inte tala om jakthistorier, se Herrdin, 1982, 1983-1984 och 1985.

²⁸⁷ Upppteckning 1938 av NHM (SOFI).

²⁸⁸ Modin, 1949, s. 144.

²⁸⁹ Arne Hermansson, Storhärjåvallen muntligen 04.07.17.

²⁹⁰ Lillhårdals hembygdsförening, 2003, s. 180. ”Utanför Kvarnströms finns en stor myr som kallas för Qwaennkällmyren. I ändan på den myren en bit ovanför där Kjelstugan låg, där framme vid ån hade man från första början en vall. Men det var ett väldigt kallt ställe i och med att man hade en blöt myr ovanför sig, Så då flyttade man vällen hit upp. Arne Hermansson, muntligen 04.07.17.

²⁹¹ Karta öfver Jemtlands län. Påbörjad 1846-1858 och fullbordad 1861-1866.

talsfotot, **figur 14**) blev byggd året innan, år 1845, med hjälp av grannar, men på platsen fanns redan tidigare ett slåtterstörro. ²⁹² Härbret, ett litet högre hus där matvaror förvarades, motsvarande visthusbod ²⁹³ stod på takten nedanför sommarladugården (byggnaden i höger bildkant **figur 14**) men flyttades på 1950-talet. ²⁹⁴ Där vinterstugan (byggnaden i bakgrunden till vänster **figur 14**) står idag fanns förr ett störrös från 1700-talet. ²⁹⁵ Vallen som ligger utanför det avgränsade riksintresseområdet för kulturmiljövård gällande fäbodmiljöer runt Lillhärdal, inventerades 1989 och klassades med 2. De flesta av byggnaderna konstaterades vara från 1900-talets början. ²⁹⁶ Den äldsta bevarade byggnaden är, enligt muntlig uppgift, ett så kallat störröse daterat 1610 som mellan 1860-tal till in på 1920/30-tal var bostad men som även använts som hölada. ²⁹⁷ Våren 1864 ²⁹⁸ blev platsen (återigen?) permanentbebodd när samme Mattias Jonasson och hans maka Kerstin Olsdotter flyttade hit. De fick 4 barn. ²⁹⁹ Mattias Jonasson var på sin tid den mest omtalade fiolspelemannen i Lillhärdal. Bara ett fåtal låtar efter honom finns dokumenterade, desto fler efter sonen Olov Matsson som även han spelade fiol. ³⁰⁰ Den andre sonen Jonas Matsson tog över gården och fick med maken Anna Persdotter 11 barn av vilka 8 nådde vuxen ålder. ³⁰¹

²⁹² Arne Hermansson, Storhärjåvallen, muntlig uppgift 04.07.17. Förutom Mattias Jonasson var Per Olofsson, bonde på Lövhögen och Schwölö-Erik med och byggde. Husbyggare är således en kategori som använt stigen Storhärjåvallen-Lövhögen. ”På hösten var Lapphög-Ola med Mats Jonasson d. ä vid Storhärjån och timrade upp en ny fäbodstuga. Arbetet blev klart på mikaelilördagen.” Dagen efter, skriver Herrdin, 1983-1984, s. 21, gick de två gubbarna på jakt och fick skjuta 1 vildren på Gråheden och 2 älgar på ett annat ställe.

²⁹³ Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10.

²⁹⁴ Härbret flyttades till Rottensjön. Muntlig uppgift Karin Eriksson, Lillhärjåbygget 04.07.06.

²⁹⁵ Arne Hermansson, Storhärjåvallen, muntligen 04.07.17.

²⁹⁶ Lööv mfl., 2000, s. 56: 10 byggnader rapporteras; ”ett boningshus, en sommarstuga eller bagarstuga, en stor ladugård med lider och stall och sex lador.” En av ladorna har märken efter var lavar kan ha suttit, den kan ha varit ett störrös eller en kornbastu. Kategori 2 innebär (s. 14.) att ”fäboden inte har en komplett uppsättning välbevarade byggnader” eller att byggnaderna eller bebyggelsemiljön förändrats och påverkat helhetsintrycket. Men ”det som finns kvar av den gamla fäbodmiljön utgör ett betydelsefullt inslag i kulturlandskapet.” Slåtterstörröset stod ca 300 meter nerströms gården eller ca 100 meter nedanför det idag kvarvarande ängat. Platsen kallades ”Kroken” och där fanns ”störrösbacken” där störröset stod innan det flyttades. Muntliga uppgifter från Arne Hermansson 04.07.17.

²⁹⁷ Uppgift via e-post 04.11.17 från Arne Hermansson, Storhärjåvallen: I störröset, en f. d. hölada, bodde under tidsperioden ”en man som kallades Skrucken, som kanske inte hade alla siffror hemma” men som var behjälplig i jordbruket. Störröset blev sedan hölada igen. Lööv mfl, 2000 beskriver ett störröse som ett ”eldhus” som är timrat med en öppen eldstad i mitten från vilken röken leds ut genom ett öppet hål i taket. Lavar kan finnas vid väggarna att sova på. Störrösen har använts för nattlogi vid avlägset liggande slåttermarker för slåtterfolket. ”4 väggar, eldstad i mitten med röktratt som var gjord utav trä som ledde röken uppåt. Britsar på 3 väggar och dörr” enligt Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10.

²⁹⁸ Samma år sålde Mattias Jonasson Åkersberg i Nordanhå där han dessförinnan bott, till ett skogsbolag. Uppgift ur Forslund, 2003, s. 156.

²⁹⁹ Mattias Jonasson, född 1807 död 1901, och maken Kerstin Olsdotter född 1813 fick barnen Sigrd född 1838 död 1840, Olof född 1843 död 1917, Jonas född 1845 död 1906, samt Sigrd född 1857. Data ur Eriksson, 1980, s. 37-38.

³⁰⁰ Forslund, 2003, s. 156-157: Lillhärdal besöktes 1899 av en uppvecklare som dock varken träffade den då 91-åriga Mattias eller sonen Olov. Olov är väldokumenterad i *Svenska Låtar*.

³⁰¹ Uppgifter via e-post 04.11.17 från Arne Hermansson, Storhärjåvallen: Barnen var Mattias född 1867 död 6 dagar gammal, Kerstin född 1868 död 1915, Anna Jonasson född 1874 död 1954 (*Arnes mormor*), Mattias född 1876, Kristina född 1883, Per född 1885, Erika född 1888, Olof född 1892 död 1971 och Karin.

1900-talets historik

År 1906 såldes gården med arrenderätt, omfattande 2100 hektar, via en specerihandlare, till skogsbolaget Voxna Bruk/Engelska Bolaget AB.³⁰² Många gårdar i trakten såldes, däribland granngården Lövhögen. Flertalet hemman och fäbodar i socknen kom på detta sätt att ägas av skogsbolag och brukas av arrendatorer.³⁰³

En episod från 1926 har återberättats av de då boende på Storhärjåvallen: en informants far kom då gående från Lövnäsullen bärandes på sin 2-årige son på ryggen genom gården för att hälsa på släktingar i Storfjäten.³⁰⁴ Att stigen använts som en "hälsa på-stig" intygas.³⁰⁵

Att upprätthålla sociala kontakter också grannar emellan är ett viktigt skäl till stigens brukande:

*"Kommunikationen mellan grannar, det är ungefär som dom kutar efter gatorna i Stockholm, så kutar vi efter skogsstigarna"(...) Hur långt kunde det gå mellan gångerna med kontakt mellan gårdarna tror du? Veckor? Ja det kunde gå flera veckor emellan. Uja. Och så när det blev vår och fint att gå så tog dom sej en tur då och hälsa på".*³⁰⁶

Storhärjåvallen har fortsättningsvis arrenderats av ättlingar och används idag som fritidhus. Gården var bebodd året om fram till år 1958 då brukarna Harald och Anna Hermansson³⁰⁷ flyttade till Särna. Den befintliga ladugården, byggd 1929, hyste på sin tid 8-10 kor. Efter flytten brukades gården som fäbod fram till år 1977, som var sista året det fanns kor på platsen. Åren 1958 till 1965 buförde man från Särna, d v s promenerade man med de 2-3 korna med kalvar och 1 häst med *släprede* (**figur 8**) där packningen låg, från Öjvassla, dit bilväg fanns, till Vasselvallen och Nysätersvallen och via Lövhögen till Storhärjåvallen, en promenad på ca 1,5 mil (**figur 7** i inledning). Efter 1965 då bilvägen Lövnäsullen – Särna var klar körde man till Lövnäsullen³⁰⁸

Slåttermarken närmast gårdsbebyggelsen slogs med säkerhet 1982 av grannen Lillhärjåbygget.³⁰⁹ Men slåttermarkerna har sträckt sig långt ut från gården, inte minst myrslåttermarkerna som utgjorde den stora basen i foderproduktionen.³¹⁰ Av laga skifteskartan (**figur 15**), upprättad åren 1908-1910³¹¹ under den Laga skiftesprocess som pågick i Lillhärjådal mellan åren 1876-1913, framgår ängsmarkens (grönmålad) utbredning i anslutning till ån och gården och stigen är här rosamarkerad. För teckenförklaring till kartan se **bilaga 6**.

³⁰² Muntlig uppgift Arne Hermansson via e-post 04.11.17.

³⁰³ *Härdals fäbod*, 2003, s. 8: Skogsbolagen ägde år 1912 mer än 70 % av antalet trög i Lillhärjådal socken.

³⁰⁴ Elov Herrdin, muntligen 04.04.23.

³⁰⁵ Elov Herrdin, muntligen 04.04.23 Evert Fjätström, muntligen 04.04.24.

³⁰⁶ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

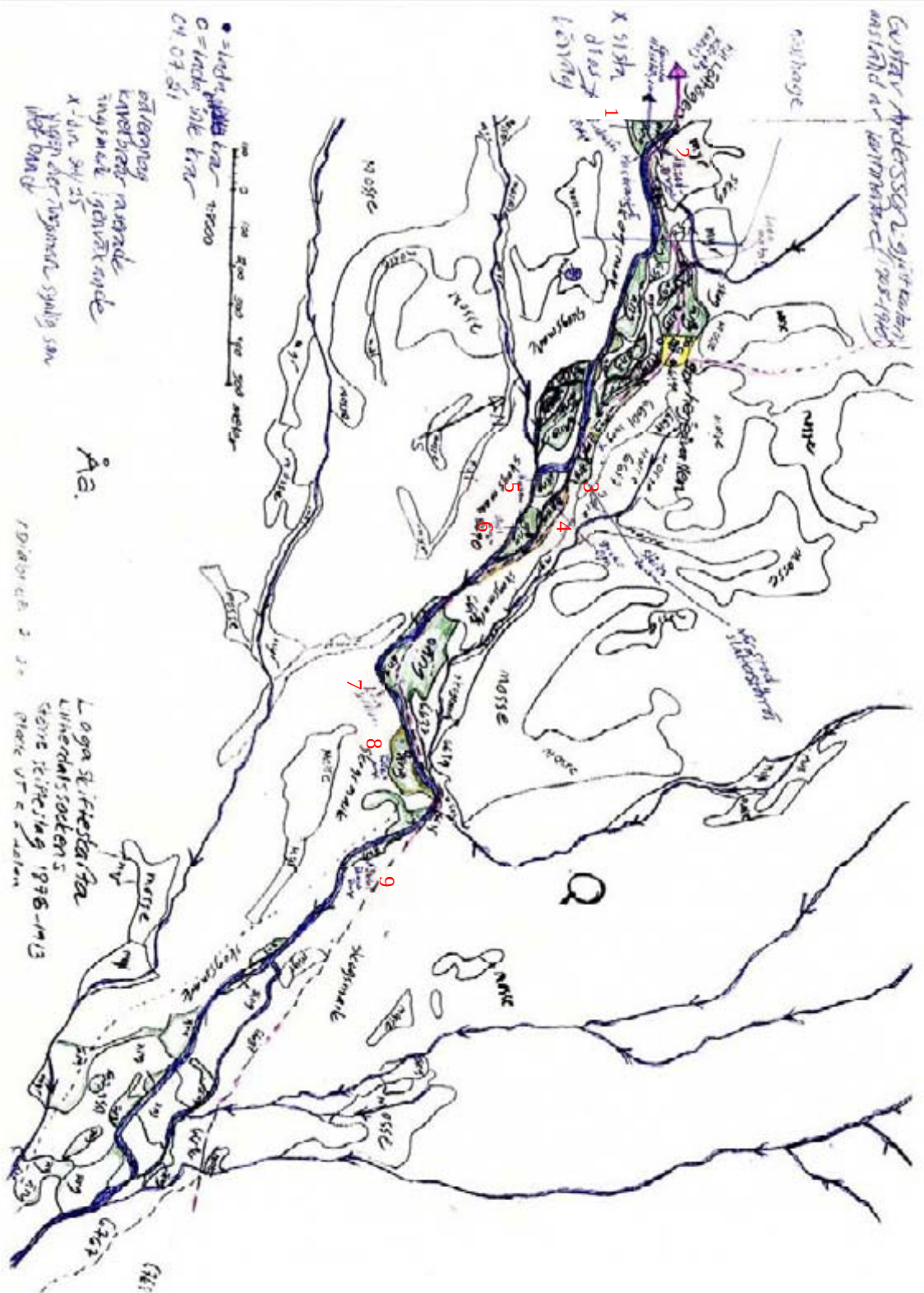
³⁰⁷ Harald Hermansson född 1908 i Särna, död 1978. Anna Hermansson, född Jonasson 1911 på Storhärjåvallen, död 1981. Uppgifter Arne Hermansson muntligen.

³⁰⁸ Arne Hermansson, muntligen 04.07.21.

³⁰⁹ Karin Eriksson, Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05: Man slog den stora tåkten uppåt mot översta ladan där sedan en hästhage tog vid, gränsen slåttermark- hästhage markerat med ett streck på laga skifteskartan.

³¹⁰ Karlsson, 2004.

³¹¹ LSA Y29 – 9:2 1879 (*Laga skifte å socknens större skifteslag*; Förrättningsman A. R. Bäckström och A. O. Gislén, förrättningen verkställd 1876-1913, fastställd 1879 och slutförd 1913; Lövnäsullen nr 1; V blocket kartbladen 166-169 visar stigen Lillhärjåvallen mot Storhärjåvallen Enligt Arne Hermansson, Storhärjåvallen: Mannen som gjorde laga skifteskartan över Storhärjåvallen hette Gustav Andersson och var anställd av en lantmätare.

Figur 15. Arbetskopia gjord av författaren, av Laga skifteskartan över Storhärjåvallen. Bearbetning av LSA Y29-9:2 1897. Grönmalade slåttermarker. Stigen är rosamarkerad. Skala 1:16000 = minskning med 50 % av originalet

Sockenkartor över området saknas³¹² och storskifte genomfördes aldrig i Härjedalen.³¹³ Cirka 100 år efter laga skiftet går stigen genom ett landskap där lador försvunnit och som tättnar alltmer med skog och buskvegetation. I den tidigare öppna slättermarken, där varje äng hade namn, har tuvbildning skett och framför allt lövsly växer in från kanterna.³¹⁴

3.4 Sträckan Storhärjåvallen – Lövhögen över Ön

Stigen löper uppströms de 5 kilometrarna till gården Lövhögen i en ”klassisk” vägdragning (**figur 16**). Stigen går i dalgången intill Storhärjeån där den grusiga isälvsbotten är någorlunda väl-dränerad; som alla sommarvägar går stigen över så hård mark som möjligt. Ån, på en karta år 1799 under namnet ”Stoore Härg-holån”³¹⁵ och som ”Stor Herjeån” år 1800³¹⁶ ger tillgång till dricksvatten inom räckhåll för djur och människor. Drill-snäppan (”Fisklit” på mål) är en vanlig följeslagare längs vägen här. Här intill ån fungerar stigen även som fiskestig. Eldstäder vid sidan av stigen vittnar om vandrare som rastat under vägen.

Figur 16. Stigen intill Storhärjeån, här nära vadet till Storön (Ön), riktning Storhärjåvallen-Lövhögen.
Foto: författaren 04.07.14.

För att slippa gå den alternativa nordliga blötare stigen till gården Lövhögen³¹⁷ kan man välja att vada över Storhärjeån till en torrare och snabbare promenad över Storön.

Storön - Ön

Storön, Ön eller på mål Öya, är en ”av Storhärjeån kringfluten holme N fjället

³¹² Sockenkartor producerades under 1840- och 50-talet, dock ej här.

³¹³ Bergström, 1999, s. 152.

³¹⁴ Arne Hermansson uppger 04.07.21 att det uppströms gårdsbebyggelsen tidigare har legat två lador här; dessa är utmarkerade på kopian av laga skifteskartan. En av ladorna stod på *Strandängen*, den äng som ca 300 meter uppströms från gården ligger helt intill ån och där stigen i riktning Lövhögen följer åkanten. På motsatt sida Strandängen om ån låg *Särnbonäs änge* (*Särnabornas änge*), som brukades av Särnabor. Totalt pekar Arne Hermansson ut platser för ytterligare två lador som försvunnit och namnger ytterligare 8 ängen, vilka ligger nerströms gårdsbebyggelsen, se kopia laga skifteskartan figur 16.

³¹⁵ LSA Y 9.

³¹⁶ LSA Y 27.

³¹⁷ Om det regnat mycket kan det vara vanskligt att vada över ån. Då har den norra stigen fyllt sin funktion. Arne Hermansson, muntligen.

Gråheden”³¹⁸ som bildas där Storhärjeån förgrenar sig i två mindre årmar. Periodvis har här vid ”första” vadet funnits träbroar/spänger, en stenkista strax norr om befintligt vadställe på ö-sidan är en rest, oklart hur gammal. En träspång med ensdidigt räcke fanns periodvis under 1960- och 1970-tal initierad av Jägareförbundets ripinventeringar på Lövhögen.³¹⁹ De för äldre vad karaktäristiska ”grusgiporna” är synliga även här (se avsnittet om *Vadet och skansformationen i Storfjärden*).³²⁰

På Storön, 1934 upptecknad som ”slåttänge vid Storhärjåvallen”³²¹, kan fortfarande de öppna slåttermarker som laga skifteskartan visar skönjas (**figur 17**). Lövsångare sjunger och i fuktiga ängspartier växer rikligt med Skogsnäva eller Midsommarblomster (*Geranium sylvaticum*), och mindre allmänt Tolta (Torta, Fjälltolta, *Lactuca alpina*)³²², två arter som är vanliga på näringsrikare översilningsmark³²³ som översvämmas av vatten eller har hög grundvattennivå. När den naturliga växtligheten var vägledande för att hitta fodermarker var dessa örter tillsammans med Stormhatt, (*Aconitum septentrionale*), ”indikatorarter” den gång man sökte ett bra läge för en fäbodvall.³²⁴ Växterna återfinns i de nu igenväxande slåttermarkerna och signalerar platser för tidigare foder- och betesmarker. Några få exemplar av blommande Slätterblomma (*Parnassia palustris*) precis intill stigen i en av Öns ängar bär fortfarande vittesmål genom sin blomning att slåttertiden är inne.³²⁵ På näringsfattiga betade gräsmarker är Stagg, (*Nardus stricta*, ”Finnskägg”), en karaktärsväxt. Detta gräs kallas här ”Hära” av substantivet hår. Det är torrt och kort men smakligt som ungt och har även skördats till hö. Det styvnar med tiden och slås efter första frosten³²⁶ (se avsnittet *Lövhögen* nedan). Hästar från Storhärjåvallen och Särna, ibland även Vasselvallens, från Öjvassla och Lillhärjåbygget betade på Ön in på 1960-talet³²⁷, något som också bidragit till den pastoral prägel som fortfarande kan anas. Särna har ”av hävd” nyttjat marker helt intill Storhärjåvallens (**figur 15**), ett faktum synligt även i länskartans hävdemarkeringar in över länsgränsen år 1846 och i protokolltext angående gränserna vid skogsdeleningen år 1725 gällande Särnaheden.³²⁸

Stigen går på Ön bitvis under höga gamla granar med långa skägglavar på grenarna, här finns något av en urskogskaraktär med många legor. Stora stubbar visar dock att averkning skett. Skogsavverkningar med flottning förekom uppströms Storhärjeån till och med Storön under åren 1938-1942, men bara för husbehov längre uppströms.³²⁹ I början på 1950-talet fanns averknings-planer här som dock inte sattes i verket; Storön förblev därför i stort ohuggen.³³⁰

³¹⁸ ULMA: 755:1-68. Uppteckning 1938 av Niss Hjalmar Mattsson (NHM).(SOFI)

³¹⁹ Egen iakttagelse och Arne Hermansson, Storhärjåvallen och Karl-Erik Eriksson, uppväxt på Lillhärjåbygget, muntligen.

³²⁰ Egna iakttagelser fältvandring juni-juli 2004.

³²¹ SOFI: ULMA 755 1:68. Upptecknat år 1934 av Erik Eriksson.

³²² Fältarbete juni/juli 2004.

³²³ Nordiska Ministerrådet, 1984, s. 167.

³²⁴ Ekeland & Gustafsson, 1997, s. 25.

³²⁵ Fältvandring, egen iakttagelse 04.06.27.

³²⁶ Ekeland & Gustafsson, 1997:, s. 21, Mattsson, 1945, s. 276.

³²⁷ Arne Hermansson, Storhärjåvallen, muntligen datum. Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.06, Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10.

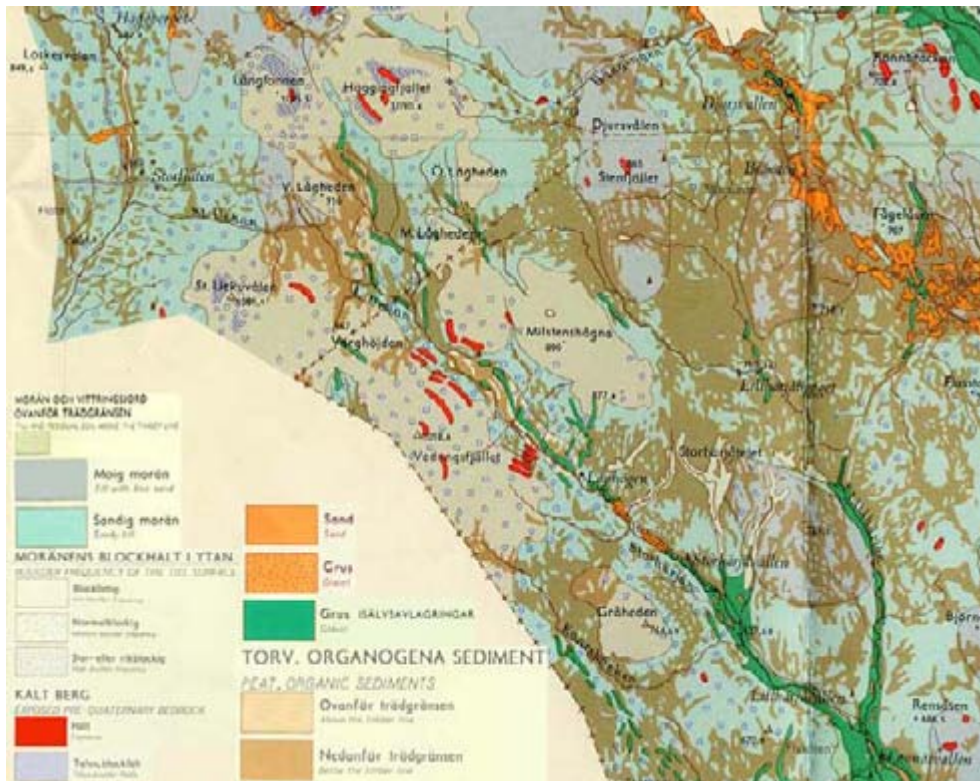
³²⁸ Skogsdelening 1725. Avskrift med e-post från Tomas Ljung 05.04.19.

³²⁹ Man flottade i våfloden när vattenståndet var 1-2 meter högre än sommartid. Muntliga uppgifter Arne Hermansson, 04.07.17.

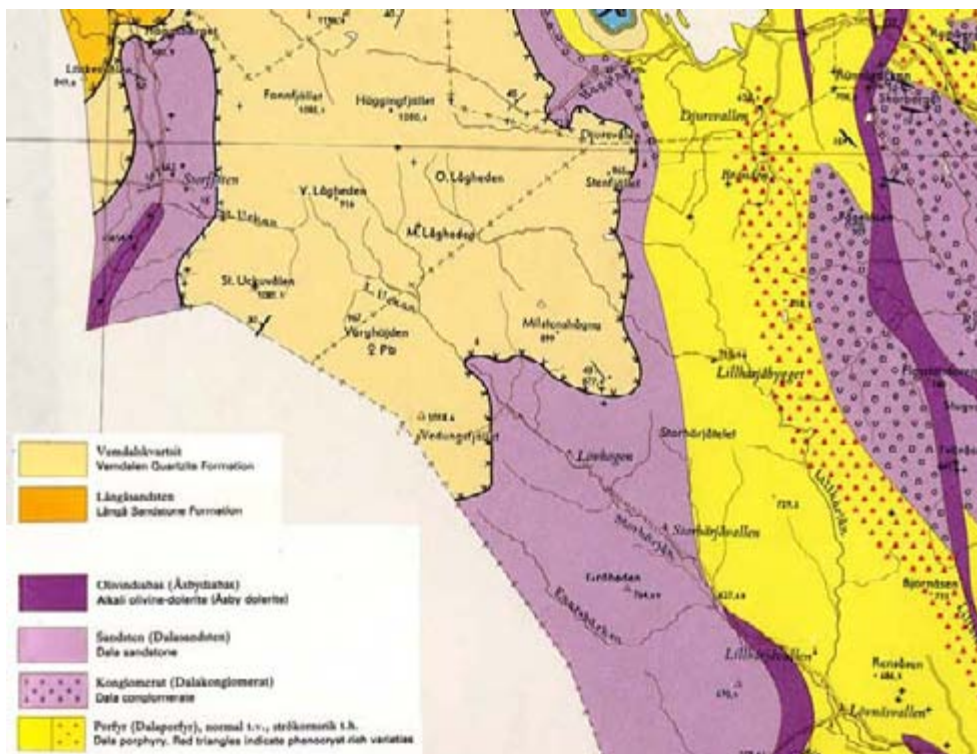
³³⁰ Elof Herddin muntligen 04.07.12: ”Det var ett gäng som diskuterade avverkning då, men de kunde inte komma överens så det blev inget av.”

Sträckan Storhärjåvallen – Lövhögen går genom ett kulturpräglad landskap som klassas som en ”förfjällsregion med huvudsakligen nordligt boreal vegetation” naturgeografiskt sett.

Morän dominerar som jordart (**figur 18a**) ovanpå en berggrund som huvudsakligen består av dalasandsten (**figur 18b** och 5). Markerna blir generellt näringsfattiga och vegetationen präglas av barrskog och björk där viden är vanliga i buskskiktet.³³¹

Figur 18a. Jordartskarta över Jämtlands län. Källa: Sveriges Geologiska Undersökning SGU 1969.

Figur 18b. Berggrundskarta över Jämtlands län. Källa: Sveriges Geologiska Undersökning SGU 1969.

³³¹ Region 33 g enligt Nordiska Ministerrådet, 1984, s. 164 ff.

Buföring och klövjning

Över Ön har får, getter, klövjehästar och kor vandrat stigen under årens lopp. Anna och framlidne maken Olov Stråhle, Lillhärdal, brukare av Lövhögen som fäbod åren 1948-1966 gick här varje år med med korna fram och tillbaka; i juni dit och hem igen till Lillhärdal någon gång i september:

*”Vi hade 3 eller 4 mjölkkor och så någon kalv, får hade jag 4 kanske. Vi hade ju bil till Storhärjåvallen då, med korna på flaket. Vi gick först över Öya, där var det en torr och fin väg, sen var det en spång längre upp som vi gick över. Korna gick ju i vattnet bara, vid spången. Då när vi for hem på hösten, då gick jag hela vägen, ända därifrån. Men då låg vi över någon natt i Härjåstugan, 2 mil uppöver. Upp med Graft låg vi någon gång. **Vad var det för hus ni sov i vid Härjåstugan?** Det var en koja bara”,³³² ”en flottarbarack.”³³³*

Figur 19. Bearbetning av Olof Janssons foto. Källa: Svenska Turistföreningens Årsskrift 1931, s. 90.

Att klövja (**figur 19**) med häst innebär att lasta packningen på denna häst och antingen gå själv eller rida på en annan häst och ha klövjehästen i en töm.³³⁴ En klövjesadel är konstruerad för packning, ej för att sitta på då benen står rakt ut. Under klövjesadeln lades först ett grisskinn som var mjukt och böjligt (på mål ”tahud”). På sadeln fäste man på båda sidorna flätade, lätta och böjliga vidjekorgar ca 1 meter stora i diameter. Man lastade lika tungt i korgarna på båda sidorna för jämvikt.³³⁵ Klövjningen förde med sig en snabbare vandring; utan en tung packning på exempelvis 20 kg går en människa fortare än med packningen. En tidsvinst kan göras förutom att en tyngre packning än så kan lastas på klövjehästen³³⁶. 85 kilo, inte mer, var rimligt för en häst att bära ansåg man i norra Idres fjällskogsområden.³³⁷ Att rida en stig går jämfört med att vandra cirka dubbelt så fort, alternativt tar hälften så lång tid. Nackdelar kan vara att man måste stänga in sin

³³² Anna Stråhle, Lillhärdal, muntligen 04.07.12.

³³³ Elov Herrdin, Lillhärdal, muntligen 04.07.12.

³³⁴ Ann Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.11.24.

³³⁵ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05

³³⁶ Ann Eriksson, Lillhärjåbygget muntligen 04.11.24.

³³⁷ Ljung, 2004, s. 182.

häst, se till att rasta på platser där det finns mat och dryck för hästen och se till att hästen inte smiter.³³⁸

3.5 Hur märks en stig i skogs- och myrterräng?

*"När folk började bo här och ville ha en gångstig, då gällde det att folk och få gick på samma ställe. Då blir det en stig. De såg ut lämplig mark mellan ställena och så ville de att alla skulle hålla den; då blir det en väg."*³³⁹

*"När dom gick, så kanske en började sätta ett sånt där röse. Då blir det lätt, då sätter dom en på varje kulle. Det är gjort på sådana där små kullar så att dom syns. Ja då följer man vägen, man skulle inte springa överallt- då vart det en fin väg."*³⁴⁰

Märkningen var alltså initialt ett sätt att styra folks och djurs rörelser i samma linje för att ett synligt spår (stigen) skulle uppstå överhuvudtaget och samtidigt en gardering för att hitta linjen igen.

Skog

Det finns några olika sätt att märka ut en stig på. Genom trädbevuxna områden kan en stig märkas genom att göra *bleckor* på träd (**figur 20**). Man väljer "varaktiga" träd som "kan stå några år" som inte är skadade eller håller på att ramla omkull och som växer nära stigen.³⁴¹ Med en vanlig yxa huggs ett snitt en yxbredd, precis så djupt att man träffar "träköttet" som finns inunder barklagret på trädet, en hand långt ungefär i ögonhöjd för en person av medellängd ca 1,5 meter ovan mark på trädet. När snittet är ungt lyser det på håll. En gammal blecka har grånat men bildar som ett ovalt öga på stammen där trädet vallar igen på båda sidorna om yxhugget och läker skadan på så sätt. En blecka skiljs från andra typer av skador på träd genom sin placering ovan mark, sin form och utseendet i övrigt med de typiska "valkarna" längs snittets kanter.³⁴² Bleckor kan åldersdateras med dendrokronologi.³⁴³

Figur 20. Gammal blecka på björk längs stigen Lövhattvallen – Lövhögen. Foto: författaren 04.07.01.

Överst på trästubbar kan stenar kilas fast eller läggas som markering; sådana s. k. *stenvalar* är ett av tecknen på en äldre led.³⁴⁴ Andra märkningssätt är att *bryta av kvistar eller skära av kvistar* vid stigen så att en öppen luftgång eller tunnel bildas i skogen. Detta ingår även i ett underhåll av stigen. En körväg med häst och sommarsläpa kräver ca 1,5 meter i bredd.³⁴⁵ Man behöver även ta bort lösa stenar och kvistar som ligger på

³³⁸ Ann Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.11.24.

³³⁹ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

³⁴⁰ Holger Persson, Särna, muntligen 04.07.10.

³⁴¹ Ann Eriksson, Lillhärjåbygget muntligen.

³⁴² Ann Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.11.24.

³⁴³ Karl-Johan Olovsson, arkeolog Jamtli muntlig uppgift 04.01.21.

³⁴⁴ Ljung, 2004, s. 173.

³⁴⁵ Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

vägen som man kan snubbla på:

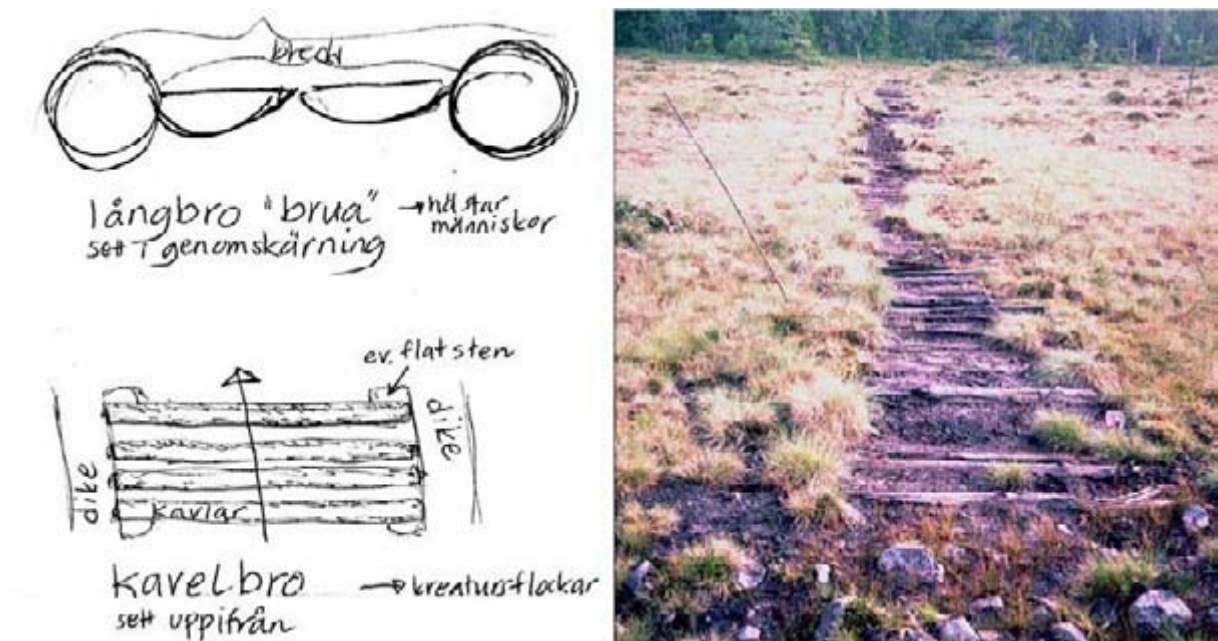
”Alla som gick stigarna, kom det en lös sten så sparkade dom undan dom och kvistar, idag är det ingen som sparkar undan. Då hade man en ren stig. Då har du det i bakhuvudet. Har du en bra stig kan du titta på allt möjligt. Har du en dålig måste du koncentrera dig på den.”³⁴⁶

Bleckor som är minst 100 år gamla finns i området³⁴⁷. Träd har dock en begränsad livslängd. Skall en stigmärkning hålla på längre sikt är märkning med sten i *stenrösen* vid sidan av stigen det enda varaktiga.³⁴⁸ Senare tiders märkning innefattar kulörta *plastband* och *märkning med målarfärg* direkt på stenar eller träd eller på en skylt som sätts fast på träden. För Pilgrimsleden, som märktes 1997, har *trästolpar* med röd topp (med en symbol i form av en blandning av ett kors och en sevärldhetskringla) satts i marken med jämna avtånd³⁴⁹.

En äldre stig skiljs från en yngre (djur)stig på att mossor kan växa i den äldre stigens botten och om stenar finns i stigbotten och är bevuxna med kartlav är den stigen äldst.³⁵⁰ En djurstig nöts även på ett annat sätt än en människostig; på utpräglade djurstigar är inte trädrötter jämnt avnötta som på människostigar, djur stiger med sina mindre klövar och hovar mellan rötterna, helst inte på.³⁵¹

Myr

På myrarna allra närmast gården Lövhögen låg förr kortare *kavelbroar*³⁵² (**figur 21 högra bilden**). Dessa byggdes för att underlätta passagen när man skulle korsa blötmyrar med djurflockar som kor, får och getter.

Figur 21. Till vänster: Principskiss av en bro överst och en kavelbro nederst utifrån uppgifter från Karin Eriksson och Sture Sundgren, Lillhärjåbygget juli 2004. Teckning av författaren.

Till höger: Kavelbro på Lillhärjåbygget. Källa: foto Allan Nieminen augusti 2004.

³⁴⁶ Leo Einarsson, Särna, muntligen 04.07.02.

³⁴⁷ Ann Eriksson, Lillhärjåbygget muntligen 04.11.24.

³⁴⁸ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.05.07

³⁴⁹ Tage Persson, Funäsdalen muntligen mars 2004.

³⁵⁰ Elisabet Bodin muntligen juni 2004.

³⁵¹ Arne Hermansson, muntligen.

³⁵² Egna iakttagelser 1960- och 1970-tal.

Kavelbroarna kan åldersdateras med dendrokronologi. Hamnar kavlarna, som är antingen hela eller kluvna stockar av tall³⁵³ under markytan på en myr konserveras de. En lång kavelbro, åtminstone 100 år gammal, finns i granngården kulturresevatet Lillhärjåbygget (figur 21).

”Om du har stigen så lade dom stockarna tvärs över. Dom hade inga spärrar vid sidan, nej dom trampade ner dom i myren så dom stabiliserades på det viset.”³⁵⁴ De dikade opp på sidorna och lade upp massorna på ändan, om det var görblött så var det ju en fördel.”³⁵⁵ Fanns det några flata stenar så la dom dom vid ändarna.”³⁵⁶

I Jämtlands län behövde klövjelederna till fåbodarna årligen ses över, i synnerhet broarna.³⁵⁷ En annan variant av bro är *jordbroar*, allmänt förekommande i Jämtland noterar Burman på 1790-talet;

(...)”som på sanken ställen ligga nere vid jorden, med eller utan stockar under, bara eller med jord betäckta. De förra, som nu endast förekomma i fjällmarker eller på mindre byvägar, äro säkerligen de äldsta. De hafva icke ens i klöfvägar kunnat umbäras genom ett land, som än idag är ett af de med sumpiga ställen mest uppfyllda i riket och mycket mera fordom måste ha varit det”.³⁵⁸

På Lillhärjåbygget har det funnits många jordbroar, några finns ännu kvar (mina frågor står i fetstil):

*”Jag vet inte hur det gick till när dom gjorde dom. Men det var diken på sidorna där det var löst då, och så lade dom i gångstigen det dom hade grävt upp. Jag tror dom tog björkar som stöd i botten åt jorden. **Hur breda ska de vara?** En och en halv meter. Det var morfar tänker jag som gjorde dom. Och sen då när den där bron blev gammal nog, då växte det upp björkar på sidum (på sidorna) om diket. För då var det dränerat, björken den dricker den och deras rötter blev stöd åt jorden då, vet du. Jag vet att det var alldeles som en allé där uppi, där det var läge för björken att växa. **Är det någon skillnad var man väljer att bygga de här olika typerna av broar?** Ja säkert valde de efter förekomsten av lämpligt virke, om det var skapligt lite stabilare jord och desto mindre virke byggde man en jordbro.”³⁵⁹*

Över myrmark, beroende av bl a mark, vegetation och väderförhållanden, är en stig som lättast att tappa bort, om man inte känner vägen sedan förut och stigen inte längre är tätfrekventerad. Blöta år kan det vara svårt att hålla den ”normala” sträckningen. Under vissa förhållanden är en stig i myr eventuellt bara synlig som en ljusare rand i markväxtligheten. *Träkäppar* kan sättas ut vid svårtolkade ställen i myrar för att visa fortsatt stigriktning; bleckor eller brutna kvistar/grenar, stenrösen etc blir viktiga vägvisare vid kanten av myren.³⁶⁰

³⁵³ Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05

³⁵⁴ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05

³⁵⁵ Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05

³⁵⁶ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget 04.07.05.

³⁵⁷ Burman, (1791) 1902, s. 7.

³⁵⁸ Burman, /1791) 1902, s. 42.

³⁵⁹ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

³⁶⁰ Fältvandring, Elisabet Bodin juni – juli 2004 och egna iakttagelser.

3.6 Lövhögen

Dagens Lövhögen

På Lövhögen, koordinater 68 67 76 N, 13 72 40 Ö³⁶¹, går att övernatta i det öppna f. d. stallet (byggnaden med tavlan på väggen, **figur 22**), den s k "Luffarkåken", men loftet har tidigare flitigt använts av nattgäster. Av gästböckerna här framgår att antalet besökare kulminerar med skotersäsongen vintertid då fritt skoteråkande är tillåtet på härjedalssidan om länsgränsen men endast på leder på andra sidan dalagränsen.

Sommartid passerar mycket färre människor, framför allt fjällvandrare och fiskare.

Under fältarbetet här i juni och juli 2004 mötte vi två tältande medelålders pappor med tonårsdöttrar (som utgått från Nysätersvallen), 3 tältande universitets-studenter av båda könen från Linköping (som utgått från Storfjäten).

En man i 20-årsåldern, bosatt i Sveg, bodde här för att fiska några dagar på den årliga turen, denna gång utan sedvanligt säll-

Figur 22. Lövhögen. Foto: författaren 04.06.27

skap. Fisket har, menar han, dock blivit sämre de senaste 10 åren och han möter inte lika många fiskare längs Storhärjeån längre. Jakt och fiske och bärplockning är huvudanledningarna att han går hit. Inga andra vandringar blir av:

*"Det är en frihet att komma ut, man blir en helt annan människa. Allt blir tomt, man rensar tankarna när man går häruppe."*³⁶²

Han lämnar ån för Vedungfjället därför att vandringen går fortare till fiskeställena uppströms Lövhögen, utsikten är fin uppifrån och, inte minst (!), är det mygg- och knottfritt på fjället. Men den stig som är utmärkt på kartan och som uppsatsen handlar om är svår att hitta i inledningen ovanför Lövhögen idag. Han brukar därför gå fritt till han hittar den där den rösad löper i stigningen mot passet vid de båda "Vedungpucklarna".

Anlitad personal logerade på Lövhögen vid fältbesöket och skulle under några dagar placera ut minkfällor längs med ån; Gården, som är avstyckad, ägs av Stora Enso och byggnaderna används av jägare vid bolagsjakt; framför allt på dalripa.³⁶³ Wallenbergs har i sådana sammanhang flugit hit. Irma Påhle, Lillhärdal, anlätades under många år som kocka här vid dessa tillfällen.³⁶⁴ Sedan 1964 inventeras ripbeståndet i området årligen av Svenska Jägareförbundet vars inventerare med sina fågelhundar inkvarteras på gården.³⁶⁵ Fr o m 2005 kommer två inventeringar per år att göras.

³⁶¹ Koordinater ur "Lövhögen": *Härdals fäbodur*, 2003: s. 110.

³⁶² Bosse Eliasson, Sveg, muntligen 04.07.16.

³⁶³ Hermansson, 1995 och muntligen.

³⁶⁴ Irma Påhle, Lillhärdal, muntligen 04.04.23

³⁶⁵ Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05 och Länsstyrelsen, 1993.

Äldre bebyggelsehistorik och brukare

Lövhögen är en av landets högst belägna gårdar på 720 m ö h. Den var permanentbebodd åren 1798 till 1943 och har, oklart hur länge tillbaka (se resonemang under 2.3) varit slättermark. Slätterfolk har gått hit för att skörda markerna. Namnet Lövhögen kommer av den ”ymniga lövskog som växer där”³⁶⁶, ”mest vide och fjällbjörk”.³⁶⁷ ”Löv” i ortnamn speglar generellt att löv varit en viktig naturresurs.³⁶⁸ Löven repades eller bands till kärvar av kvistar och grenar som torkades och användes som kreatursfoder vintertid.³⁶⁹ Samma plats kunde skördas årligen.³⁷⁰ Gården är belägen vid en ”hög sandås”³⁷¹; i Lövhögen avser ordet ”hög” ett ”berg eller en backe som ej är för brant”.³⁷² Den på ”några näs, stränder och öar” ”på Sockneallmanningen i Storchärjeådalen” belägna slättermarken här, synades år 1765 då bonden och sockenskrivaren Sven Mattsson, Lillhärda, gift med Märet Ersdotter, Sunnanå,³⁷³ ansökte och beviljades av sockenmännen att få bruka slätterlägenheterna han röjt två år tidigare, som komplement till sitt nybygge Rensåsen vid Lövnäsvallen. Namnet Rensåsen kom därför att även användas om Lövhögen av detta skäl³⁷⁴ fram till början av 1900-talet.³⁷⁵ Vid syningen fanns inga byggnader på platsen och slättermarken beskrivs vara ”dels slätte, men merendels oslätte och tufwige, växande derpå skjärgräs, bunk och annat groft gräs med litet hårdwallsgräs på somliga ställen...”.³⁷⁶ En häst och åtta kor samt småboskap ansågs markerna då tillsammans med Rensåsens kunna föda, förutsatt att mossor och löv nyttjades.³⁷⁷

Med mossor menas Renlav (*Cladina alpestris* och *Cladina rangiferina*), som i Härjedalen, liksom i Dalarna³⁷⁸, allmänt brukats som ett viktigt vinterfoder till kor. Mossan skördades på senhösten innan frosten med en speciell kratta (”mossariva”) i högar vilka sedan med en för ändamålet konstruerad jutesäck (”mossasäck”) fångades upp. Mosshögar lades därefter, för att inte frysa fast i marken, ovanpå fällda björkstammar i stora stackar, 1,5 – 2 meter höga och 1,5 meter brett; ett ”mossulass”.³⁷⁹ Stackarna hämtades senare hem på snöföre och tinades efter hand inför utfodringen. Ibland kokades mossan även innan det gavs till korna som uppskattade fodret. Löv gavs framförallt till getter och får.³⁸⁰ Tvärtemot löv är återväxten av ”mossor” långsam; olika platser måste därför sökas upp varje år.³⁸¹ Ortnamn med –mossor vittnar om en iögonenfallande rik förekomst av mossor (ofta även vitmossor eller björnmossor).³⁸² Detta gäller i undersökningsområdet fjället *Mossuskallen/Mossaskallen* ”med St. Uckuvålen

³⁶⁶ Modin, 1949, s. 143.

³⁶⁷ SOFI: ULMA: 755:1-68 uppteckning av Erik Eriksson år 1934.

³⁶⁸ Strid, 1999, s. 62 och Mattsson, 1945, s. 281.

³⁶⁹ Mattsson, 1945; s. 281.

³⁷⁰ Mattsson, 1945; s. 281, kallar en sådan skördeplats för ”lövås”.

³⁷¹ SOFI: ULMA: 755:1-68 uppteckning av Erik Eriksson år 1934.

³⁷² Olsson, 1896-1901, s. 151.

³⁷³ Eriksson, 1980, s. 31: Sven Mattsson född 1713 död 1791, gift med Märet Ersdotter från Sunnanå, Lillhärda. Paret fick minst 5 barn.

³⁷⁴ Eriksson, 1979, s. 40.

³⁷⁵ Eriksson, 1980, s. 31.

³⁷⁶ Eriksson, 1979, s. 40.

³⁷⁷ Eriksson, 1980, s. 31.

³⁷⁸ Mattsson, 1945, s. 281.

³⁷⁹ Ove Nilsson, Storfjäten, muntligen 04.04.25.

³⁸⁰ Muntligen Ove Nilsson, Svea Häggberg, Karin Eriksson, Holger Persson.

³⁸¹ Mattsson, 1945, s. 281: Linné anger den tid som behövdes för återväxt av ”mossor” till 20 år.

³⁸² Mattsson, 1945, s. 281.

sammanhängande fjäll”. Av mossa och skalle – huvud”³⁸³ (beläget på Stora Uckuvålsens västsida se **figur 7**).

Efter Sven Mattssons död 1791 ärvde sonen Erik Svensson, gift med Brita Persdotter, Sunnanå, slättermarkerna vid Lövhögen.³⁸⁴ År 1795 sålde han hälften och i juni år 1800 all slättermark vid Lövhögen till en Per Olofsson, Lillhärdal.³⁸⁵ Denne Per Olofsson, gift med Karin Olofsdotter, Lillhärdal, flyttade år 1798 från Lövnäsullen permanent till Lövhögen.³⁸⁶ Här byggdes nu hus och ladugård. Oklart är däremot hur gammal stenmuren är i kanten på takten³⁸⁷

”Om Lövhögens inbyggare berättade Ol. J. att den förste inbyggaren bodde under en gran två (?) vintrar oppi Rensåsen och körde höet från Lövhögen. Man tyckte väl att det var nog så besvärligt varför man flyttade dit upp. De flyttade dit på våren och de hade fyra kor som den första tiden härbärgerades under en gran. Den första inbyggarens son skulle vara född sist på 1700 och kallades Lövhöggubben. Orsaken till att denne förste inbyggare på Lövhögen flyttade från Lillhärdal skulle vara den att i gården (Ol. J. sade, att det var gården Svens) fanns två söner och den ene av dessa skulle bli utskriven till krigstjänst om han stannade hemma. Han skulle dock klara sig undan om han byggde sig en egen gård. Och Ol. J. tillade, ”Ö jä hällid no mä på, att dä ä bätter tä bo mä Lövhöjen, ännj tä gå ut i krig”.³⁸⁸

På en karta utan stigmarkeringar från år 1801 syns en bymarkering nedanför fjället Lövhatten.³⁸⁹ Där ligger i verkligheten gården Lövhögens 6 km uppströms liggande fäbod Lövhattvallen i dagligt tal ”Hattvallen” (Renåsen 1:1). Hattvallen ligger ”ca 10 km nordväst om Storhärjåvallen under Lövhattens sydsida, intill en liten kalkkällbäck” och vars byggnader år 1990 daterades till senare delen av 1800-talet.³⁹⁰ Den varma sydslutningen utgör ett typiskt s. k. lidläge (se avsnitt 1.5 ovan).³⁹¹

Om Per Olofsson fått tillstånd av socknen att bygga på Lövhögen (som besiktigades 1804³⁹²) är inte känt.³⁹³ Paret fick tre barn; endast den på Lövhögen sistfödde sonen Olof Persson nådde vuxen ålder.³⁹⁴ Makan Karin dog år 1809 och efter tjänst på Lövhögen i 28 år blev pigan Anna Olofsdotter, år 1838 Pers andra maka.³⁹⁵ Lövhögen omfattades aldrig av Laga skifte. Dess gränser fastställdes istället vid den s. k. avvitrningen då en avsyning av gården gjordes år 1840 utan vidare kommentarer om gårdens läge i en

³⁸³ SOFI: ULMA 755:1-68, uppteckning av Niss Hjalmar Mattsson (NHM) år 1938.

³⁸⁴ Erik Svensson, född 1741, Mon i Nordanå död genom olyckshändelse i fäbodvallen Rensåsen i oktober 1800, gift med Brita Persdotter född 1746 i Sunnanå, död 1803. Paret fick 5 barn.

³⁸⁴ Eriksson, 1980, s. 31.

³⁸⁵ Per Olofsson, Lövhög-Per den äldre, (Arne Hermansson, muntligen), född 1764 i Lillhärdal Felas Kyrkbyn nr 17, död 1852. Per Olofsson kallades enligt Modin, 1949, s. 143, även Fel-Ola, då han kom från gården Felas i Lillhärdal eller Rensås-Ola då han först byggt vid Rensåsen.

³⁸⁶ Hermansson, 1995; Hustrun Karin Olofsdotter född i Lillhärdal Gården Kyrkbyn nr 21, död 1809 enligt Arne Hermanssons privata sammanställningsunderlag 1995.

³⁸⁷ I högra hörnet av stenmuren börjar stigen som leder till Lillhärjåbygget. Längs denna stig finns kanske en av Sveriges högsta myrstackar? Fälstudier juli 2004.

³⁸⁸ Herrdin, 1983-1984; s. 8.

³⁸⁹ LSA Y28 1801.

³⁹⁰ Lööv mfl, 2000, s. 49: Lövhattvallen klassades med 3. ”På Lövhattvallen finns idag sex byggnader, varav endast bustugan och dasset har tak. Övriga byggnader är ruiner och snart ett med naturen. Samtliga hus utom dasset är byggda under 1800-talets senare hälft.”

³⁹¹ Ljung, 2004, s. 43.

³⁹² Eriksson, 1979, s. 40.

³⁹³ Eriksson, 1979, s. 41.

³⁹⁴ Hermansson, 1995. Per Olofssons och Karin Olofsdotters barn: Kjerstin född 1793, död i kopporna 1795, Olof född 1795, död 1798, Olof Persson född 1799 på Lövhögen, död 1885.

³⁹⁵ Hermansson, 1995.

tidigare allmänning.³⁹⁶ Avvittringen var en markfördelningsprocess som föregick laga skifte med avsikten att skilja ut kronans mark från enskild mark³⁹⁷ och att uppmuntra nybyggare att nyttja vad som benämndes som ödemarkerna.³⁹⁸ Lantmätaren Albin 1838-1842 markerar på avvittringskartan gården som "Löfhögens nybygge Härslåttan: 32" (om Hära se sid. 49).³⁹⁹ Vid syningen beskrivs gården bestå av 750 tunnland "duglig mark" och cirka 16 800 tunnland "skoglösa fjällar och kälmark, som till bete äro odugliga". Inga stigar är utritade på kartan. Enligt kartförteckningen framgår att det på gården år 1840 finns 2 hästar, 12 kor, 4 ungnöt och 50 får- och getkreatur. Allt som gick att ta tillvara användes; hälften av vinterfodret utgjordes av (renlav)"mossa, löv, barr och bark".⁴⁰⁰

Slåtter och bete

Slätterhö togs av den vildväxande vegetationen på myrar, längs med vattendrag och sjöstränder. Våtmarkerna kunde ligga långt från hemgården då stora mängder hö krävdes.⁴⁰¹ En markanvändning efter en noga anpassad foderproduktion i förhållande till betesmark framträder; slättermarken indelades efter kapacitet och var bete planerades:

"Åkerbruket kan här ej idkas men hemmanet har en fodertillgång i hårdvallshö vid gården 25 lass, dito spridda slåtter vid Härjån vilka icke bärgas oftare än anbart år 20 lass, Rödningsland där intill 10 lass, Strandslått som giver årligen 4 ½ lass."⁴⁰²

Rödningslanden (eller röning som kan härledas från röjning), var våtslätterängar som även kallades *raning* och i Jämtland *fettja*, skriver Eva Karlsson (2004) i dokumentationen av slättermarker i granngården Lillhärjåbygget. Den var naturligt översilad, fri från sly, buskar och träd och slogs vartannat år.⁴⁰³ Silängar benämndes de naturliga slättermarker som på konstgjord väg översilades framför allt under vår och försommar via reglerade diken från bäckar eller sjöar och som slogs varje år. Bäckar kunde även dämmas till s. k dammängen. Endast få av dessa våtslättermarker finns kvar i Sverige eftersom odling av vall på inägan har ersatt den äldre slättern på utmarken. I kanten av eller strax utanför den mycket sällan inhägnade slättermarken fanns lador, saknades inhägnad vallades djuren. Om slättermarken låg långt borta från hemgården kunde även s k *vinterhässjor/vintergolv* användas vars hö kördes hem med häst vintertid.⁴⁰⁴ Granar sparades intill dylika marker som blivande vinterhässjevirke.⁴⁰⁵ Slättern på Lillhärjåbygget upp- eller nerströms Lillhärjeån växlade varje år. Det var

³⁹⁶ Eriksson, 1979, s. 41.

³⁹⁷ Bergström, Erik J., 1999, s. 152.

³⁹⁸ Eriksson, 1979, s. 41.

³⁹⁹ LSA Y29 - 1:1 1838-42. Samme lantmätare rörde sig i området även för en översyn av gränsen mellan Härjedalen och Kopparbergs län som 1839 resulterade i en karta LSA Y32 1839 *Gränsbestämning mellan Härjedalen o Stora Kopparbergs län*. Inga stigar är utritade heller på denna karta.

⁴⁰⁰ LSA Y29 - 1:1 1838-42.

⁴⁰¹ Karlsson, 2004, (sidnumrering saknas): "en enda mjölkko behövde 2-2,5 ton torrt våtmarkshö av medelgod kvalitet för att klara vintren med rimlig mjölkproduktion. Ett lågproducerande starrhö hade en genomsnittlig avlastning på 600 kg hö per hektar. Den slog som regel vartannat år. (Det betyder att 4 hektar lågproducerande starrhö krävdes till en enda mjölkko ifall kon endast fick detta vinterfoder, men så var inte fallet på Lövhögen där ju hälften av vinterfodret enligt avvittringsförteckningen bestod av annat foder, se ovan.) En dammäng bestående av högstarrsamhällen kunde, enligt Karlsson ge 2-4 ton per ha och år i jämförelse med dagens vallskörd i norra Sverige som ligger på 4 ton per ha.

⁴⁰² LSA Y29 - 1:1 1838-42.

⁴⁰³ Karlsson, 2004, (sidnumrering saknas): "En röning bestod av två vegetationszoner. På lågraningen dominerade högstarrarter och på hådraningen gräs, örter och lågväxande starrarter."

⁴⁰⁴ Karlsson, 2004.

⁴⁰⁵ Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.05.

lättare att hålla djuren i ett område i taget. Slog man uppströms betade djuren istället nerströms och tvärt om. Återväxten på ängsmarken längs med Lillhärjeån var god, så det var fullt möjligt med årlig slåtter, men eftersom djuren måste ha sommarbete så växlade man. Djuren kunde sedan efterbeta på redan slåttade marker. Om höskörden blev dålig slogs ängarna närmast inägan varje år. Slåttern pågick från midsommar till Mickelsmäss i slutet av september i en bestämd ordning.⁴⁰⁶

Slåtterrutinerna på gårdarna Storhärjåvallen och Lövhögen kan antas varit likartade jämfört med Lillhärjåbygget. Landskapet vid både Storhärjåvallen och Lövhögen längs Storhärjån bör därför i äldre tider ha varit ljusare. Med så många som tio kor på Lövhögen var landskapsbilden förmodligen mycket trädfattigare. Gräsmarker och slåttermysrar var kortvuxna och ansade efter slåtter och bete. År 1964 när ripinventerinsytorna markerades ut, var landskapet utefter ån fortfarande relativt öppet, nerbetat till 5 cm och nästan utan några träd alls.⁴⁰⁷ Det betades då fortfarande av Strähles kor:

*”Vi släppte korna bara. Många gånger gick de ju uppöver ån, det är ängen uppöver där och så uppöver fjället också över ån. Vi slog tåkten runt gården, det var en längre ner också och så en mittför på andra sidan ån var det ju ett stort änge. Längre uppströms slog vi inte.”*⁴⁰⁸

*”Det är länge, länge sen när de slog uppefter ån. Det syns ju tydligt än idag vart de har varit. Det var de här flackerpartierna där det var mycket gräs och sen har björkskogen kommit upp. Slåttermarkerna var väldigt väl utmarkerade så att det syntes, just vid ån och uppöver.”*⁴⁰⁹

*”Lövhöggubben Per, han slog ju ända från Gruvan och ner till Lövhögen efter ån på båda sidor- med lie. Och vad gräs det blev! Och vad djur de hade, vilket stort fjös som du ser där- de hade smockfullt med djur, inte kor kanske men getter.”*⁴¹⁰

Kor på skogsbete äter många olika arter. Skogskovall, vårfryle och mjölkört betas begärligt så länge de är späda. Norsknoppa och ”tov” (mål för kruståtel och i Hälsingland även ängsgröe) är mycket begärligt. I gammal betesskog eller andra ytor som tidigare varit öppna (hävdade) byggs många myrstackar. Här trivs ljusälskande enbuskar som breder ut sig om de inte hålls tillbaka. Enen är en favoritföda för älg.⁴¹¹ Lövhögens slåtter/betesmarker utmed Storhärjeån är vitmarkerade på Konceptkartan från år 1916⁴¹² (figur 23).

⁴⁰⁶ Karlsson, 2004: Först slogs Trådtåg, på mål ”Varne” (*Juncus filiformis*) därefter ängs- och annan myrslåtter, sist staggen ”Hära” (*Nardus stricta*). Mellan tidig och sen slåtter slogs inägans ängar (tåkten) men först sedan tillräckligt antal golv slagits på utmarken. Referenser som Karlsson använt i den generella beskrivningen av våtslåttermark är: Elveland J & Sjöberg K, 1981: ”Norrländska våtslåttermarker – växt och djurliv förr och nu”. *Fauna och Flora* 76 s. 21-30 och Länsstyrelsen i Jämtlands län, 1993: ”Ängar och hagar i Jämtlands län. Naturvården”.

⁴⁰⁷ Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10.

⁴⁰⁸ Anna Strähle, Lillhärjedal, muntligen 04.07.12.

⁴⁰⁹ Ragnar Blomqvist, Särna, muntligen 04.07.10.

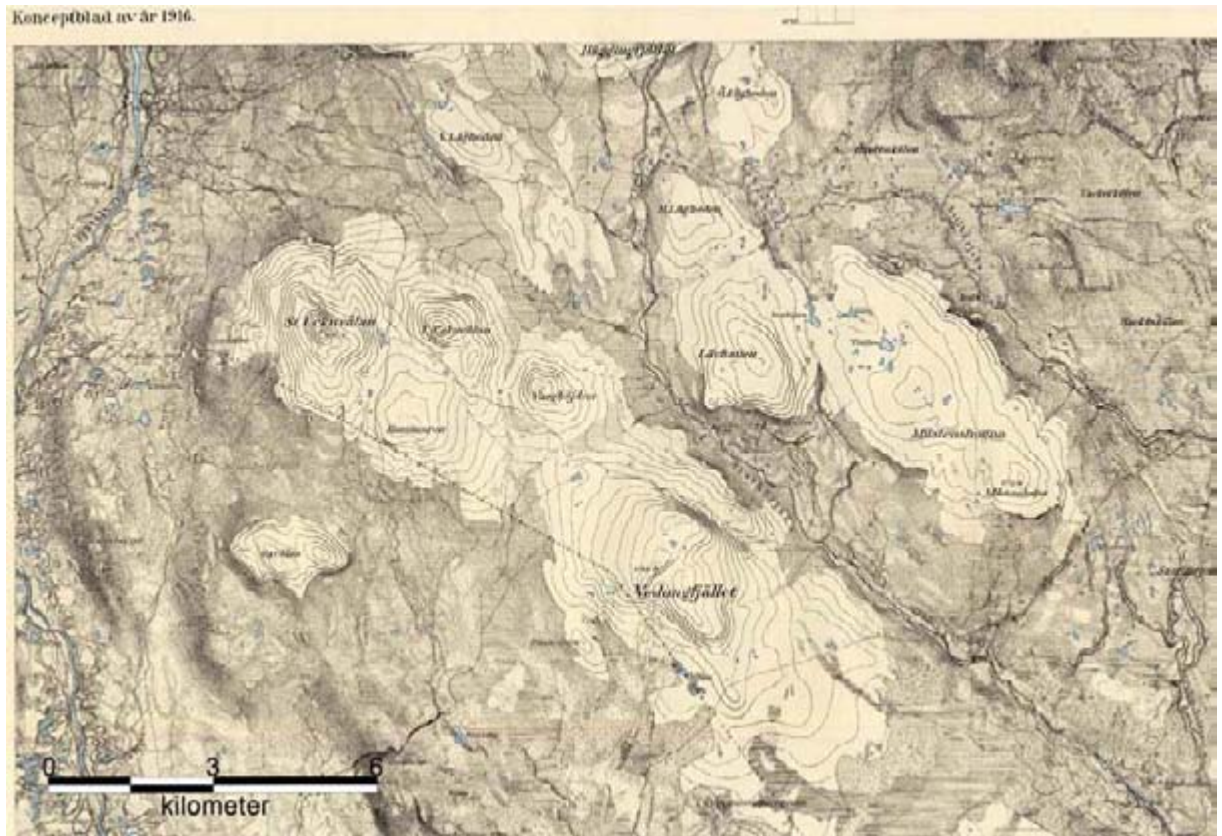
⁴¹⁰ Holger Persson, Särna muntligen 04.06.19. Lövhög-Per född 1883 på Lövhögen, dör 1966 i Särna se not 419.

⁴¹¹ Ekeland & Gustafsson, 1997, s. 19.

⁴¹² Konceptkartan 82 N.V. Lillhärjedal N V 1916. Konceptkartor gjordes under 1910-1940-tal och var förlagorna till generalstabskartan, dvs underlag.

Konceptkartan

Denna karta är den äldsta karta som jag hittat stigsträckningen från Lövhögen över Vedungfjället fram till länsgränsen inritad på. Konceptkartan var ett förarbete till Generalstabskartan 1923. Generalstabskartan, sprungen ur 1600-talets militära rekogniseringsbehov, var en standardkarta för stora delar av Norrland in på 1970-talet då den ersattes av topografiska kartan och fjällkartan.⁴¹³

Figur 23. Del av Konceptblad 1916 82 Lillhärdal. Ängsslåttermarken vid ån är vitmarkerad. Stigen till Storfjäten på kartan markerad som ridstig ©Lantmäteriverket Gävle 2005. Medgivande I 2005/2124.

På **figur 23** syns två alternativa färdvägar från Lövhögen i riktning mot fjället Vedungen. Stig nr 1 leder mot Lövhögens fäbod Lövhattvallen. Den går på nordsidan av Storchärjeån norrut. Cirka 100 meter innan stigen viker upp från ån mot Lövhattvallen finns ett vadställe över Storchärjeån. (koordinater saknas) Där vadar man över ån för att på andra sidan ansluta till stig nr 2 och påbörja klättringen uppför "Härdalsstöten"⁴¹⁴. Stig nr 2 innebär vad vid gården Lövhögen och en kort bit på skoterled/stig mot Nysätersvallen varifrån man sedan tar av till höger den stig som mot Vedungfjället löper parallellt med ån de första kilometrarna.

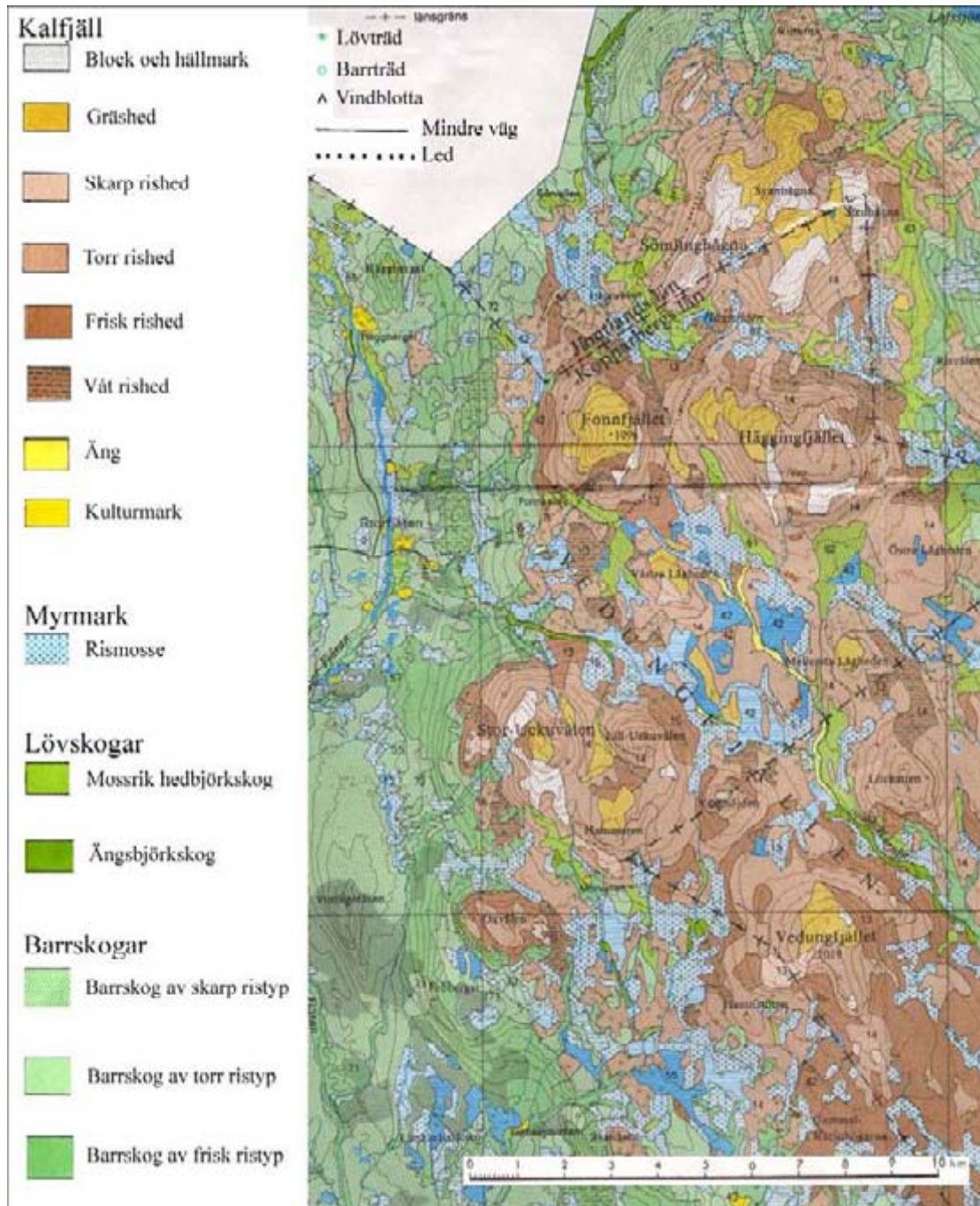
⁴¹³ Magnusson & Isacson, 2001, s. 36-37.

⁴¹⁴ Härdalsstöten avses, enligt Arne Hermansson muntligen, den utbuktning på Vedungfjället (se 70-linjen figur 14 på topografiska kartan).

Vegetationskartan

Vegetationskartan tolkad efter infra-röda flygfotografier tagna år 1979 visar de forna fuktiga slåttermarkerna runt åarna som klassas som "ängsbjörk-skog" med "tät björk-skog på sluttande mark"⁴¹⁵ (figur 24).

Hedskogens arter blandas här med viden (*Salix ssp.*) och högvuxna örter som Midsommarblomster (*Geranium sylv.*), mjölkört (*Epilobium ang.*), Hundloka (*Anthriscus sylv.*), Brudborste (*Cirsium het.*) och Tort (*Lactuca alp.*). Dvs. indikatorarterna för naturliga fodermarker. Markerna är kanske tillbaka igen vid utgångsläget innan hävden började.

⁴¹⁵ Vegetationskarta över de svenska fjällen, Kartblad nr 21 Idre.

Figur 24. Vegetationskarta Nr 21 Idre. Källa: Rafstedt, 1982.

Bebyggelsehistorik och brukare efter 1840

Nybygget Lövhögen såldes år 1846 av Per Olofsson till sonen Olof Persson.⁴¹⁶ Olof som övertagit gården någon gång mellan 1839 och 1846⁴¹⁷ var gift med Sigrid Olofsdotter, Björnhammar, Lillhärda, och de fick tre barn.⁴¹⁸ Yngste sonen Olof (Löfhög Olof) blev dräng vid Stenåsen, Idre, och gifte sig som 17-åring med Sigrin Ollesdotter från Lillfjäten. Paret och deras vidare familjeöde finns nertecknat i Ljung (2004).⁴¹⁹ Den äldste sonen Per Olofsson tar över gården, gift 1863 med Emfrid Ersdotter, Färila⁴²⁰ i ett 12-årigt barnlöst äktenskap. Emfrid gifter efter makens död om sig med Erik Rolfsson, Sunnanå, med vilken hon får fyra barn, varav två når vuxen ålder.⁴²¹ Detta par säljer år 1904 hemmanet till en jägmästare Falck, som ett år senare säljer Lövhögen vidare till Ljusne-Woxna AB Bergvik.⁴²²

Boendesituationen på Lövhögen varierar därefter. Makarna Emfrid och Erik Rolfsson flyttar till Sunnanå. Sonen Per Eriksson (Lövhög-Per) och hans syster Sofia Eriksdotter med maken Per Olofsson Ström är under en period därefter noterade som arbetare respektive brukare på gården. Både mor och far återvänder dock till Lövhögen där de dör. Efter 1920, när system Sofia med man flyttat till Kyrkbyn,⁴²³ är Per Eriksson med makan Karin Eriksdotter, uppvuxen på Lillhärjåbygget, brukare fram till 1943 då familjen flyttade permanent till Särna.⁴²⁴ Detta var troligen det sista året som fäboden Hattvallen brukades.⁴²⁵

Per och Karin fick två barn; Erik och Emma Persson, Lövhög-Erik och Lövhög-Emma.⁴²⁶ Emma gifte sig 1937 med Erik Blomkvist från Nordomsjön Särna och bosatte sig där. Även brodern Erik, gift 1949 med Gerda Olofsson från Nordomsjön Särna, bodde i Särna. Emma och Erik fick tre barn; Per, Signe och Ragnar Blomkvist. Erik och Gerda fick också tre; Evert, Kurt och Rune. Efter flytten från Lövhögen brukades gården av Lövhög-Erik och Gerda som fäbod i 3-4 år.⁴²⁷

Lövhög-Emma och Lövhög-Erik gick i skolan i Storfjäten där de var inackorderade. Deras far följde barnen dit, de gick eller åkte skidor. Man använde buföringsstigen till

⁴¹⁶ Eriksson, 1979, s. 41.

⁴¹⁷ Hermansson, 1995.

⁴¹⁸ Olof Persson, född 1799 i Lövhögen, död 1885. Sigrid Olofsdotter född 1800 i Björnhammar, Lillhärda, död 1882. Deras barn var: Per Olofsson född 1827 i Lövhögen, Karin Olofsdotter född 1829 på Lövhögen som flyttar till Linsell med maken Nils Magnus Ekström, Gunnarskog, och Olof Olofsson, född på Lövhögen 1836, död 1927, gift med Sigrin Ollesdotter född 1832 i Lillfjäten (Idre sn), död 1910. Paret bosatte sig i Särna och senare Storfjäten. Uppgifter från Hermansson, 1995. Hur det gick för paret kan man läsa i Ljung, 2004, kapitlet om Stenåsen s. 77 ff. Karin Olofsdotter och Nils Magnus Ekström fick en dotter, Sigrin Magnusdotter Ekström, född 1862 på Lövhögen som gifte sig med Nils Olofsson Björling, Storfjäten och torpare på Djursvallen (nätet – de Björlingska släkterna.)

⁴¹⁹ Ljung, 2004, s. 80 ff.

⁴²⁰ Eriksson, 1979, s. 41, Hermansson, 1995: Emfrid Ersdotter född 1839 Färila, som kom till Lövhögen som piga senast 1862, gift året efter med Per Olofsson och död på Lövhögen 1912.

⁴²¹ Hermansson, 1995: Emfrid Ersdotters och Erik Rolfsson, född i Sunnanå 1855, död på Lövhögen 1939, fick 4 barn: dödfödd flicka 1877, Sofia Eriksdotter född 1879, Brita Eriksdotter född 1881, död i lungsot 1892, Per Eriksson, född 1883 död i Särna 1966.

⁴²² Eriksson, 1979, s. 39-

⁴²³ Sofia Eriksdotter gift med Per Olofsson Ström (Målar-Per), Kyrkbyn, född 1874. Före 1920 är paret, som fick 2 barn, bosatta i Hållbacken, Kyrkbyn hos dottern Emma Maria Persdotter Ström, född 1899 och gift med Petrus Fisk. Sofias och Pers första barn var Erik Persson Ström född 1897, död i halsluss 1933 och dessförinnan sambo med Anna Eriksdotter, Lillhärjåbygget. Uppgifter ur Hermansson, 1995.

⁴²⁴ Karin Eriksdotter, Lillhärjåbygget, född 1891, död 1968.

⁴²⁵ Karlsson, 2003, s. 73.

⁴²⁶ Lövhög-Emma Persson, född 1911, död 2004. Lövhög-Erik Persson, född 1913.

⁴²⁷ Per född 1937 på Lövhattvallen, Signe född 1943 och Ragnar född 1946, muntligen Ragnar Blomkvist 04.07.10

(Löv-) Hattvallen (stig nr 1 se ovan), här finns bleckor kvar i träden⁴²⁸ (se **figur 20**) och följde därefter stigen över Vedungfjället.⁴²⁹ Stigen fungerade då som skolväg för skolbarnen från Lövhögen med säkerhet under åren 1918-1924.⁴³⁰ Under Jul, Påsk och sommar fick de i Storfjäten inackorderade barnen komma hem till gården. Även folkskollärare har färdats här och en färdberättelse återges längre fram.

Spelmän och danser

Lövhög-Per var spelman och spelade tvåradigt dragspel. Barnen lärde sig av sin far; Erik spelade fiol och Emma både gitarr, fiol, cittra och dragspel, på slutet bara cittra (**figur 25**). Hon avled i februari 2004. De spelade på danser i Särna och Glöte och kanske Lillhärddal också.⁴³¹

Figur 25. Till vänster: Lövhög-Per spelar. Källa: Storas specialkarta 1990. **Till höger:** Emma och Erik Eriksson spelar tillsammans med Anders Forslund. Källa: Forslund, John, 2003, s. 61.

På Lövhögen hölls danser liksom även på andra vallar där spelmän fanns som på Storhärjåvallen (gammelstugan där) och Lövnäsvallen. Till gårdarna kom folk från trakten på dans och dansarna kunde gå långt för att få dansa.

*"Dom dansade mycket uppe i Rensåsen mittför Lövnäsvallen, det fanns ju spelmän där också, Per Fjelsa och sonen hanses spelade ju. Det var en kornladas uppe i Rensåsen, där samlades dom mycket och dansade. Från långt håll; till och med lappjanta kom från upp med Fjeta och var med och dansade."*⁴³²
*"Det var danser där på Lövhögen, när folk kom från Öjvassla och Storfjäten och dit på dans. På Öjvassla och Morvallen också"*⁴³³
*("De gick på dans från Storfjäten till Lövhögen på den där vägen."*⁴³⁴
*"Där gick de mycket förut, på nätterna, det blev ju då. Gick opp på kvällen och tillbaks på morgonen. Så den var riktigt opptrampad. Och vad det berodde på? Det var spelmän på Lövhögen; Lövhög-Erik och dom så dit var dom mycket. Lövhög-Per, gubben, dom var jättebra på att spela. Lövhög-Per gjorde ju flera fina bitar. Han spelade 2-radigt dragspel han."*⁴³⁵

Stigen har således även varit en "dansstig". En av dem som gick från Storfjäten till

⁴²⁸ Egna iakttagelser, fältstudier, juli 2004.

⁴²⁹ Ragnar Blomkvist, Arne Hermansson, Karin Eriksson

⁴³⁰ Ragnar Blomkvist: Lövhög-Emma Blomkvist gick 6 år i skolan, hon var född 1911.

⁴³¹ Ragnar Blomkvist, Särna, muntligen 04.07.10

⁴³² Elof Herrdin, Lillhärddal, muntligen 04.04.23.

⁴³³ Axel Nilsson, Lillhärddal, född 1919 i Storfjäten, muntligen 04.04.22.

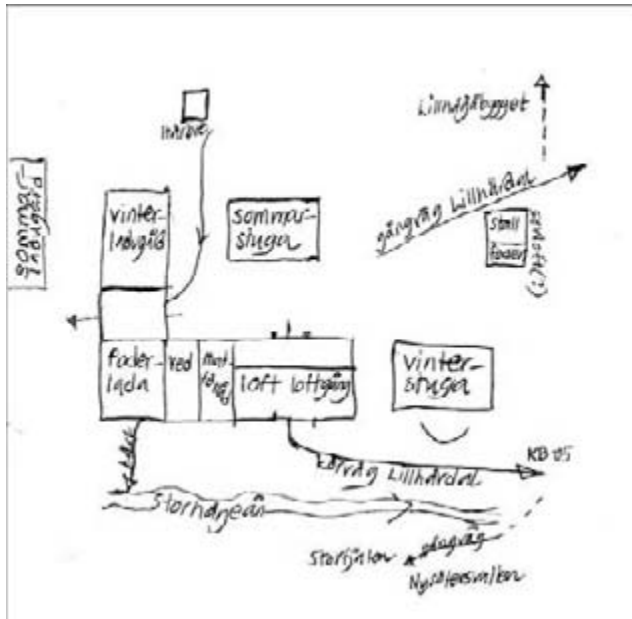
⁴³⁴ Ove Nilsson, Idre muntligen 04.04.25.

⁴³⁵ Holger Persson, Särna, muntligen 04.06.19.

Lövhögen för att dansa var Arvid Persson, intygar dotter med flera.⁴³⁶

*"Dom brukade gå till Lövhögen på dans. Det var när han var väldigt ung, kring 18-20 år, kring 1929. Sen fortsatte dom till nästa ställe, dom kunde vara borta i flera dagar. Öjvassla."(...) "Storhärjåvallen var han också till och dansade. Det gick bra att vara borta om det inte var över slåttern, då vart farfar inte glad. Om det var höväder, då var det inte värt att vara borta för länge."*⁴³⁷

På Lövhögen dansade man i fjösporten som fanns mellan den med den befintliga vinterladugården hopbyggda foderladan och som med uppfart gick att köra rakt igenom och som bäcken rann igenom under. Denna del revs senare⁴³⁸ (**figur 26**).

Sommarfjösöet (sommарladugårdens ungefärligt läge se **figur 26**) fanns kvar år 1948 enligt Anna Strähle. Danserna på Lövhögen omtalas ha ägt rum från början av 1900-talet och fram till och med Strähles period (se nedan). En olyckshändelse 1949 i samband med dans på Lövhögen, är omskriven i *Härdals fåbodar* då spelmannen Anders Gulle under det att han spelade råkade ramla i bäcken med sitt dragspel.⁴³⁹

Figur 26. Principskiss över gården Lövhögen. Teckning av författaren utifrån uppgifter från Karin Eriksson, Lillhärjåbygget och Anna Herdrin Strähle, Lillhärdal.

"När ingen telefon fanns – hur gick det till att man fick reda på att det var dans där?"

Nehej, dom kom ändå och så vart det dans då.”, berättar Anna Strähle, den sista Lövhögbrukaren.

Dansgästerna fick sova på loftet och i en lada.

Friarfärder

På stigen har älskande/trolovade gått på friarstig, vilket kan ha inneburit vandringar kvällstid men även nattliga promenader.

”Det berättas att Målar-Per i sin ungdom var opp till Lövhögen och friade. Den tillbedda, Sofia, låg uppe på ett loft dit en trappstege ledde. Under nattens lopp uppgillrade man där ett fisknät behängt med plåtburkar. Hur än Per smög sig ner i tidiga morgonstunden kunde han inte hjälpa det öronbedövande skrammel som uppstod när han fastnade i nätet. Har senare fått höra att både Målar-Per och Rotensjö-Nils var drängar där

⁴³⁶ Maj-Britt Persson, Funäsdalen muntligen 04.06.18. Alf Ekhed, Gunnar Ekenved ort muntligen 04.05.12

⁴³⁷ Maj-Britt Persson, Funäsdalen, muntligen 04.06.18.

⁴³⁸ Karlsson, 2003, s. 110, Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, muntligen 04.07.06. Foderladan revs troligen i skiftet 1969/70. Av foderladans virke byggdes en bastu som senare brann upp, den var placerad där den befintliga bastun ligger idag, men mindre. Arne Hermansson, Karl-Erik Eriksson, muntligen 04.07.21.

⁴³⁹ Karlsson, 2003, s. 110.

vid ovannämnda tillfälle och att det var den senare som gillrat opp ett nät behängt med kobjällror.”⁴⁴⁰

”En annan yngling var upp till Lövhögen på giljarefärd. Det sades att flickans fader och kanske även flickan själv bara gäckades med ynglingen för att de skulle få ha honom som dräng. Ynglingen i fråga kom i alla fall dit en natt och troligtvis var han nog ganska så mycket upplivad av starka drycker när han bultade på hos den sköna och hojtade: ”Schtjynd dä lätt ôpp no, mäda jä ha rätte ställninga på a”.⁴⁴¹

”Jag har en morbror som var mycket i Lövhögen då. Han hade sällskap med en dotter där, han sprang åt Lövhögen på kvällarna, Hjalmar Matsson hette han. Han fick tag i en annan och hon med så småningom.”⁴⁴²

En som for mycket mellan Storfjäten och Rensåsen vid Lövnäsullen, var på sin tid ”Fjät-Lars” Lars Fjätström. Han körde med häst ”för att fria i Rensåsen” och senare mellan ställena för att hälsa på släktingarna i Fjäten.⁴⁴³ Utifrån folkbokföringen kan giftermålsmönstren i området studeras. Snabba bläddringar i endast en liten del av Fritz Busks släktarkiv för Lillhärdal visar att man i Storfjäten ofta gifte sig med människor från socknarna Lillhärdal, Idre, Glöte, Lofsdalen (Linsell socken), Särna och från Norge.

”Om du har tänkt på släktskap så följer det älvarna motströms. I Särna och Idre där slutar älven. Det är alldeles som om de såg de där fjällen och tänkte; undrar vad det är på andra sidan. Så gick de över där, och friade. Det finns ett stråk över från Härjedalen, Särna och Idre och så in i Norge, Trysil, som är släkter. Så där var det väl. Min mamma är uppvuxen i norska Gördalen.”⁴⁴⁴

De sista brukarna

Åren 1946 och 1947 stod det antagligen tomt. År 1948 tog Anna och Olov Strähle över som fäbodbrukare.⁴⁴⁵ Anna Strähle berättar om Lövhögen:

”Vi var där hela sommaren, aldrig på byn .Jag trivdes gott där, jag längtade inte hem då inte . Man såg ju lite folk som far och gick, så man var ju inte alldeles ensam jämt. Det var folk som var ute för att titta lite, bärplockare och fiskare. **Gick du på de här stigarna någon gång?** Ja när det var bärplockning, inte eljest. Jag gick ju till Lillhärjåbygget mycket också och till Öjvassla för att hälsa på bara, träffa andra människor. Det var långt att gå men det gick bra att gå över fjället bara, åt Öjvassla. **Gick du stigen mot Storfjäten någonting?** Någon liten bit bara. Var väl upp åt de där bäckarna där det var mycket hjortron. Då gick vi den där vägen uppöver Vedungfjället fram och tillbaks. Den syntes bra i början, på andra sidan klöppen bara, då vart det ju vägen på en gång.”

En klöpp är en gångbro av trä (se **figur 36**). Men djuren måste vada över vid sidan om. Att vada kan i sig vara riskfyllt. Följande hände när Storchärjeån vid Lövhögen skulle korsas i början av 1960-talet:

”När vi buförde då kom vi ju från Öjvassla och Nysätersvallen med 2-3 kor och kalv, häst och släprede över Lövhögen till Storchärjåvallen. Det tog en dag. Ett år var det kalabalik. Grisen höll på att drunkna. Längst bak på släpredet hade farsgubben en trälåda med 5-7 cm glipor mellan bräderna där grisen var. Jag stod längst bak på släpredet och framför det där hade vi packat allt bohag, kläder allting som skulle med till hit Storchärjåvallen. När vi kom till ån var den så jäkla stor så att släpredet det flöt iväg efter hästen och innan vi kom upp på andra sidan, det är ganska brett där tvärs över ån, så höll grisen på att drunkna. Jag kommer så väl ihåg morsan; allt på släpredet vart ju blött. Hon hade ju mjölpåse där, den vart ju indränkt med vatten. Det var ju inte gott att komma till Storchärjåvallen och köpa nytt mjöl; det var ju två till tre dars projekt det att köpa mjölpåse. Dom hade ut allt mjöl på bakplåtar och soltorkade det ute på

⁴⁴⁰ Herddin, 1982, s. 28. Paret gifte sig se not 139.

⁴⁴¹ Herddin, 1982, s. 33.

⁴⁴² Melker Vallin, Storfjäten, muntligen 04.07.21.

⁴⁴³ Evert Fjätström, Lillhärdal muntligen 04.04.24

⁴⁴⁴ Leo Einarsson, Särna, muntligen 04.07.02.

⁴⁴⁵ Ragnar Blomkvist, Särna muntligen 04.07.10, Anna Herddin Strähle muntligen.

*gårdsplanen (skrattar).*⁴⁴⁶

3.7 Sträckan Lövhögen - Storfjäten

I fjällmiljö kan vädret snabbt växla och den tidigare goda sikten kan hastigt försvinna. Vägen som syntes så bra kanske plötsligt inte längre går att urskilja. En sådan händelse inträffade någon gång innan bilvägen till Storfjäten blivit byggd, dvs. före 1939, minns Axel Nilsson. Han var på väg hem till Storfjäten via vadet vid Lövhögen:

” Jag minns att jag en gång tog fel väg själv. Jag hade varit och fiskat i Storhärjeån och satte mig på ryggen och skulle rida hem. På Lövhögen regnade och snödde det och var ett jävla väder. Det var på dagen men det regnade hemskt. Jag tog fel väg då, över fjället, där vägarna skiljer sig mot Öjvassla och mot Storfjäten Falkas. Hästen ville inte gå. Då gjorde jag som farsan sa: Släpp tömmarna! Så hittade hästen själv vägen till Storfjäten”.⁴⁴⁷

Kunskapen att i en kritisk situation lita till hästens minne och lukt av en väg, förutsatt att hästen någon gång tidigare gått samma sträcka, har räddat livet på många människor. Dimma, mörker eller okända myrar, på vintern snöstormar, är lägen när man varit tvungen att lita helt till hästen.⁴⁴⁸ Stigen var en hålled⁴⁴⁹, trafikerad fram till 1939 då bilväg gjordes till Storfläten, menar Axel Nilsson som beskriver stigen som en ”huvudled från Storfjäten till Lillhärda” där man klövjade och som gick över Lövhögen. ”Vi gick över Ucka två gånger. Sen var det raka spåret över fjället till Storfjäten”. Greningen av stigarna mot Nysätersvallen och Öjvassla och stigen till Storfjäten där Axel red fel, är idag mycket svår att hitta under alla väderförhållanden. Detta jämfört med sommarstigen till Nysätersvallen (på **figur 27** utmärkt som ”Gångstigen”) som fortfarande är mycket väl synlig ovanför Lövhögen. Man går idag över skoterbron över Storhärjeån som ligger ca 50 meter snett nerströms till vänster om gården om man har ån rakt framför sig, följer stigen över en liten ö, som tidigare varit slåttermark och därefter bete, och vadar över en liten blindå. På andra, södra, sidan blindån följer man skoterledens röda kryssmarkering över till tåktens högra, på kartan nordväst (där flera lador stått) där stigen går rätt uppför sluttningen. Cirka 30 meter längre upp i sluttningen delar sig stigarna i två, koordinater 68 67 71 nord, 13 72 13 öst, 730 m ö h. Här väljer man den högra stigen (den vänstra är skoterleden/vintervägen där träkryssen fortsätter). Cirka 200-210 stegade meter längs denna högra stig mot Nysätersvallen finns ett litet vitt röse vid stigens högra sida. Efter att ha gått upp och ner i backen på jakt efter denna avfart vill jag tro att greningen mot Storfjäten är vid detta lilla röse, koordinater 13 72 00 öst, 68 67 73 nord, 738-740 m. ö h. Stigen kan härifrån tänkas ta sikte rakt fram i nivåkurvan mot en ensam stor tall på en kal kulle för att sedan vika snett neråt igen ”tillbaka” mot ån den sedan kommer att följa mot Vedungen nästan parallellt. En annan tänkbar avfart mot Storfjäten ligger en bit ner i sluttningen närmare ån nedanför röset ovan vid ett litet blöthål, koordinater 68 67 71 nord, 13 75 02 öst, 738 m.ö h, och är här (felaktigt?) av mig märkt med blå målarfärg på träden. Denna blåmarkering av stigen precis vid början av avfarten framstår efterhand som mindre trolig och ligger här i början närmast Lövhögen förmodligen något för långt ner i sluttningen.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Arne Hermansson, Storhärjåvallen, 04.07.21.

⁴⁴⁷ Axel Nilsson, Storfjäten, muntligen.

⁴⁴⁸ Ann Eriksson, lillhärjåbygget, muntligen.

⁴⁴⁹ Hålled eller hålväg betecknar en ridväg.

⁴⁵⁰ Elisabet Bodin och egna iakttagelser, fältstudier juni/juli 2004.

På denna specialkarta står många andra lokala, äldre namn som aldrig tecknats upp eller förbisett, och förmodligen ripforskarnas nyuppfunna egna namn. Lövhög-Erik gick omkring i området runt Lövhögen under 1940-talet med Nils Höglund från Boda viltforskningsstation, ripforskare här under många år, och kan ha återberättat några av namnen.⁴⁵¹

Prästen och andra resenärer

Lillhärda prästen red till Storfjäten för att utföra kyrkliga tjänster, vilket är dokumenterat före och under sekelskiftet och några decennier framåt. Prästen Sven Johan Enander, Salixkungen kallad, (1847-1928) kyrkoherde i Lillhärda åren 1892-1928, var specialintresserad av viden (Salixsläktet) och var inte sen att förena nytta med nöje. Han lyste mässfall i kyrkan och tog tre veckor på sig för att hinna botanisera i fjällen:

”Undertecknad pastor kommer att i morgon företaga en resa uppåt fjällen, hvarföre det bliver messlöst här 2.e följande söndagare den 9 och 10 eft. Tref. Och pastorsexpeditionen är ej öppen förrän omkring den 7 el. 8 Aug. I trängande pastoralgöromål få församlingsmedlemmarna vända sig till komminister Beskow i Linsell el. pastor Modin i Sveg. Lillherdal d. 19 juli 1891. S.J. Enander p. L.”⁴⁵²

Efter att ha sovit gott i svalkan ”på högan lofts bur”⁴⁵³ på Lövhögen skall prästen med sitt sällskap fortsätta sommarfärden på 1890-talet med Lövhögsbonden som vägvisare uppöver fjället mot Storfjäten:

”Men nu är vi otåliga att komma iväg, Vädret är det härligaste. ”Gångaren gode gnäggjar därinne” i stallet, och står snart sadlad därutanför. Vår tystlåtna värd blir den, som skall föra oss öfver fjällen till Fjätdalen. Färden börjar icke gynnsamt, ty vi hade blott hunnit ett litet stycke, då sadelgjorden brast för undertecknad, vid det hästen skulle göra ett hopp öfver en vattenpuss, och det med påföljd att jag plumsade af. Medan mannen far tillbaka och lagar donen, passa vi på tillfälle och ta oss ett stärkande bad i de kristallklara böljorna af den här helt ungdomliga Härje-ån, just befintlig i sin mest yrande bäckperiod, nyss framfödd ur Häggingfjällets sköte. Vi torka kläderna i solen, njuta af blommor, grönska, sol och fjälluft, tills vår man kommer tillbaka. Nu ha vi honom här igen, och färden går vidare. Härjeån skall nu – för 5.te gången under resan – öfvervadas, men som min trafvarare visat sig opålitlig, anser jag denna gång rådligast att sitta af och vadar bar bent öfver. Så begynner fjällstigningen: i början oupphörligen små källbäckar, vresiga björkar och här och där en liten förkrympt gran. Äfven detta blir i sinom tid slut, och endast odonris, en art fjälljung, på ett par ställen några krypande kålhufvidformiga enar jämte några andra växter utgöra växtligheten. Det är fattigt, men det oaktadt komma vi i stämning. Vi få lust att stämma upp och sjunga. Den enkla men sköna barnsången kommer före oss:

Morgon mellan fjällen!
Klara bäck och flod,
Sorlande mot hällen,
Sjunger: Gud är god!

(...) Hvilken lätt och härlig luft är här icke! Bröstat vidgar sig av sig själfvt! (...)

Här sitta vi nu i sadeln med den hemma uppritade kartan i handen, orienterande oss i fjällvimlet. Till höger en mängd fjälltoppar inåt Härjedalen: Sömlinghogna, Milstenshogna, Löfhatten m. fl. ända bort till Sonfjället i Hede; till vänster norra Dalarnas fjällvärld, det enligt uppgift 12 mil långa Fulufjället, den bekanta Stådan, som starkt lockar vår håg, Stådans tvillingsyster Nipan. En del av fjällknölarne ha en mera tillplattad form, liknande gigantiska limpor, andra förete djärfvare och hvassare konturer. Som jag hört, att man ofta bedrager sig i fjällen vid bedömande af afstånd, i det att aflägsna toppar synes helt nära, så skar jag till i växten med den påföljd, att jag förlade en del toppar längre bort, än de i verkligheten befunno sig, hvilket kontrollerades af föraren.”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Holger Persson, Särna, muntligen.

⁴⁵² Falck, 1957, s. 75-76. Det berättas att ”han en gång skulle läsa psalmen ”Salig, salig den som kände, den som trodde dig allena...” men i tankarna var så engagerad av sina videbuskar, att han läste ”Salix, salix den som...”. Enander skrattade gott åt denna historia men förnekade, att den hade något underlag i verkligheten”. (Falck, s. 68).

⁴⁵³ KGK, 1894, s. 141.

⁴⁵⁴ K.G.K., 1894, s. 141-143.

Med en blick i backspegeln följer jag efter på stig nr 2, präster (kanske på väg ända till Elverum, de resande på väg till Norge, kanske bönder för att köpa föl i Norge, Lövhögsbarnen med sin far på väg till skolan som via stigen mot sin fäbod Lövhattvallen och vadet över Storhärjeån vid "Holken"⁴⁵⁵ som möjligen är den väg som beskrivs ovan av prästen, fadern med sin 2-åring på ryggen på väg med modern till släktingar, den ambulerande läraren och nykonfirmerade 13-14-åringar som på denna konfirmationsstig efter 3 veckors läsning i Lillhärdal reste hem till Storfjäten igen⁴⁵⁶ Kanske bröllopgäster i släptåg på väg till *Bröllopet i Fjätdalen*, år 1878, som slutade med en ung mans död, en händelse beskriven i visan med samma namn av Sven Ersson i Glöte.⁴⁵⁷ Vi följer fiskare, jägare, hjortronplockare, kanske mossplockare. Stigen går i denna etapp på berggrund bestående av vemdalskvartsit (**figur 5 och 18b**) upp över trädgränsen på kalfjället, en fjällregion i södra delen av fjällkedjan med lågfjäll vars runda toppar ligger kring 1000 m.⁴⁵⁸ Vi följer fiskare,⁴⁵⁹ ripmärkare⁴⁶⁰ och de som vandrat för att komma ut i naturen⁴⁶¹, på jakt efter horisonten eller utan någon särskild orsak alls, över Vedungfjället till Gruvan, dit vi gör en avstickare för att sova.

Stigmärkning i fjällmiljö

Träden tunnar ut och stigen efter vadet vid Löv söker sig markerad med stenrösen fram på hårdast möjliga mark i riktning mot de två "bullarna" på fjället Vedungen (**figur 28**). Vitsen med stenrösen är, förutom att de är beständiga över tid, att de skall bryta av mot omgivningen, i höjd, form och eller färg och genom det visa vägen. Rösen placeras

Figur 28. Blötmark med vitt röse, "Vedungpucklarna" som stigen går upp emellan syns i bakgrunden. Foto: Elisabet Bodin 04.06.28.

⁴⁵⁵ Ragnar Blomkvist, Arne Hermansson. Koordinater saknas.

⁴⁵⁶ Axel Nilsson, Lillhärdal, muntligen.

⁴⁵⁷ Visan finns i Granberg, utan årtal. Erik Bergström, muntligen 04.05.14: "ett bröllop var ju en begivenhet särskilt sommartid, och lockade förstås folk från många håll. Då kunde festligheterna också hålla på i flera dagar. Och fäbodfolk och boende i Lövnäsvalen, Rensåsen, Lövhögen, Lövhatten torde ha infunnit sig i den mån de slapp ifrån djurskötsel. Men att kuta iväg någon eller ett par mil efter en balt drog dom sig inte för. Visdiktaren var ju från Glöte, tre mil avlägset, en baggis i dåtiden".

⁴⁵⁸ Nordiska ministerrådet, 1984: Region 35.

⁴⁵⁹ Arne & Åke Hermansson, Ragnar Blomkvist, Nils Bodin, Bosse Eliasson och alla andra genom åren,

⁴⁶⁰ Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, muntligen 04.03.23., Evert och Anna-Karin Fjätström, Lillhärdal, muntligen 04.04.24.

⁴⁶¹ Anders Sundien muntligen

därför ofta på en höjd av något slag, en befintlig sten på marken eller en kulle, för att komma upp i synfältet.⁴⁶² Små vita stenar lagda på en alldeles så liten kulle lyser effektivt på håll. När stigen måste över en myr tar den sikte på nästa hårdbacke igen.⁴⁶³ Rösen finns med sk hjärtstenar eller visarstenar som jag uppfattar som äldre (finns längs pilgrimsleder). (figur 29) De har en mittsten–hjärtstenen- som är flat och högre, som en minibautasten, som stöds av stenarna runt om i botten, och som sticker av i höjd och storlek mot omgivningen, som ibland även den kan vara blockig.

Figur 29. Röse med hjärtsten på Vedungfjället. Teckning och foto författaren juli 2004.

Yngre rösen verkar var mer efter staplingsprincipen byggda på hög. Det kan också vara resultat av att olika personer byggt rösen.⁴⁶⁴ Stenrösen är svåra att åldersdatera. Man kan undersöka lavtillväxten på rösen då det är känt hur lång utvecklingstid olika lavar har.⁴⁶⁵ Man vet att Grön kartlav (*Rhizocarpon geographicum*) växer 1mm på 100 år och har en årlig radiär tillväxt med ca 0,25 mm⁴⁶⁶, men det kan ha funnits lavar på stenarna redan när röset byggdes. Generellt sett är ett röse vars stenar är lavbevuxna i allmänhet äldre än ett röse vars stenar är kala. När man bygger ett röse bygger man, antar jag, helst med kala stenar för att de ska lysa och framträda avvikande mot omgivningen på långt håll. I kalfjällsterräng är vanligen de exponerade stenarna på marken lavbevuxna. Den som bygger röset har kanske därför valt att visa den sida av stenen som legat mot marken (=inte lavbevuxen) eller försökt hitta vita stenar (kvartsiter som lyser) eller resa upp flata stenar ("fyrkantiga stenar" ofta sandstenar i undersökningsområdet som ju är flata). Om man hittar ett nerrasad röse kan man anta att de lavbevuxna sidorna på en nerrasad sten har varit exponerade och synliga i röset och de sidor som inte är lavbevuxna har förmodligen varit vända inåt i röset alternativt legat mot underlaget.⁴⁶⁷

⁴⁶² Holger Persson, muntligen.

⁴⁶³ Egna iakttagelser, fältvandring juni-juli 2004.

⁴⁶⁴ Anders Sundien, muntligen.

⁴⁶⁵ Karl-Johan Olovsson, arkeolog på Jämtlands läns museum muntligen 04.01.21.

⁴⁶⁶ Fältbiologerna, 1976, s. 45.

⁴⁶⁷ Fältvandring, Elisabet Bodin och egna iakttagelser juni-juli 2004.

Kalfjället

Även kalfjällsmiljön har förändrats jämfört med cirka femtio år sedan. År 1958 brann Vedungfjället⁴⁶⁸, (samma natt som Ingemar Johansson boxades på radio) och mycket folk kom för att hjälpa till i släckningsarbetet.⁴⁶⁹ Man stod på Nysätersvallen och tittade på elden under flera kvällar.⁴⁷⁰ Elden syntes från taket på Storhärjåvallen⁴⁷¹ och ända ner till Lövlunda vid Snössvallen⁴⁷² men det var aldrig någon fara för Lövhögen.⁴⁷³ Renlaven eller mossan) som var 40 cm hög (!) och till och med tung att gå i, försvann och ersattes av ljung.⁴⁷⁴

Under 1960-och 70-talet satte förvildade renar sin prägel på området.⁴⁷⁵ Flockar på 50-100 renar kunde komma i ett svep över gårderna på Storhärjåvallen.⁴⁷⁶ Bete och tramp åstadkom ett kraftigt slitage på mark och vegetation. Vegetationen bedömdes 1993 ha börjat återhämta sig i det som av hävd utgör vinterbetesområde för renar från Tännäs, Ruhven Sijte, f. d Tännäs sameby.⁴⁷⁷ Två rengårdor fanns 1969 ovanför Storfjäten mellan Fonnfjället och Uckuvålarna.⁴⁷⁸ Flerfiliga djurstigar uppkom, exempelvis ovanför Lövhögen där ett virvarr av stigar gör "Fjätstigen" än svårare att hitta.⁴⁷⁹ Under senare år har endast enstaka renar syns till. Koordinater anteckades för några rösen och platser längs vägen i riktning Lövhögen mot Storfjäten och Vedungfjället/Gruvkåken.⁴⁸⁰ Uppe på Vedungen är rösen präktiga men själva stigen igenvuxen med kråkbär och ljung.

⁴⁶⁸ Hermansson, Blomkvist, Persson, Herrdin, Strähle muntligen. Länsstyrelsen (2002-2004) uppger att fjället brann 1959.

⁴⁶⁹ Elof Herrdin, muntligen

⁴⁷⁰ Holger Persson, muntligen.

⁴⁷¹ Arne Hermansson, muntligen

⁴⁷² Elof Herrdin muntligen.

⁴⁷³ Anna Herrdin Strähle, muntligen; elden var uppe i fjällkanten bara. Skogen ovanför Öjvassla var däremot hotad och man använde ruskor för att hejda den, Elof Herrdin, muntligen.

⁴⁷⁴ Holger Persson, muntligen, Ragnar Blomkvist, muntligen, Karin Eriksson, muntligen.

⁴⁷⁵ "Renarna hade egentligen inte rätt att vara där sommartid, de drog sig dit. För Idres samer är det naturliga området mot Lillfjäten, men inte på andra sidan om Fjätälven mot Uckuvålen och så".Jörgen Jonsson, Idre nya sameby, muntligen 04.06.10.

⁴⁷⁶ Arne Hermansson, muntligen.

⁴⁷⁷ Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1993.

⁴⁷⁸ Ekonomisk karta, baserat på flygfotografering 1969.

⁴⁷⁹ Egna iakttagelser, fältvandring juni-juli 2004.

⁴⁸⁰ Stenrösen längs stigen här numrerade i den ordning som dom uppträder i färdriktningen Lövhögen-Storfjäten: **1) Koordinater 68 68 02 nord, 13 71 61 öst, 744 m ö h =Första stenröset** (litet pytteröse) **efter delningen Lövhögen** från stigen mot Nysätersvallen mot Vedungfjället/Storfjäten. **2) Koordinater 68 68 12 nord, 13 71 44 öst, 755 m ö h=Gammalt röse med flata block.** Enstaka tallar, stigen som ett smalt band i riktning norrut mot passet på Vedungen, till höger Milstenshogna. **3) Koordinater 68 68 42 nord, 13 71 20 öst, 748 m ö h = röse med två kritvita stenar.** Stigen går nämare Storhärjeån här och är mycket otydlig. **4). Vid 69-linjen på topografiska kartan (koordinater saknas);** Storhärjeån gör, synligt från stigen, en kraftig böj som man på stigen befinner sig mittemot och en torrgran står ovanför en bit upp i slutningen på stigens vänstra sida i färdriktningen. Rösen som följer härefter har ofta vit toppsten. **5)Koordinater 68 69 56 (58) nord, 13 70 10 (11) öst, 760 m ö h=Nedanförr ett blötområde** med mycket ängsull **intill den västligaste av två bäckar rinnande nära varandra** som kantas av björkskog (Ripsalongen kallas bäckarnas övre tillrinningsområde med ytterligare bäckförgreningar). Man följer blötområdets kant kraftigt till vänster i färdriktningen och vadar över båda bäckarna. **6) Koordinater 68 69 65 nord, 13 69 68 öst, 794m ö h=röse vid svårfunnen stig som efter bäckkorsningarna viker rakt** uppför slutningen snarare mot sydtoppen än mot passet. I stigningen högre upp ser stigen bitvis ut som en uttorkad bäckfåra; här rinner antagligen smältvatten på våren och stigen är då en bäck. Alltmer trädfritt och brantare. **7) Stigen intill två gölar på höger sida i färdriktningen ungefär på 800 meters höjddkurvan.** **8) Koordinater 68 70 00 nord, 13 68 72 öst, 970 m ö h, = Röse byggda av stora stenar,** till vänster om stigen i färdriktningen en ravin som i sin översta ände är snöfylld 04.06.28 likt en "miniglaciär".

Renspillning mitt på stigen vittnar om att renar även vandrar här. *Vedungfjällets*⁴⁸¹ namn uttalas "Vö:dongen" eller "Vö:donjen". Vö betyder på mål ved och donge kommer av fornnordiska "dyngja=hög, kulle" men även "stack" som i mürdonge=myrstack.⁴⁸² Ingen av dem jag haft kontakt med har kunnat säga vad namnet kommer ifrån eller betyder.⁴⁸³

En avstickare kan göras längs en rösad led till Gruvan (se **figur 27**) där det går att sova, även den mest besökt vintertid. Gruvprojektörer, gruvarbetare och guldvaskare har färdats till denna plats. Mer ingående behandlas Gruvan och verksamheten där i **bilaga 7**.

Mellan Vedungfjället och fjället *Varghöjden* löper stigen på höjdplatån mellan fjällen på de låga åsbildningarna där stenrösen står. Stigen korsar här skoterleden (markerad med svarta streck i figur 7) för att gå i kanten på Varghöjdens sluttning. En välplacerad stig undviker att tappa höjd och följer därför ibland precis efter höjdkurvor i landskapet. Arbetsam småbackig upp- och nerterräng undviks. En stig går därför i kanten av en fjällsluttning, inte för högt för att inte behöva gå uppför i onödan, ej heller nere i sänkan och inte för brant (**figur 30**).

Figur 30. Stigen på kanten av Varghöjden, Stora Uckuvålen till vänster. Foto: Elisabet Bodin 04.06.28.

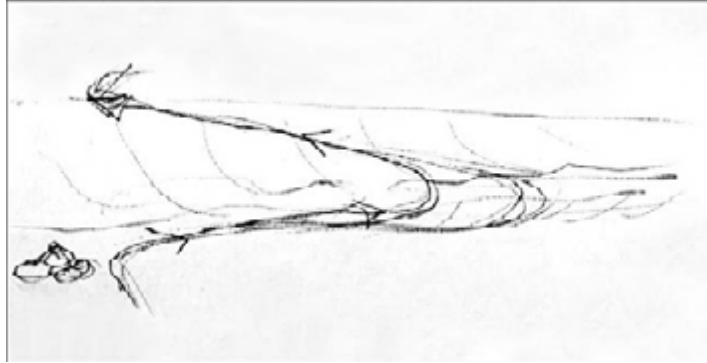
På en stig som med tiden hittat sin ultimata sträckning kan man gå uppför utan större

⁴⁸¹ ULMA 755:29 och 755:1, *VidongFjäll* LSA Y 27 år 1800, *Wedungsfjället* och *Gedungsfjället* LSA Y 32, upptecknat som fjäll och gränsröse mellan Särna socken och Lillhårdals socken.

⁴⁸² Uppgift på e-post från Erik J. Bergström. Utifrån detta skulle namnet kunna betyda "vedhög" eller "vedstack"

⁴⁸³ Kanske skulle ordet kunna ha uttalats "Veddeungen", "Vetungen" eller kanske "Wetjungen" eller kanske "Vadjungen"? På fornvästnordiskt språk heter vårdkase viti, ett ord som också kan ha utvecklats till Vit(e)-, Vet- Vett(e)-, Vätt(e)-, Vedde(e)- (möjligen också Ved-?) eller Vatt(a)-, Våt., Votta-, Vatna(?)-, Vittur(?) (Westerdahl, 1998:173). "Substantivet vette och avledningen vittur kvarleva i Dalarna i åtskilliga ortnamn. Från att ha betecknat vårdkasen ha de överförts till att beteckna det berg, på vilket vårdkasen ha stått, eller undantagsvis en sjö i närheten av vårdkaseberget. Vanligare är dock, att de ingå såsom första sammansättningsled i berg- eller undantagsvis sjönamn." (Envall, 1946:47). Kan även fjället Vedungen haft en vårdkase som en fortsättning på linjen (stigen) efter de båda Uckuvålstopparna? Ordet "veida" syftar på alla slag av jakt och fångst (Ahnlund, 1948:464). Kan fjället hetat "Veidungen"? "Veida" är ett fornnorskt ord och "veidestad" eller "vedestad" "en plats där förutsättningar fanns att erhålla byte", s. 8 i Bergström., 1999.

ansträngning och ändå snabbt stiga i höjd, d v s stigningar sker långsamt men effektivt och man går hellre en längre sträcka än att gå brant. Det spar kraft och ger diagonala sträckningar på fjällsidorna och över dalgångar och vad (**figur 31**), eller längs med höjdkurvorna. Rösen placeras ofta så att när man gått ett stycke och undrar vart man ska gå härnäst kan man se nästa röse sticka upp, om man vet vad man ska titta efter.⁴⁸⁴

Figur 31. Diagonala sträckningar över dalgångar. Teckning: författaren juli 2004.

Stigen följer vattendelaren mellan Ljusnan och Dalälven⁴⁸⁵ och kan karaktäriseras som en s. k. *höjdväg* (se teoriavsnittet kapitel 1), vanliga i äldre vägsystem.

Till vänster om oss i färdriktningen kommer vi att på håll se *Hammaren*, likt en ljusgrå valrygg, även kallat *Stenhammaren*⁴⁸⁶ ”brant stenbacke”⁴⁸⁷ eller ”tvärbrant bergsstup vid rået mot Särna sn”(socken)⁴⁸⁸ under 1800-talet även kallat *Röfhdöden* eller *Räfhöden*.⁴⁸⁹ Vi ser *Morfjället*, fjäll vid Särnagränsen.⁴⁹⁰ Mor betyder ”mer eller mindre tätväxande granskogsbestånd”.⁴⁹¹ (Om Uckuvålen's namn se avsnitt 2.1 ovan)

I slutningen ner från Varghöjden mot *Vargdalen*, dalen mellan Varghöjden och Lilla Uckuvålen, avtecknar sig stigen som ett flera meter brett ljusare band på fjällslutningen, mycket väl synligt på håll nerifrån Vargdalen och Lilla Uckuvålen och fortfarande ett säkert kännetecken i stigsträckningen.⁴⁹² En möjlig tolkning av fenomenet är att det just är här i lutningen som stigen, beroende av hur det lösa jordtäcket ser ut på platsen, eroderats som mest av den tidigare trafiken. I lutningar kan i viss mån även smältvatten och nederbörd underhålla slitaget. När det regnat mycket kan en stig förvandlas till en bäckfåra och man får gå vid sidan om.

Vedungsfjällens naturreservat

Vid fjället Varghöjdens fot i Vargdalen passerar stigen länsgränsen mellan Dalarna och Härjedalen och löper därefter genom Vedungsfjällens naturreservat (**figur 7**) bildat år 1995. Flera skäl låg till grund för reservatsbeslutet. Området är både ekologiskt och

⁴⁸⁴ Holger Persson, och Rasmus Lindberg, muntligen och egna iakttagelser, fältvandring juni-juli 2004

⁴⁸⁵ Länsstyrelsen, 1993: Till Ljusnan leder framför allt Härjån som avvattnar området runt Häggingfjället. Resten av fjällen avrinner i ett antal småbäckar till Fjätälven som mynnar i Dalälven strax söder om Särna”.

⁴⁸⁶ SOFI: ULMA: 755:11-68 uppteckning av N.H.M år 1934.

⁴⁸⁷ Olsson, 1979-1901, s. 149: av fornordiskans ”hamarr”.

⁴⁸⁸ SOFI: ULMA: 755:1-68 uppteckning av NHM år 1938.

⁴⁸⁹ Röfhdöden år 1800 (LSA Y 27), Räfhöden år 1839 (LSA Y 32).

⁴⁹⁰ Forsslund, 1918, s. 80.

⁴⁹¹ SOFI: ULMA: 755:1-68 uppteckning av NHM år 1938.

⁴⁹² Holger Persson, Rasmus Lindberg, muntligen och egna iakttagelser fältvandring.

geologiskt intressant. År 1980 klassades skogarna här med det högsta värdet i urskogsinventeringen.⁴⁹³ Här finns tallar och granar som är över 400 år gamla och områden med brandpåverkad orörd skog.⁴⁹⁴ Den höga värdeklassningen i våtmarksinventeringen och i länets naturvårdsprogram⁴⁹⁵ låg även till grund för reservatsbeslutet.⁴⁹⁶ Området ligger i anslutning till inlandsisens sista isdelarzon och är en nyckellokal för tolkningen av inlandsisens sista avsmältningsskede. Här finns relikta markytor; ytor som bevarats helt eller delvis sedan tiden före senaste inlandsisen. Området präglas av att isen här var kallbottnad och inte rörde sig utan sjönk ihop på plats. Glacifluviala avlagringar förekommer i kombination med dödismorän och skval- och slukrännor samt slukåsar är rikligt förekommande. Även blockhav och stenströmmar bildade av frostpåverkan finns.⁴⁹⁷ I reservatet finns stora sammanhängande myrområden, varav ett av de största i Dalarnas län, med ett rikt fågelliv, med bl. a smalnäbbad simsnäppa och brushane. Högt uppe på Vedungfjället förekommer hjortronrika *sluttande mossar* vilket är ovanligt i alpin miljö. Torra hedar med lavar, ljung och kråkbär dominerar uppe på kalfjället men i vissa lägen bildas gräshedder av ”styvstarrtyp”⁴⁹⁸ (se **figur 24**) Vanliga fågelarter på kalfjället är småspov och ljungpipare samt lappspärr. Ångspiplärka och gulärta förekommer allmänt i myrmark, stenskvätta i blockterräng. På sydsluttningar bildar fjällbjörkskog skogsgräns medan barrträd gör det i andra väderstreck. Nedanför kalfjället växer i brantare sluttningar ofta blåbärsgranskog med björk.⁴⁹⁹

Strax efter länsgränsen som stigen passerar nästan mitt emellan två länsmarkeringskäppar, kommer man i den myrlänta Vargdalen nära bäcken man vadar över, finna tecken på att scoutar på Warghajk haft pauser här. Fjälledarutbildningen Warghajken är en tradition som har ca 50 år på nacken⁵⁰⁰. De senaste 20 åren har hajken varit förlagd till Vedungfjället. I nutiden är warghajkare några av de som återkommande vandrar här. Som ett delmoment i träningen ingår att finna just denna stig i kalfjällsterrängen.⁵⁰¹

På västra sidan Vargdalen går leden- i stort sett omöjlig att urskilja på marken- i Lilla Uckuvålens sluttning, först över en bullig höjd likt en ”förpuckel” på fjällsluttningen i en vildsint, stenig och blockig terräng. Stora och ståtliga rösen står här, rätt uppför nivåkurvorna; ett av dem på 940 m ö h har koordinater 68 72 40 nord och 13 64 11 öst. Terrängen flackar ut, ett röse på krönet av en moränås intill en liten tjärn är beläget 69 72 80 nord, 13 63 50 öst. Stigen följer därefter kanten på Lilla Uckuvålen jäms med den vida rundade dalgången mellan Stora och Lilla Uckuvålen där lav-ljunghed blandas med gräsytor framför allt bestående av hära/Stagg/nardus stricta (**figur 24**).

Hästar på bete

Gräset här har utnyttjats för bete, som ”betesråk” klassificeras området mellan

⁴⁹³ I inventeringen ingick Vedungfjällets flacka sydväst- och sydsluttningar, ..”där skogen ligger i holmar och stråk i en mosaik av fjällhed, myrar, tjärnar och bäckar”, samt plåtåerna i väster av bergen Fröberget, Svartåsen, Mellanåsen samt skogen på Oxvålens sluttningar. Områdets sammanhängande areal opåverkad skog och variationen i naturtyper vägde tungt. (Länsstyrelsen , 1997).

⁴⁹⁴ Länsstyrelsen i Kopparbergs län 1993.

⁴⁹⁵ Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1988.

⁴⁹⁶ Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1993.

⁴⁹⁷ Länsstyrelsen i Dalarna, 2002-2004.

⁴⁹⁸ Länsstyrelsen, 1993 och 2002-2004.

⁴⁹⁹ Länsstyrelsen 1993.

⁵⁰⁰ Rasmus Lindberg muntligen.

⁵⁰¹ Rasmus Lindberg, muntligen 04.10.21.

Uckuvålarna på väg mot vadet vid Uckan på laga skifteskartan 1905-1908

Hästar från Öjvasseln, Nysätersvallen och Storfjäten gick fritt på bete häruppe fram till runt år 1975 i flockar om 3-4 upp till 8-10 hästar. Ibland var de så många som 50, om slaktaren i Särna hade sina hästar med.⁵⁰² Hästarna släpptes på bete när det blivit grönt. Runt midsommar leddes de tidigt om morgonen först till *Morvallen*, en fåbod mellan fjällen Hammaren och Oxvålen tillhörande byn Öjvasseln i Särna socken⁵⁰³ där man strålade samman. Till Morvallen leder en avstickare på andra sidan nämnda dalgång vid vadet över bäcken Uckan och längs Hammarens västsida ner för Morfjället. På Morvallen sov man över första natten med hästarna i det fria för att de skulle bli trygga. Morgonen därpå gick man hem. Hästarna sågs till ibland och hämtades hem till slåttern i mitten på juli och sen tillbaka igen en vända. Någon gång i mitten på 1950-talet måste hästar från Storfjäten hämtas ända nere vid Lövnäsvallen.**(figur 6)**. Dit tog man sig med bil över Lofsdalen – Sveg med ryggsäck och betsel. ”Det var arbetshästar; ardenner och nordsvenskar. De hade gått där och var tjock och fet om ryggen. Benen stod rätt ut” minns Ove Nilsson som 15-16 år gammal red stigen över fjället tillbaka till Storfjäten.⁵⁰⁴ En olyckshändelse i samband med hästhämtning inträffade i dalen mellan Stora och Lilla Uckuvålen, någon gång före eller möjligen i början av 1940-talet. ”Två i lag skulle hem till Storfjäten med hästarna. Den ene föll av och kniven i hans slida for ut. Mannen föll så illa att kniven åkte rätt in i sidan på honom. Mannen, som överlevde, hämtades troligen däruppe med häst och släde. (sommarsläde se **figur 8**): ”Dom hade en stötting, en framkälke och så 3 slanor på den. De där slanorna var av rågran för de fjädrade.”)⁵⁰⁵ Ett ensamt träd står i Lilla Uckuvålens sluttning i dalgången mellan Uckuvålarna, en gran som är kal nertill till ca 2 meters höjd. Det tolkar jag som en s.k. beteshorisont. Upp till denna höjd har hästar nått att beta. Kanske har hästarna även stått under granen och vilat. Vi korsar skoterleden från Morvallen, vadar över Uckan för att på norra sidan runda Stora Uckuvålens sluttning. Stigen är endast 10-15 cm bred, svart i botten och omgiven av ljung och kantas av rösen.⁵⁰⁶ Den präst som år 1894 övernattat på Lövhögen på väg till Storfjäten kommenterar sträckan:

”Men snart ha vi passerat Lillherrdals fjällbälte. Därnere blir en dal synlig, ett blått band vattnar sig fram därigenom; och några boningar skönjas, allt i halft fågelperspektiv: det är Fjätälven, en biflod till Dalälven, och Fjätälvens by, dit vi ämna oss Redan befinna vi oss på sluttningen. Skogen vidtager, en mängd porlande bäckar, blommor och saftig grönska – alldeles som vid den östra fjällfoten. En halftimmes slingrande genom snåren, och så äro vi framme vid den första bondgården” (...).”⁵⁰⁷

Under färden ner mot Storfjäten, idag den av stugföreningen i Storfjäten blåmarkerade s k Uckuvålsleden⁵⁰⁸, har prästen ovan korsat den kvannekantade *Stugubäcken* och längre ner i skogsterrängen *Uckan* för andra gången. Stigen vid detta vad leder på andra sidan, enligt laga skifteskartan, genom gammal sidvallsäng vilket forfarande syns i en frodig gräsväxt. Den blå leden avviker här i en östligare riktning och den stig vi följer fortsätter längs med Uckan parallellt en bit nerströms för att vika av över en stor tallhed, kallad *Uckuheden*. Här passeras en stor tall med patroner instuckna i stammen, den s k Viltallen,

⁵⁰² Holger Persson, Särna, Ove Nilsson, Idre, Maj-Britt Persson, Funäsdalen, Leo Einarsson, Särna muntligen.

⁵⁰³ SOFI:ULMA 755:1-68 uppteckning av N H M år 1934.

⁵⁰⁴ Ove Nilsson, Idre, muntligen.

⁵⁰⁵ Ove Nilsson, Idre, muntligen.

⁵⁰⁶ Koordinater 68 75 00 nord, 13 61 91 öst, 895 m ö h, för stenröse beläget på Stora Uckuvålen med utsikt över Storfjätans dalgång.

⁵⁰⁷ K. G. K., 1894, s. 143.

⁵⁰⁸ Ekenved, Gunnar mfl, 2003.

ett välanvänt älgpass. Älgjägare använder denna delsträcka av stigen årligen än idag. Tjäderspillning på stigen här tyder på att tjäder använder sig av stigens frameroderade sand för att fylla krävan. En stor f.d slättermyr, *Hemkölen*, kan anas i skogsridån på norra (höger) sida om heden i färdriktningen. Under nerfarten passeras några bäckar; *Våndbäcken*, en felskrivning av bäckens egentliga namn *Våndbäcken* (av norskans vånd d v s Ontbäcken) invid vilken ett fritidhus, *Holmströmstugan* ligger.⁵⁰⁹

3.8 Storfjäten

Kort bebyggelsehistorik

Falkbäcken på vars norra sidan *Falkas* ligger, är den första gården, numera fritidhus, man i Storfjäten kommer till idag på denna stig. Gården *Falkas* namn kommer efter torparen Per Andersson Falk som bodde här med hustrun Kerstin Johansdotter.⁵¹⁰ Namnet Storfjäten, år 1768 skrivet *Fetdahl*, är bildat av det isländska "fit", "låg gräsbevuxen äng vid vatten" varur ordet *fetja* i betydelsen "gräsrik åbrädd" kan härledas.⁵¹¹ Gräsväxten och det goda fisket i ån, som här bildar ett sk selder, en "sjölik utvidgning af en älf"⁵¹² gjorde platsen attraktiv för bosättning.

I Storfjäten finns år 2004 tre permanentboende hushåll att jämföras med de två nybyggarfamiljer som slog sig ner här på 1760-talet. Den getfarm som finns här gör att strandängar delvis hävdas fortfarande, medan de växer igen framför allt med vide på andra ställen. Tidigare i stort sett trädlösa hagmarker är också under igenväxning.

Befolkningen i Storfjäten ökade stadigt under 1800-talet och år 1890 bodde här inklusive skolläraren⁵¹³ runt 60 personer, varav ca 25 var barn i skolåldern 7-13 år.⁵¹⁴ Av det skälet byggdes ett skolhus år 1915, idag inrättat som vandrарhemmet Fjällgården, en begravningsplats tilkom 1925 och en klockstapel invigdes år 1937/38.⁵¹⁵ I byn noteras vid Laga skifte 1905-1908 5 gårdar och ett par torp, Nr 1: Ol-Nils, Nr 2: Jon-Ols, Nr 3: Fram i gårn, Nr 4: Bort på vällen och Nr 5 Vadet⁵¹⁶.

Figur 32. Målning av Storfjäten i Fjällgårdens matsal. I bakgrunden fjället Stora Uckuvålen til höger. Huset överst i bild är *Falkas*. Foto: författaren 04.04.25.

Att Vadgården har nr 5 kullkastar enligt Eriksson tesen att denna gård skulle vara den äldsta i Storfjäten. Eriksson menar att fynden i skansformationen intill Vadgården istället

⁵⁰⁹ Tomas Nilsson, muntlig uppgift.

⁵¹⁰ Eriksson, 1980, s. 15-20: Per Andersson Falk född 1760. Kerstin Johansdotter född 1775. De flyttde senare till Klövsjö i Jämtland med barnen Per (Petter), Anders och Johannes. Därefter bodde här paret torparen Lars Larsson Schöld, Färila i Hälsingland och makan Märet Olofsdotter, född 1817 i Storfjäten. "Paret fick tretton barn av vilka flera dog i späd ålder."

⁵¹¹ Modin, 1949, s. 131.

⁵¹² K.G.K., 1894, s. 143.

⁵¹³ (gammelskuläraren Ol-Jonsa) Olof Jonsson född 1851

⁵¹⁴ Folkräkningen 1890. Jämtlands län: <http://www.foark.umu.se/folk/z/>. 2004.03.11.

⁵¹⁵ Svea Häggberg, muntligen.

⁵¹⁶ Om Vadgården finns följande upptecknat av Erik Eriksson år 1934 i SOFI: ULMA 755: 1-68: "Gården ligger invid ett vadvägg över Fjätälven. 1934 byggdes en bro över älven en km längre ner".

härör från resande, ej boende (se under 2.5 i kapitel 2 ovan). För detaljerad information om vilka som bodde i gårdarna se *Härdalsboken* 1980.⁵¹⁷ Liksom på andra ställen såldes gårdarna i Storfjäten, alla utom en – Falkas, till skogsbolag. Många äldre träbyggnader och hela gårdar har försvunnit eller flyttats i byn. Under 1940- och 50-tal blev en del av dem ved.⁵¹⁸ Den gamla träbron (**bilaga 1**) blev brasved i mitten på 1970-talet när den nya betongbron byggts.⁵¹⁹

Skolan som kyrklig samlingspunkt

Skolhuset byggdes 1915 på den plats där den äldsta gården i Storfjäten tidigare låg. Huset blev samlingspunkt vid prästhelgerna när prästen kanske både skulle döpa, jordfästa och viga⁵²⁰ (**figur 33**). Prästen från Lillhärdal, ibland i sällskap med landsfiskalen, kom två gånger om året till Storfjäten.⁵²¹, alltid på sommaren. Det var högtidligt minns man, när prästen kom över fjället. Då klädde man upp sig och alla årets förrättningar utfördes.

”Jordfästningar på fastställda tidpunkter låter lite märkligt, men är sant. Jag har själv hört Arvid berätta att om någon dog mitt i vintern fick man sätta kistan i något kallt utrymme tills man på våren kunde gräva en grav på kyrkogården i Storfjäten”.⁵²² Då man- utan präst - hade sänkt ner kistan så satte man ett rör lodrätt ovanpå kistan. Graven fylldes igen och när prästen kom till sommaren och utförde jordfästningen kunde man hålla ner de tre skovlarna jord genom röret så att de hamnade på kistan. Sen drog man upp röret och jordfästning var fullbordad!⁵²³

Figur 33. Prästhelg med S J Enander (mannen med mustascherna i mitten) utanför skolhuset i Storfjäten 1920-tal. Källa: foto i privat ägo.

Innan begravningsplats fanns fick man transportera liken till kyrkan och inte alla lik, som enligt traditionen skulle sjungas ut på sitt hemman⁵²⁴, blev begravda i rätt socken. Inte heller efter begravningsplatsens tillkomst har man hållt strikt på socken tillhörigheten. Boende i Häggberget, som tillhörde Linsell, har även de av praktiska skäl begravts i

⁵¹⁷ Eriksson, 1980, s. 19.

⁵¹⁸ Göran Häggberg, muntligen.

⁵¹⁹ Muntlig uppgift Maj-Britt Persson

⁵²⁰ Maj-Britt Persson, Funäsdalen, muntligen. Maj- Britt minns själv när prästen på sommaren kom från Lillhärdal och hon är själv döpt av en präst därifrån, Paul Grapenson.

⁵²¹ Axel Nilsson, muntligen, Alf Ekhed, muntligen 04.05.12.

⁵²² Epost från Gunnar Ekenved, stugbyföreningen i Storfjäten, 20 maj 2004.

⁵²³ Maj-Britt persson, Funäsdalen muntligen.

⁵²⁴ Att sjunga ut någon : den döde fraktades, om dödsfallet skett på annan plats, i kistan till hemgården för att ta farväl. Man sjöng då för den döde. Muntliga uppgifter Svea Häggberg, Häggberget

Storfjäten.⁵²⁵

”För friska människor kunna dessa vägförhållanden i viss mening gå för sig, men vid sådana tillfällen som sjukdom och begravning gör sig bristen på vägar särskilt kännbar. Att sommartid frakta ett lik genom skogen är ett nog så vanskligt företag. Härvidlag får man använda sig av ett sätt, som sedan urminnes tider praktiserats av fjällfolket. Ett par långa granslanor anskaffas och av dem tillverkas ett slags bår. I ena ändan av densamma spännes en häst, medan den andra får släpa efter på marken. På denna bår surras kistan fast. Och så går färden över stock och sten. Än lyftes den ena slanan upp i vädret av något hinder, än den andra; kistan gungar hit ochdit som en båt i storm. En man måste gå på var sida för att stödja och förebygga en katastrof. I regel går det ju bra, då man inte gärna spänner någon sprakfåle för en sådan bår. En del avlägsna skogs- och fjällbyar ha på senare tid fått egna begravningsplatser. Så är exempelvis fallet i Storfjäten, där för något år sedan doktor Enander invigde en begravningsplats med ett läge, vars make man torde få leta efter. En grön, inbjudande sänka uppe på en tallklädd bergkulle. Åt söder Fjätälvens fagra dalgång med blånande skogar i fjärran. I öster Ukko-Vålen och Funnfjället. Anordnandet av dylika, byarnas egna begravningsplatser, har föranletts av olika omständigheter; dels de långa avstånden till kyrkbyarna, dels svårigheten att och olämpligheten att jorda liken i andra socknars kyrkogårdar.”⁵²⁶

Figur 34. Släpbår år 1934 i Häggberget. Källa: foto i privat ägo.

Tillbaka på stigen

På 1838 års avvittringskarta⁵²⁷ över Fjetdalen syns vadstället vid Vadgården och som den på kartan enda utmärkta väg stigen från Storfjäten upp mellan Uckuvålarna över fjället mot Lillhärda. Det är den äldsta karta jag funnit att stigsträckningen härifrån är utmärkt. Även på 1877 års skogstaxeringskarta⁵²⁸ är den en viktig väg. Ett över tiden sammantaget brokigt sällskap har färdats denna väg. Det har varit smugglare som mer obemärkt velat forsla saker. Handelsmän s. k gårdfarihandlare som i säckarna på ryggen på sin väg från Dalarna till Lillhärda hade allt vad ett hushåll kunde behöva; ”skjortor och kalsonger, slipstenar och rakknivar”.⁵²⁹ Här gick luffare som sökte arbete och som kunde jobba åt Kronan en 3-4 dagar⁵³⁰ ”och stanna en dag eller

⁵²⁵ Svea Häggberg, Häggberget, muntligen.

⁵²⁶ Gunnarsson, 1927, s. 92-93.

⁵²⁷ LSA Y29 – 1:1 1838-42.

⁵²⁸ LSA Y29 - 4:1 1877.

⁵²⁹ Axel Nilsson, muntligen.

⁵³⁰ Axel Nilsson, muntligen

två mot husrum. De ville ha friheten”.⁵³¹ ”Tattare, västgötaknallar och landstrykare” förekom efter vägarna i Särna och Idre.⁵³²

I slutet av 1800-talet men först på allvar runt 1920, satte skogsindustrin fart i bygden. En skogsarbetare, Slyås-Jonas, som vi haft svårt att hinna med, tar tåten över fjället mot Lillhärdal:

”Omkring 1900 var det smått om sommarhuggning i Lillhärdal så det var många som for upp till Tännäs på kolvedhuggning (Kjel Persson och Per Jönsson var där på 1901). Även Slyås-Jonas var ibland till Tännäs och högg kolved. Han skulle vid ett tillfälle ha gått därifrån i ett sträck över Högvålen, Storfjäten och till Slyåsbygget. Ol. J. Hade själv hört Slyås-Jonas berätta därom hur han gått från Tännäs på kvällen och gått hela natten och följande dag och hur han kom från till Slyåsbygget nästa morgon. Och Jonas hade skämtsamt tillagt. ”Sö jä känj säje jä ha gått från Tännäs ö hit på enj dag, nättän dä behöve jä ju itt räkne”.⁵³³

Vi går likt dagens turister Uckuvålsleden för att komma upp på toppen av Stora Uckuvålen. Hit upp går man för naturen och stillhetens skull, för fin utsikt eller för att plocka bär och för att ”utom hörhåll från affärer, bilar och annat oljud uppleva fjällvärlden”.⁵³⁴ Oljud har dock förekommit häruppe under 1900-talets första decennier. Ynglingar från Storfjäten gick ibland upp till toppen och rullade ner en och annan sten just för oljudets skull. Huvudsyftet med toppbestigningen var dock att där skriva sina namn på en papperslapp som gömdes hoprullad bland stenarna i fjälltoppsröset. Det var en gammal tradition.⁵³⁵

Slutligen skall två kvinnor följa oss tillbaka på stigen. Med tunga steg gick Brita Jacobsdotter. Hon var piga i Storfjäten år 1870 då hon ”som höggradigt havande ansågs onyttig måste hon ge sig av därifrån”.⁵³⁶ Hon gick då till Lövhögen där hon födde sonen Olof Mattsson. Denne blev sedermera styvfar åt en flicka som idag är 94 år och bosatt utanför Stockholm.⁵³⁷

Innan skolhus fanns i Storfjäten skedde skolverksamhet i perioder med ambulerande lärare som alternerade mellan olika platser. Läraren som var i Storfjäten några veckor på hösten kom sedan tillbaka några veckor på våren.⁵³⁸ Skollärarinnan Carolina Liljemark, född år 1884 i Lillhärdal, berättar på 1930-talet i en bandupptagning för dialektarkivet inom SOFI bl. a. om sin färd nattetid över fjället när hon skulle tillbaka till Lillhärdal igen. Vi färdas i sommarnatten (**figur 35 och 36**):

⁵³¹ Oskar Olofsson, Lillhärdal, muntligen 04.04.27. (Född 1919; ”jag såg bra många i Lillhärdal när jag var liten”).

⁵³² Mattsson, 1945 s. 306.

⁵³³ Herrdin, 1983-1984, s.26.

⁵³⁴ Gunnar Ekenved, muntligen.

⁵³⁵ Axel Nilsson, Muntligen. Traditionen med namnlappen i röset har jag ej kunnat få förklaringar till.

⁵³⁶ Erik J. Bergström, epost, 04.05.14.

⁵³⁷ Erik J. Bergström, brev, 04.05.18.

⁵³⁸ Svea Häggberg, muntligen.

Så hade jag ordnat så att det var en som skulle följa mej över fjället med häst och klöv. Så när klockan var fem då startade vi uppöver .. och då skulle vi uppöver Ukkavålen och jag hade inte några andra skor än några vanliga svarta lågskor som ... med krage ... ni förstår väl att jag blev ju blöt med detsamma. ... och skavsår ! Oj oj oj hur jag fick slita, det var hemskt... Ja men jag hade kokat kaffe som jag hade i en termosflaska ... och när klockan var två på natten då stannade vi, det var så väldigt vackert på natten så ... och där drack vi kaffe och åt smörgåsar och mådde gott.

Så fortsatte vi mot Löv..Lövhögen. Ja då hade jag hört talas om en hund där som va ohyggligt arg. Den hade bitit en flicka uppe i ansiktet hade jag hört. Och då var det en liten spång över ån..Hästen och karlen dom för naturligtvis... ja hästen och karlen vadade naturligtvis i ån och jag skulle gå utefter spången, och hunden han kom emot mej förstår ni så jag mötte den mitt på spången, oj oj oj men jag tankte : " du får inte visa den att du är rädd inte för då ser hunden det" och jag talade med den så fint jag kunde och till slut så vände den och gick tillbaka igen han också. Det var min räddning annars hade jag fallit huvudstupa ut i ån , ja det är klart..Jaha, jaha då var klockan omkring sex då på morron. Vi fick då vila lite där då och sen så fortsatte vi till Snösvall. Men när jag kom till Snösvall då var jag så ... då var jag ... hade jag så ont i hälarna förstår ni för jag hade fått så stora skavsår så det var ... åh det var större än en femöring på hänga fötterna. Jag hade inte kunnat gå en enda bit till. Men då .. Ola må Grinda... var där han , dom hade sina kor där dom och han var där med häst och kärra, och då fick jag åka med honom. Då vände han som var ... som hade skjutsat mej. Då fick jag lasta

Figur 35. Del av Carolina Liljemarks berättelse. Källa: *Röster ur det förgångna...*, 2002. Med tillstånd av Sune Jörnlinde, Lillhärdals bygdemålsförening och Gunnar Nyström Dialektavdelningen på SOFI.

Figur 36. Spången/Klöppen vid Lövhögen. Källa: teckning av Elof Herrdin, Lillhärdal år 1959.

4 Diskussion och slutsatser

Denna uppsats vilar på utgångspunkten att en äldre stig har fått sin dragning i terrängen genom utprovning. Den optimala sträckningen för användarna har uppnåtts och därefter underhållits. Denna grundhypotes är en förutsättning för att alls kunna uttala sig om en stigs ålder och hur den brukats över tiden. Det är vägen man färdats sommartid jag undersökt.

Mitt syfte (se 1.2) i den här uppsatsen har varit att utifrån olika typer av källor få en överblick av vilka som-och varför-, kan ha använt stigen över fjällen mellan gårdarna Storchjärvållen, Lövhögen och byn Storfjäten i sydvästra Härjedalen. Hur gammal kan stigen vara? Vilka använder stigen idag? Mitt syfte har även varit att undersöka och dokumentera stigens sträckning genom landskapet. Några brukares berättelser har lyfts fram. Kan stigen bevaras?

Hur gammal kan stigen vara?

Hur gammal stigen är kan inte säkert besvaras. Äldre källor är osäkra och fler undersökningar behöver göras. Några uppgifter tyder dock på att leden kan ha varit känd sedan lång tid tillbaka. Stigen löper på en delsträcka närmare Storfjäten mellan fjällen Stora och Lilla Uckuvålen. Vålnamn på fjäll ligger enligt tidigare forskning (Envall, 1946, Westerdahl, 1989) längs linjer i landskapet, kanske för signalering, vilka kan tänga gamla gångstigar.

Muntlig tradition i legenden om Härjulf (840-tal) (Modin, 1899) ger vid handen att Härjulfbosättningen använt slåtterängar inom 3 mils omkrets och drivit undan de samer som redan fanns i området. Dessa osäkra uppgifter kan innebära att slåttermarkerna vid såväl Storchjärvållen som Lövhögen kan vara 1000-åriga och att stigen till dessa platser är från denna tid. Mer forskning behövs för att avgöra den saken. Påståendet får än så länge betraktas som en möjlig utgångspunkt för framtida undersökningar.

Vid Slyos, Lövnäsvallen, Härjulf påstådda boplats, pågår för närvarande arkeologiska utgrävningar. Vägen mellan Slyos (Snössvallen/Lövnäsvallen och Lillhärddal på den norra sidan av Härjeån är identifierad som en delsträcka av pilgrimsleden Romboleden. Den är i skriftliga källor av sagesmän även beskriven som en medeltida kyrkväg, kanske med slutmålet Elverum. Vägen är numer asfalterad och bitvis omdragen. Delar av föregångaren är dock fortfarande kvar i terrängen vid sidan av den nya vägen. En undersökning av denna vägs historia skulle, anser jag, vara motiverad i det sammanhang som utgrävningarna vid Slyos görs.

Vadet i Storfjäten (även kallad Fjäten eller Fjättdalen) vid Vadgården över Storfjätån är omnämnt i skrift första gången som "Fjetåvad" år 1604. Intill vadet har man i en jordvall, som muntligen uppgetts även fungerat som skans under en oklar tidsperiod (Bergström, 1993), hittat pärlor och delar av ett bronsbetsel (Modin, 1949). Fynden kan ha tappats av resenärer mellan Lillhärddal och Norge (Eriksson, 1979), vilket indikerar existensen av en gammal vägsträckning här, eller också tyda på en tidig bosättning (Modin, 1949) eller både och. Runt Storfjätån här finns näringsrika översilningsmarker och ån bildar ett sk selder, ett lugnvatten där fisket är gott varför platsen bör ha varit attraktiv långt tillbaka. Forskning tyder på att samer fanns i Storfjäten under 1600-talet som drevs undan av nybyggare (Willenfelt, 2001). Storfjäten är fortfarande idag ett vintervisteområde för renar från Tännäs (Ruven Sijhte sameby).

Stigen kan dateras, tämligen säkert, till som yngst 1600-tal som en jakt- och fiskestig i det sockenallmänningsområde som omnämns i skrift första gången år 1604. Enligt sagesmän

för Lillhärda's bönder årligen till Fjäten för att fiska innan slåttern inföll. Jakten på älg och vildren har lämnat fångstgropar efter sig, oklart hur gamla. Fångstgropsmetoden användes redan av en tidig, eventuellt församisk fångstkultur i Härjedalen, och av den boskaps-skötande fåbodkultur som uppstod parallellt.

Är stigen en gammal fjärrväg?

Muntliga uppgifter och andra ortnamnsindikationer tyder på äldre förbindelseleder mellan Härjedalen och Norge via Storfjäten och Lillhärda, oklart hur länge tillbaka. Mer forskning behövs här. Enligt uppteckningar från 1930-talet (Matsson, 1945) gick en gammal sommarväg från Norge över Elverum och Engerdalen eller Trondheim och Røros via Idre till Storfjäten och därifrån vidare till Linsell eller Lillhärda. Sträckningen Idre - Storfjäten, kallades i folkmun *Storfjetvägen*. Sträckningen Engerdalen-Idre-Storfjäten-Lillhärda har även kallats *Härdalsvägen* (Pålsson, 2004). Före 1600-tal är det ganska svårt att uttala sig om fjärrvägarnas förhistoria i området utan att mer forskning görs (Friberg, manus 1956, Montelius, 2003). Buföringsleder (stigar till fåbodarna) blev stommarna i ett blivande fjärrvägnät (Friberg, 1975) och pilgrims-lederna var ofta återanvända redan existerande äldre fjärrleder (Mannerfelt, 1936); man använder hellre redan befintliga vägar än att göra nya (Milde, 2000, Mosskin, 1983). Redan detta faktum talar i sig för att en led över ett fjällområde som denna kan vara mycket gammal. Mer forskning behövs.

Är stigen medeltida?

Jag finner utifrån min undersökning det troligt att så kan vara fallet. Sträckningen på den stig jag undersökt överensstämmer med den led som finns utmärkt på kartor i Janssons (1937) och Uhnoos (1941) arbeten. På Janssons karta är stigen utmärkt som "till pilgrimsvägarna ansluten handels- eller färdeväg", på Uhnoos karta utmärkt som en av de "viktiga trafiklederna inom landskapen Jämtland och Härjedalen vid slutet av medeltiden" dvs fram till 1520-tal. Denna redovisning upprepas på en karta i Jonssons utredning av historiska vägar i Jämtlands län (2001).

Vad beträffar stigen som handelsled har sagesmän uppgett att män från Lillhärda via Storfjäten skall ha färdats för att köpa föl i Elverum (Jansson, 1937), en uppgift jag hittills inte kunnat få mer upplysning kring. Grundsetmarknaden i Elverum, där hästhandeln var mycket omfattande och välkänd, ägde dock rum vintertid. Den sommarstig jag studerat är därför som presumtiv hästhandelsled en möjlig tråd att spinna vidare på i framtida forskning.

Färdades elverumspräster över Storfjäten?

I denna kontroversiella fråga har skribenter argumenterat både för och emot. Lillhärda hörde, har forskning i kyrkoarkiven fastslagit, kyrkligt sett inte till Elverum utan till Svege och Trondheim. Enligt min mening bör man dock i sammanhanget väga in de muntliga uppgifter som finns om resta kors och sammankomster med elverumspräster i trakten. Särna och Idre hörde kyrkligt sett till Elverum. Min bedömning är att präster från Elverum som skulle besöka Särna troligen även besökte Idre. Om prästerna trots den administrativa indelningen även utförde kyrkliga tjänster i Lillhärda bör en sådan resa utgått från Idre. Då innebar en färd via Storfjäten inte en omväg, utan var tvärtom den genaste och bästa vägen till Lillhärda. Att präster i fjällområden kunnat biträda varandra har genomgången av källmaterialet visat.

Ytterligare ett möjligt skäl att resa via Fjäten och fjällområdets fasta mark skulle kunna vara att stigen Särna - Lillhärda var omtalat svårforcerbar, trots den kortare sträckningen i mil räknat (se Wikström, 1968). Sommarvägar dras över så hårt underlag som möjligt,

blir krokiga men går fortare att färdas på; en orsak till att sommarvägar över kalfjällsområdena i äldre tider var så livligt trafikerade i gränsområdena mellan Sverige och Norge (Friberg, manus 1956). Stigen kan över kalfjället beskrivas som en s- k. höjdväg. Höjdvägarna följer ofta vattendelaren; här löper stigen utefter delaren mellan Dalälven och Ljusnan. Höjdvägarna hade fördelar genom att ligga högt. De var väldränerade, blockfria, lätta att gå på och lättorienterade med en god utsikt. Utsiktsläget innebar försvarsmässigt ett plus och innebar en större trygghet för den resande. En i källorna förbisedd, eller ej omnämnd fördel jag i sammanhanget vill ta upp med att färdas över kalfjäll, är att där sommartid är i stort sett mygg- och knottfritt. Det faktum att det är bekvämare och lättare att färdas över hård fjällmark kan innebära att det som på kartan och i terrängen förefaller vara en omväg tvärtom är den snabbare vägen. En i meter längre transport kan ändå gå fortare.

Om ett rastställe fanns i Storfjäten, som Modin (1949) skriver kanske även det var värt omvägen? Fler undersökningar behövs för att ytterligare klargöra Storfjätens roll i sammanhanget. Att Storfjäten befinner sig mellan de två pilgrimslederna i Dalarna och Härjedalen är en möjlig utgångspunkt i framtida undersökningar.

Är stigen en prästväg?

Klart är att stigens sträckning sammanfaller med den kyrkväg mellan Lillhärdal och Storfjäten som i skriftliga källor finns beskriven från 1700-talets sista decennier. En prästs färd på stigen är dokumenterad på 1890-talet (K.G.K, 1894). På STORAS specialkarta (1990) är stigen utmärkt som ”*Prästvägen*”. Namnet kommer, enligt min bedömning, från just dessa resor som Lillhärdalspräster gjort.

Hur redovisas stigen i kartmaterialet?

I kartmaterial jag undersökt (se kap. 2 och 3) är inga stigar alls utritade på de allra äldsta kartorna. Först i mitten av 1800-talet återfinns delsträckor av stigen på kartor. Delsträckan Storhärjåvallen-Lövhögen är utritad fram till fastighetsgränsen mellan gårdarna första gången på en länskarta (1846). På en skogstaxeringskarta (1877) över Storfjäten syns sträckningen från Storfjäten upp till Lilla och Stora Uckuvålen. Laga skifteskartan (1905-1908) över Storfjäten visar hela stigsträckan fram till Lövhögens marker där gränserna tidigare fastställts genom avvitrning. På avvitrningskartan (1838-1842) över Lövhögen är dock inga stigar utritade. På konceptkartan (1916) över Lillhärdal finns för första gången hela stigsträckan Storhärjåvallen – Storfjäten dokumenterad. På denna karta är de alternativa sträckningarna mellan Lövhögen och Vedungfjället redovisade. På den efterföljande generalstabskartan (1923) och i kartmaterialet därefter är stigen med i sin helhet. På Gröna kartan (1995) är stigen utmärkt som ”brukningsväg, gångstig”. På Fjällkartan (2001) och Vägkartan (1998, digital version 2005) är delsträckan Storhärjåvallen-Lövhögen utmärkt som ”pilgrimsled”. Detta är jämfört med nuvarande utmärkning av Pilgrimsleden i terrängen inte korrekt. Pilgrimsleden går enligt terrängmärkningen och Översiktskartan (digital version 2005) klart öster om Lövhögen.

Vilka använder stigen idag?

Idag är det inte många själar som går denna stig av vad jag kunnat utläsa av gästböcker på Lövhögen, Gruvstugan och Fjällgården i Storfjäten, samt genom intervjuerna. Det är fiskare, jägare, fjällvandrare och några bärplockare samt årligen scouter på fjälledar- utbildning och ripinventerare och ripjägare. Renspillning på stigen över kalfjället är tecken på att kringströvande renar även nyttjar den. Från Storfjätenhållet är den första delsträckan mot Stora Uckuvålen en (blå)markerad sommarled där fjällturister, bär-

plockare och fiskare går liksom vandrare från stugbyn.. Älgjägare använder stigen från Storfjäten över ”Uckuheden”, där en viltall intill stigen fungerar som pass. Även älg-arna använder stigen och lämnar spillning rakt på den. Tjäderspillning på stigen vittnar om att fåglar även nyttjar den.

Hur kan förändringarna i stigens användning förklaras?

Förändringar i stigens funktion och dess användare framgår av **figur 37: tablå 2**.

Figur 37. Tablå 2: Användare av stigen eller delar av stigen

Förr	Nutid
Samer?	
Signalerare – tända vårdkasar?	
Präster, medeltid från Elverum?	
Landsfiskal	
Präster, 1760-tal t. o. m 1920-tal	
Slyosbosättare?	
Jägare (vildren, älg, falk, fågel)	Jägare (älg fågel)
Hjortronplockare	Hjortronplockare
Resenärer Lillhärdal-Norge	
Fjällvandrare	Fjällvandrare
Turister	Turister
Fiskare	Fiskare
Släktingar	
Grannar	
Nybyggare 1700-tal	
Husbyggare, nyodlare	
Buförare	
Kor, får, getter, klövje hästar	
Ripforskare sedan 1964	Ripforskare
Slätterfolk	
Lantmätare	
Syningsmän	
Skolbarn	
Skollärare	
Dansare	
Spelmän	
Friare	
Konfirmander	
Bröllopsgäster	
Förvildade renar sedan 1960-tal	Förvildade renar
Vildrenar	
Eldsläckare	
Gruvprojektörer	
Gruvanställda	
Guldvaskare	Guldvaskare
Hästar på bete	
Hästhämtare/passare/ledsagare	
Smugglare	
Gårdfarihandlare	
Luffare	
Skogsarbetare	
Ynglingar – besöka toppröse, rulla sten.lägga namnlapp i röset	Ynglingar – besöka toppröse
Scouter sedan 1980-tal	Scouter
Gravid piga	
	Uppsatsskrivare i geografi

Gårdarna längs stigen upphörde först att vara bofasta under 1940-tal respektive 1950-tal och därefter även som fäbodan under 1960-tal respektive 1970-tal. Storfjäten var runt sekelskiftet 1900 en by med många barnrika familjer. Här byggdes skola och begravningsplats under 1900-talets första decennier på grund av befolkningsmängden. År 2004 finns tre bofasta hushåll. Ett av dem brukar de forna gräsmarkerna längs ån, marker som tillsammans med det sedan länge goda fisket och jakten som lockat 1760-talets nybyggare.

Bruket av stigen för uttalat sociala skäl; stigens sociala funktion som ”en hälsa på stig mellan grannar och släktingar, en dansar- och en friarstig upphör i och med att de båda gårdarna längs stigen inte längre brukas. Detta återspeglar en samhällsmässig utveckling i Sverige från jordbruksnation till industrisamhälle, en process som skett långsammare här än i övrigt. Med skogsindustrin sker ny aktivitet i området och båda gårdarna längs stigen säljs till skogsbolag med arrenderätt i början av 1900-talet. En småskalig gruvdriftsverksamhet pågick i perioder här under 1900-talets första hälft som inneburit att stigsträckan Storhärjåvallen mot Vedungfjället även tagits i bruk av dessa skäl.

Att vägen Lillfjäten-Storfjäten blev klar 1939 innebar en vändpunkt i användningen av stigen över fjället i det tidigare bilväglösa området. ”Med vägen tog förhållandet till Lillhärdal slut”, som en informant från Storfjäten uttrycker det, då Idre och Särna som i praktiken alltid legat närmre till hands blev ännu tillgängligare. År 1957 bekräftades situationen när Storfjäten överfördes från den historiska tillhörigheten till Lillhärdals socken till Idre socken och en ny länstillhörighet. Storhärjåvallen fick bilväg 1942. Med de nya bilvägarna kom både gamla och nya stigbrukare. Jägare och fiskare vandrar som förr. Under bärtid, framför allt under 1960- och 1970-talet, kom mängder av hjortronbärplockare till Storhärjåvallen. En läskiosk vid Storhärjåvallens parkering servade vandrarna en period fram till 1960-talets mitt.

Är dokumentationen av stigen tillräcklig?

Svaret på frågan är nej. Noterade GPS-positioner borde kontrolleras och position tas på samtliga rösen längs stigen. Vadstället över Storhärjeån uppströms Lövhögen vid den sk. ”Holken” återfanns inte. Kanske finns äldre kavelbroar begravna i myrarna längs stigen möjliga att åldersbestämma? Tveksamheter kvarstår på några ställen i stigens sträckning som kräver ytterligare undersökningar, se nedan.

Två markanta förändringar i landskapsbilden kan konstateras vad gäller den gjorda dokumentationen av stigen genom landskapet. År 1959 brann Vedungfjället och fjällområdets högvuxna renlav, som tidigare varit ett viktigt vinterfoder till kor, och ersattes av ljunghedar; en påtaglig förändring av landskapsbilden. En annan från stigen sett påtaglig förändring i landskapet, sker i de kulturpräglade partierna runt gårdarna längs med ån som när betestryck och slåtter upphört växer igen med sly. Denna vegetation har klassats som ängsbjörksskog på vegetationskartan (1979).

Kan stigen bevaras?

Fjätvägen och *Härdalsvägen* är vad informanter idag kallar stigen. Ett sätt att bevara en stig som denna är att gå och nöta på den, något jag rekommenderar. Vid gården Lövhögen kan man gå två alternativa sträckningar mot Vedungfjället i riktning Storfjäten. Alternativ 2, på topografisk karta och fjällkarta utmärkt som ”gångstig” innebär att man vadar över Storhärjeån vid gården Lövhögen och från stigen till Nysätersvallen viker av mot Vedungfjället och går parallellt med Storhärjeån några kilometer på åns sydsida i riktning nordväst. På denna delsträcka finns några mer svårfunna passager; avfarten från Nysätersvallenstigen är svårfunnen liksom den första kilometern och där stigen korsar

bäckarna från "Ripsalongen" nedanför Vedungen är ett annat ställe. En märkning med blå färg och senare plastband är påbörjad på denna delsträcka som vore önskvärt kunde göras på hela sträckan. Att märka ut en stig är ett sätt att bevara, och initialt skapa, en stig; Som en möjlighet att styra folk och få att gå på samma ställe märkte man leden så att det synliga spåret, stigen, uppstod (Mannerfelt, 1936)

Fortsatt forskning?

Insatt i ett större sammanhang kring fjärrvägar skulle en utvidgad undersökning av leder i den här delen av lillhärda socken vara intressant. Hur kan det komma sig att delsträckan Storhärjåvallen – Lövhögen är utmärkt som pilgrimsled på Fjällkartan (2001) men på Gröna kartan (1995) utmärkt som gångstig? Finns någon koppling till ledutmärkningen?

Uppifrån Stor-Uckuvålen rinner bäcken *Stugubäcken* mot norr. Stavelsen -stuga i ortnamn i Jämtlands län syftar på härbärge för resande under medeltiden. Kan bäckens namn vara ytterligare en indikation på att stigen är en gammal färdväg?

Intressant och motiverat vore att undersöka stigen som presumtiv hästhandelsled och en möjlig tråd att spinna vidare på i framtida forskning.

Käll- och litteraturförteckning

Bergstatens arkiv, Luleå:

Inmutningsregistret: Norra bergmästardistriktet Mutsedeldagbok för Jämtlands län 1940-1948.

Utmålsregistret: Matrikel öfver de inom Jämtlands läns befintliga grufveanläggningar år 1873-1952.

Riksantikvarieämbetet, Stockholm:

Fornminnesregistret över Lillhärdals socken

Språk- och Folkminnesinstitutet SOFI, Uppsala:

ULMA 755:1-68 Efterlämnade samlingar från Härjedalen, T. Bucht

Lillhärdals socken 5-11, Linsells socken 12-13, Älvdals, Särna och Idre socken 4-7

Lantmäteristyrelsens arkiv i Stockholm:

LSA= (akter i) Lantmäteristyrelsens arkiv (i Sthlm)

LSA Y9

Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle:

LSA Y28 1801, *Karta över en del av Herjedalen*; upprättad av O. A. Burman.

LSA Y29 - 1:1 1838-42, Afvittrings charta öfver Lillherrdals socken med undantag av Fjetdalens by. Swegs pastorat och Jämtlands län upprättad åren 1840 och 1841 af H.F. Behm. Karta nr 2 med området D="Renåsen eller det så kallade Löfhögen" och Karta nr 17 över Renåsen. Uppmätt i alnar.

Karta nr 17, *Avvittringskarta över Fjetdalen* första och andra delen. Förrättningsman H F Behm, förrättningen verkställd 1838-42, fastställd – litt E.

LSA Y29 - 4:1 1877 Karta öfver en gemensam skogstrakt uti Fjätadalens by upprättad för taxering och delning af ståndskog år 1877 af Forssius, Kapten.

LSA Y29 - 4:2 1905-1908 *Laga skifte över Storffjätens by*. Förrättningsman Bergström, förrättningen verkställd 1905-1908, fastställd 1910. Mätt i meter.

LSA Y29 – 9:2 1897 *Laga skifteskarta å socknens större skifteslag*; verkställd 1876-1913, fastställd 1897; Lövnäsullen nr 1; V blocket kartbladen 166-169 visar stigen Lillhärjåvallen mot Storhärjåvallen, kartbladen 182-183 visat stigen från Storhärjåvallen över Ön mot Lövhögen.

Kartor:

Berggrundskarta över Jämtlands län, blad 4. Sveriges Geologiska Undersökning SGU serie Ca nr 53 1984. Kartering utförd åren 1960-1980. Skala 1:200 000.

Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 2-3 c-d Vedungfjället. Edition 1 september 1977. Flygfotografering gjord 1971 och 1972. Rekognosering utförd 1975 och 1976. Utgiven av Statens Lantmäteriverk, Gävle 1977. Skala 1:20 000.

Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 2-3 e-f Gråheden. Flygfotograferingen gjord 1971 och 1972. Rekognosering utförd 1975 och 1976. Utgiven i september 1977 av Statens Lantmäteriverk, Gävle. Skala 1:20 000.

Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 4-5 a-b Lillfjäten. Edition 1 januari 1978. Flygfotografering utförd 1971 och 1972. Rekognosering utförd 1976. Utgiven av Statens Lantmäteriverk, Gävle 1978. Skala 1:20 000.

Ekonomisk karta över Sverige. Jämtlands och Kopparbergs län 16D 4-5 c-d Stor-Uckuvålen. Edition 1 juni 1977. Flygfotografering gjord 1971 och 1972. Utgiven av Statens Lantmäteriverk 1977. Skala 1:20 000.

Fjällkarta W1 Grövelsjön-Lofsdalen. Utgiven av Lantmäteriverket, Gävle, December 2001. Skala 1:100 000.

Generalstabskartan 82 Lillhärdal Fjällversion. Utgiven av Rikets allmänna kartverk 1923. Uppmätt 1912 och 1916.

Gröna kartan 162B Idre. Utgiven av Lantmäteriet Gävle, april 1995. Rekognoserad 1986, delvis reviderad 1995. Skala 1:50 000.

Gröna kartan 163A Lillhärdal. Utgiven av Lantmäteriet oktober 1997. Rekognoserad 1971 och 1975, delvis reviderad 1997. Skala 1: 50 000.

Karta öfver Jemtlands län. Utgifven 1885 af Generalstabens litografiska anstalt. Författad åren 1846-1858, fullbordad 1861-1858 af J. A. Albin, första lantmätare. Skala 1:200 000.

Konceptblad 1916 82 Lillhärdal N V, skala 1: 50 000.

Lundqvist, Jan, 1969: Jordartskarta över Jämtlands län. Sveriges Geologiska Undersökning Serie Ca nr 45. Stockholm 1969. Skala 1:200 000.

Specialkarta över Lövhögen. Stora Skog Härjedalens skogsförvaltning Lantmäteriet Liber Kartor 1990. Skala 1:50 000.

Stora Internationella Atlasen. Utgiven av Esselte Kartor, Stockholm 1986. Skala 1:250 000.

Sverige kartan . Skala 1:1000 000. Ur digitala kartbiblioteket, Lantmäteriet 2005, Gävle.

Vegetationskarta över de svenska fjällen, Kartblad nr 21 Idre (16C, 16D). Liber kartor, Stockholm 1982. Skala 1:100 000. Kartan utarbetad av Thomas Rafstedt vid naturgeografiska institutionen, Stockhoms universitet på uppdrag av Statens naturvårdsverk och Länsstyrelsen i Kopparbergs län.

Väggkarta blad nr 163. Ur digitala kartbiblioteket, Lantmäteriet i Gävle 1998. Skala 1: 100 000.

Översiktskarta. Ur digitala kartbiblioteket, Lantmäteriet 2005, Gävle. Skala 1:250 000.

Internet:

www.foark.umu.se/folk/z/. 2004.03.11

www.harjedalen.se/kommunfakta.

www.jamtli.com/rapporter/Slyos

www.jamtli.com/lansverks/lans_frameset.htm, 2005.08.23

www.lantmateriet.se/historiskakartor

www.lillhardal.se

<http://www.raa.se/fornminnesregistret/index.asp> 05.10.11: "Antikvarisk bedömning vid registrering i Riksantikvarieämbetets fornnminnesregister". Bilaga till Riksantikvarieämbetets beslut 2002.12.17. Dnr 320-3874-2002. Reviderad 2003-03-24.

www.sofi.se.

<http://www.z.lst/kulturmiljo/riksintr/harjed/z63a.php>, 2004.11.10

<http://www.z.lst/kulturmiljo/samer/samer.php>, 2004.11.10

Muntliga källor:

Erik J. Bergström, hembygdsforskare, Östersund, e-post 04.05.07, 04.05.14 och brev 04.05.18.

Ragnar Blomkvist, Särna, telefonsamtal 04.06.19, intervju i Särna 04.07.10.

Elisabet Bodin, Uppsala, juni 2004.

Nils Bodin, Landvetter telefonsamtal 04.03.22.

Fritz Busk, Lillhärdals hembygdsförening, intervju i Lillhärdal 04.04.22, telefonsamtal 04.07.27.

Leo Einarsson, Särna, intervju på Lövhögen 04.07.02.

Bengt Eken Dahl, funktionsschef rennäringsfrågor vid Länsstyrelsen i Östersund, telefonsamtal maj 2004.

Gunnar Ekenved, Storfjätens samfällighetsförening, telefonsamtal 040512, e-post 04.05.17 och 04.05.20.

Alf Ekhed, Storfjätens samfällighetsförening, telefonsamtal maj 2004.

Aurora Eklund, Lillhärdal, telefonsamtal 04.05.30.

Bosse Eliasson, Sveg, intervju på Lövhögen 04.07.16.

Ann Eriksson, Lillhärjåbygget, telefonintervju 04.11.24.

Karin Eriksson, Lillhärjåbygget, intervju på Lillhärjåbygget 04.07.05.

Karl-Erik Eriksson, Lillhärdal, intervju på Storhärjåvallen 04.07.17.
Nils-Erik Eriksson, rektor Bäckedals folkhögskola, Sveg, telefonsamtal 04.01.21.
Stig Eriksson, Skogsmuseet i Särna, telefonsamtal 04.03.15.
Anna-Karin Fjätström, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.04.24.
Evert Fjätström, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.04.24.
Anders Hansson, arkeolog, Jämtlands läns museum, telefonsamtal januari 2004
Jan-Olof Hedström, bergmästare, Bergstaten, Luleå, telefonsamtal 04.03.24.
Elof Herrdin, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.04.23 och 04.07.12
Arne Hermansson, Skärholmen, Storhärjåvallen, telefonsamtal 04.06.17, intervju på Storhärjåvallen 04.07.17 och 04.07.21, e-post 04.11.17.
Göran Häggberg, Häggberget, intervju i Häggberget 04.04.26.
Svea Häggberg, Häggberget, intervju i Häggberget 04.04.26.
Jörgen Jonsson, ordförande Idre nya sameby, telefonsamtal 04.06.10.
Rasmus Lindberg, Veberöd Scoutsår, Lund, telefonintervju 04.10.21 och november 2004.
Axel Nilsson, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.04.22.
Thomas Nilsson, Idre, intervju i Storfjäten 04.04.25.
Ove Nilsson, Idre, intervju i Storfjäten 04.04.25.
Oskar Olofsson, Lillhärdal, samtal i Lillhärdal 04.04.27.
Karl-Johan Olofsson, arkeolog, Jämtlands läns museum, telefonsamtal 04.01.21, e-post 04.08.24 och 04.08.27.
Maj-Britt Persson, Funäsdalen, telefonintervju 04.06.18.
Holger Persson, Särna, telefonsamtal 04.04.19, intervju i Särna 04.07.10.
Tage Persson, Funäsdalen, telefonsamtal mars 2004.
Irma Pähle, Lillhärdal, samtal i Lillhärdal 04.04.23.
Evert Pålsson, Idre, telefonsamtal maj 2004.
Lars Rumar, utredare i Gränsdragingskommissionen e-post 04.06.05.
Inger Sandström, Skogsvårdsstyrelsen, Östersund, telefonsamtal 04.03.24.
Anna Herrdin Strähle, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.07.12.
Sture Sundgren, Lillhärjåbygget, intervju på Lillhärjåbygget 04.07.05.
Anders Sundien, Lillhärdal, intervju i Lillhärdal 04.04.24.
Evert Sundien, Stockholm, telefonsamtal 04.03.14, intervju i Lillhärdal 04.04.24.
Ulla Svedell expert på samiska namn SOFI, Uppsala 04.04.06.
Melker Vallin, Storfjäten, intervju i Storfjäten 04.07.21.
Odd Willenfelt, Umeå, telefonsamtal 04.12.07.

Otryckta källor:

Ekenved, Gunnar, Ekhed, Alf & Eliasson, Yngve, 2003: "Sommar- och Vinterleder kring Storfjäten". Sammanställning gjord i april 2003.

Falkas gårdsarkiv, Storfjäten; diverse handlingar kring gruvverksamhet i Vallens gruvaktiebolag.

Gästböcker; på Lövhögen, Gruvan samt vandrarhemmet Fjällgården i Storfjäten.

Hermansson, Arne, 1995: "Lövhögen". Privat sammanställningsunderlag.

Hermansson, Arne, 2004: "Bilvägens tillkomst mellan Lövnäsvalen och Haftorsbygget". Privat sammanställningsunderlag.

Jonsson, Johan, 2000: *Historiska vägar i Jämtlands län*. Kulturhistorisk rapport nr 12, utdrag Bakgrund s. 2-7 och 6:8 Lillhärdals socken. Opublicerad inventeringsrapport utförd för Jämtlands läns räkning.

Montelius, Jan-Olof, 2003: "Gränsvägarna mot Norge. Om äldre sommarvägar mellan Dalarna och Hedmark". Föredrag vid Museumskonferensen, Norsk vegmuseum 2.9 2003.

Olofsson, Oskar, (utan årtal): "Härjulf".

Willenfelt, Odd, 2001: "Samisk markanvändning i Dalarna". D-uppsats i samiska studier 80 poäng. Institutionen för arkeologi och samiska studier vid Umeå universitet.

Lillhårdals bibliotek:

"Guldruschen i Lillhårdal i mitten av 1950-talet". Pärm med pressklipp sammanställd av Yngve Hedevärn, Sveg.

"Röster från det förgångna. Intervjuer och samtal på mål med bybor i Lillhårdal från åren 1935-1984." Arkivmaterial från Språk- och Folkminnesinstitutet i Uppsala. Sammanställda och dokumenterade av Sune Jörnlin 2002 för Lillhårdals Bygdemålsförening.

Vägverkets museum, Vägverket, Borlänge:

Friberg, Nils, manus 1956: *Dalarnas sommarvägnät på 1600-talet. Bok III "Vägarna i Öster- och Västerdalarna"* och *Bok IV "Anknytning till kringliggande regioner. Systematiska undersökningar. Sammanfattning"*.

Uppslagsverk:

Wessén, Elias, 1993: *Våra ord. Deras uttal och ursprung*. Kortfattad etymologisk ordbok. Svenska språknämnden. 2:a upplagan. Norstedts.

Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. (red) Westin, Th. Trettioförsta bandet. Stockholm: Nordisk Familjeboks Förlags Aktiebolag 1921.

Nationalencyklopedin (NE), 1995: band 17. Stockholm: Bokförlaget Bra Böcker.

Nationalencyklopedin (NE), 1994: band 13. Stockholm: Bokförlaget Bra Böcker.

Ross, Hans, 1971: *Norsk ordbok. Tillaegg till "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Litteratur:

Abrahamsson Viking, Kurt, Hällgren Jan-Erik, Sundström, Tage & Sörlin, Sverker, 1997: *Humanekologi. Naturens resurser och människans försörjning*. Storckholm: Carlssons.

Ahnlund, Nils, 1948: *Jämtlands och Härjedalens historia. Första delen intill 1537*. Stockholm: P. A. Nordstedt & söner Förlag.

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva, 1996: *Sveriges historia 1521 – 1809. Stormaktsdröm och småstatsrealiteter*. Första upplagan. Almqvist & Wiksell Förlag AB.

Bergström, Erik J, 1993: *Minnen av glömda krig: Härjedalens skansar*. Sevårdheter i Jämtland-Härjedalen. Utgiven av Jämtlands läns museum.

Bergström, Erik J., Magnusson, Gert & Raihle, Jan, 1993: *Härjedalen. Natur och kulturhistoria*. Utgiven av Jämtlands läns museum, Jämtlands läns museums förlag.

Bergström, Erik J., 1999: *Glöte genom 600 år*. Utgiven av Glöte byalag.

Brink, Stefan, 1999: "Tidig kyrklig organisation i Norden – aktörerna i sockenbildningen": Nilsson, Bertil (red) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Stockholm: Norstedt.

Brink, Stefan, 2000: "Forntida vägar" i Montelius, Jan-Olof (red) *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 39 Vägar och vägmiljöer*. Stockholm: utges av Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift.

Brink, Stefan, 2001: "Norrstigen" i namn (red) *Plats, landskap, karta. En vänatlas till Ulf Sporrang*.

Bromé, Janrik, 1945: *Jämtland och Härjedalens historia del 2 1537-1645*. Stockholm: Norstedt.

Bull, Edvard, 1927: *Jemtland og Norge*. Oslo: Gyldendal.

Burman, Fale, 1902 (nytryck 1991): *Jämtlands vägar: dagboksanteckningar från 1791*. Östersund.

Cserhalmi, Niklas, 1997: *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*. Temanummer av Bygd och natur, Tidskrift för hembygdsvärd årgång 78 nr 6. Stockholm: Utgiven av

Sveriges Hembygdsförbund.

Ekeland, Kelvin & Gustafson, Gunvor, 1997: *Fäbodskog och fäbodbruk*. broschyr i en serie om odlingslandskapets biologiska mångfald utgivna av Jordbruksverket. Hudiksvall och Jönköping: utgiven av Nordiska förbundet för kulturlandskap och Hälsinglands museum samt Jordbruksverket.

Envall, Petrus, 1946: "Dalarnas vårdkaseberg och tre därmed sammanhörande ortnamnsgrupper" i (red) Svärdröm, Svante, *Dalarnas hembygdsbok 1945- 1946*. Falun.

Eriksson, Nils-Erik, 1979: ""Fjetdalsallmanningen" och Lövhögenområdet" i (red) Eriksson, Nils-Erik, *Härdalsboken 1979* årgång 1. Sveg: utgiven av Lillhärdals Hembygdsförening.

Eriksson, Nils-Erik, 1980: "Nybyggare i Lillhärdals socken. Bebyggelse och personhistoriska anteckningar" i (red) Eriksson, Nils-Erik, *Härdalsboken 1980* årgång 2. Sveg: utgiven av Lillhärdals Hembygdsförening.

Falck, Kurt, 1957: *Salixprästen: S J Enander*. Stockholm: Natur och kultur.

Finne-Grönn, S.H., 1921: *Elverum : en bygdebekræftelse. 2, Bygdens almindelige historie. Institutter og embedsmaend*. Kristiania: Cammermeyer.

Forslund, John, 2003: *Härjedalsk folkmusik. Från mina samlingar av fiollåtar, durspellåtar, vallåtar, visor, folkdanser*. Mora.

Forsslund, Karl-Erik, 1918: *Med Dalälven från källorna till havet*. Stockholm: Åhlen & Åkerlunds Förlags AB.

Friberg, Nils, 1951: *Vägarna i Västernorrland län. Typiska drag i deras naturgeografiska struktur och äldre utveckling jämte utblickar över det svenska vägväsendet i övrigt, speciellt i Norrland*. Meddelande från Geografiska Institutet vid Stockholms högskola 80. Stockholm och Härnösand.

Friberg, Nils & Friberg, Inga, 1975: "Om Dalarnas kommunikationer och handelsförbindelser i äldre tid". Regionala utvecklingslinjer och strukturförändringar i Sveriges befolkningsgeografi. Meddelande nr 8. Kulturgeografiska Institutionen, Stockholms universitet.

Fältbiologerna, 1976: *Knuffa för kryptogamer*. Sollentuna: utgiven av Fältbiologerna.

Granberg, Jörn, utan årtal: *Visor och ramsor i Härjedalen del 1*.

Gunnarsson, Olov, 1927: "Från sydvästra Härjedalen" i *Jämten 1927*. Läns museets och Heimbygdas årsbok årgång 21. Östersund: Heimbygdas förlag.

Gunnarsson, Olov, 1929: "Likfärden. En historia från skogarna" i *Jämten 1929*. Läns museets och Heimbygdas årsbok årgång 23. Östersund: utgiven av Eric Festin, Heimbygdas förlag.

Hasselberg, C. J. E., 1909: *Jämtland och Härjedalen*. Svenska Turistföreningens resehandböcker 10. Andra upplagan. Stockholm: utgiven av Svenska Turistföreningen. Wahlström & Widstrand.

Hedenberg, Jonsson, Per, 1720-tal: *Liten beskrifning öfwer Herdahlarna*. Faksimil ur P. Hedenbergs manuskript. Östersund: utgiven 1970 av Erik J. Bergström, Bokmalen förlag.

Heinerud, Jans & Bengtsson, PG, 2003: *Slyos. Arkeologiska undersökningar av senvikingatida/medeltida boplatslager*. Lösfynd 1976 och arkeologiska undersökningar 1993 och 1999. Fornlämning 220 och 222, Kyrkbyn 14:6, Lillhärdals socken, Härjedalens kommun, Jämtlands län. Rapport från Jämtlands läns museum.

Herrdin, Elof, 1982: "Anteckningar om folkminnen m.m. från Lövnäsullen med omnejd I" i (red) Eriksson, Nils-Erik, *Härdalsboken 1982* årgång 4. Årsskrift för Lillhärdals Hembygdsförening. Sveg: utgiven av Lillhärdals Hembygdsförening.

Herrdin, Elof, 1983-1984: "Anteckningar om folkminnen m.m. från Lövnäsullen med omnejd II" i (red) Eriksson, Nils-Erik, *Härdalsboken* årgång 5-6. Årsskrift för Lillhärdals Hembygdsförening. Sveg: utgiven av Lillhärdals Hembygdsförening.

Herrdin, Elof, 1985: "Anteckningar om folkminnen m.m. från Lövnäsullen med omnejd III" i (red) Eriksson, Nils-Erik, *Härdalsboken* 1985 årgång 7. Årsskrift för Lillhärdals Hembygdsförening. Sveg: utgiven av Lillhärdals Hembygdsförening.

Hulphers, Abraham Abrahamsson, 1777, 1912: *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Andra och tredie Samlingen om Jämtland och Herjedalen*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner.

Härdals fäbodur, 2003: Utgiven av Lillhärdals hembygdsförening.

Jansson, Olof, 1937: "Anteckningar kring pilgrimslederna genom Härjedalen" i Jansson, Olof (red) *En bok om Härjedalen*. Härjedalens fornminnesförening.

Jirlow, Ragnar, 1945: "Ur folklivet i slutet av 1800-talet" i (red) Björk, Erik, Hilde, Gunnar & Söderlund, P. O., 1945: *Särna – Idre 300 år. En hembygdsbok*. Falun.

Johansson, Anders, 2003: "Platsens poesi" i *Bygd och Natur* nr 5. Stockholm: utgiven av Sveriges hembygdsförbund.

Johansson, Ella, 1995: "Ett svenskt eldorado" i Sporrang, Ulf (red) *Perspektiv på Härjedalen*. En vängåva till Härjedalens kommun från forskningsprojektet "Flexibilitet som tradition – näringar och kulturmönster i skogsbygd under tusen år".

Johansson, B & Svedner, P-O., 2001: *Examensarbetet i lärarutbildningen. Undersökningsmetoder och språklig utformning*. Uppsala: Kunskapsförlaget i Uppsala AB.

Jonsson, Johan, 2000: *Historiska vägar i Jämtlands län*. Östersund: Jämtlands läns museum.

Karlsson, Eva, 2004: "Ängesslätt, myrslätt och slåtter på härhö. En dokumentation av gamla våtmarker i kulturrevateret Lillhärjabygget i Härjedalen". Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Karlsson, Knut, 2003: "Storhärjåvallen" i *Härdals fäbodur*.

K.G. K., 1894: "Mellan Härje-ån och Städjan" i *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1894. Stockholm: utgiven av Svenska Turistföreningen, Wahlström & Widstrand.

Ljung, Tomas, 2001: *Sankt Olof i Dalarna. Kult och vullfart*. Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbunds skriftserie 36. Falun: utgiven inom ramen för projekt Pilgrim med stöd från Västerås stift och Länsstyrelsen i Dalarna.

Ljung, Tomas, 2004: *Ödebygdsminnen. Berättelsen om människorna Nord i marken*. Utgiven av Länsstyrelsen i Dalarnas län. Samproduktion av Länsstyrelsen Miljövårdsenhet och Kulturmiljöenhet.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1988: Utdrag ur naturvårdsprogram för Kopparbergs län. Vedungsfjällområdet. Falun.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län, 1993: "Bildande av Vedungsfjällens naturreservat. Älvdalens kommun. Falun.

Länsstyrelsen i Dalarnas län, 1997: Utdrag ur Dalarnas urskogar. 9. Vedungsfjällen. Falun.

Länsstyrelsen i Dalarnas län, 2002-2004: Riksintressebeskrivning. Nr 21 Vedungsfjällen. Falun.

Linge, Karl, 1945: "Skolväsendet i Särna och Idre" i (red) Björk, Erik, Hilde, Gunnar & Söderlund, P. O., *Särna – Idre 300 år. En hembygdsbok*. Falun.

- Lööv, Lars-Inge, Höglund, Sara, Hemmendorff, Ove & Jonsson, Johan, 2000: *Byggnadsinventering av fäbodan i Härjedalens kommun*. Kulturhistorisk utredning 48. Östersund: utgiven av Jämtlands läns museum.
- Magnusson, Gert & Isacson, Maths, 2001: "Ångersjö på generalstabens karta": Widgren mfl (red) *Plats landskap karta. En vänatlas till Ulf Spörreng*.
- Mannerfelt, Måns, 1936: *Svenska vägar och stigar*. Verdandis småskrifter 379.
- Mattsson, Niss Hjalmar, 1945: "Naturens och människornas liv i ortnamnens spegel" i (red) Björk, Erik, Hilde, Gunnar & Söderlund, P. O., 1945: *Särna – Idre 300 år. En hembygdsbok*. Falun.
- Modin, Erik, (1902), 1949: *Härjedalens ortnamn och bygdesägnar*. 3:e upplagan. Sveg: Söderquist.
- Montelius, 1995: "Gammal teknik på väg. Teknikhistoriska källor till väg- och brobyggnad i Kopparbergs län". Epostutskrift av artikel publicerad i *Polhem* 1996 nr 1.
- Montelius, Jan-Olof, 2000 (a): "Vägar och vägmiljöer – en inledning" i (red) Montelius, Jan-Olof *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 39 Vägar och vägmiljöer*. Stockholm: utgiven av Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift.
- Montelius, Jan-Olof, 2000 (b): "Svensk vägadministration. En historisk översikt" i (red) Montelius, Jan-Olof *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 39 Vägar och vägmiljöer*. Stockholm: utgiven av Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift.
- Nordiska ministerrådet, 1984: *Naturgeografisk regionindelning av Norden*. Andra upplagan 1983.
- Nordseth, P. A., 1945/46: "Gammelbygd i Övre Rendal" i *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* Trettiotredje årgången 1945. Uppsala: utgiven av Jöran Sahlgren, Namn och bygds förlag.
- Olofsson, Oskar, 1984: *Lillhärdals kyrka: historik och beskrivning*. Lillhärdal: Kyrkorådet.
- Olsson, Peter, 1897-1901: "Ortnamnen i Jämtlands och Herjedalen jämte upplysningar om byarnes ålder" i *Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift 2 1896-1901*. Andra bandet. Stockholm och Östersund.
- Petrini, H, 1948: "Vart hörde Lillhärdal?" Nytryck av artikel i Östersundsposten i Nilsson, Nils-Erik (red) *Härdalsboken*. Årsskrift för Lillhärdals hembygdsförening Årgång 3 1981.
- Rasa, Carin Maria, 1979: Resenärer i Härjedalen från medeltid till 1924. *Fornvårdaren* 16, s. 27-38. Östersund: Heimbygda.
- Riksantikvarieämbetet, 1997: *Vägars kulturvården*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet Förlag.
- Rudebeck, Elisabeth, 2001: Vägar, vägkorsningar och vadställen – liminala platser och vadställen: Larsson, Lars (red), *Kommunikation i tid och rum*. Lund: Report series/University of Lund, Institute of Archeology; 82.
- Rumar, Lars, 1997: "Gammal samhörighet – Norrland och Nidaros": Hallgren, Bengt G., (red) *Här är vårt stift. Härnösands stift 350 år. Studier och uppsatser V. Härnösands stiftshistoriska sällskap 1997*. Utgiven av Härnösands stift.
- Sandberg, Per, 1945: "Särnas och Idres införlivande med Sverige" i (red) Björk, Erik, Hilde, Gunnar & Söderlund, P. O. *Särna Idre 300 år. En hembygdsbok*. Falun.
- Stenqvist Milde, Ylva, 2000: "Vägar inom räckhåll – olika nivåer av kommunikation med exempel från Dalarna och Hälsingland" i (red) Montelius, Jan-Olof *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 39 Vägar och vägmiljöer*. Stockholm: utgiven av Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift.

Strid, Jan-Paul, 1999: *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Riksantikvarieämbetets förlag.

Swan, Olof, 1945: "Särna gamla kyrka" i (red Björk, Erik mfl) *Särna – Idre 300 år. En hembygdsbok*. Särna.

Trotzig, Karl, 1926: "Pilgrimsvägarna till Sankt Olofs helgedom i Nidaros" i *Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift* 25 årgång V Häfte 4 Band 4-6. Hedemora.

Uhnoo, Ax., 1941: "Vägväsendets utveckling i Jämtlands län intill år 1940" i *Jämtens 1941 Heimbygds tidskrift* årgång 35. Östersund: utgiven av Eric Festin, Heimbygds förlag.

Unaeus, Johannes Olai, (1694), 1899: *Härjedalens beskrifning*. Översatt från latin av Erik Modin 1899. Östersund.

Westerdahl, Christer, 1989: *Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet. En handbok i marinarkeologisk inventering*. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV 1988-89. Härnösand: Läns museet, Murberg.

Widén, Albin, 1932: *Jakt och djurfångst i Jämtland och Härjedalen i gångna tider*. Östersund.

Wikström, Helmer, 1968: "Om Härjedalens forna vägar. Ur Johan Elers´ samling Vägarna i Sverige". *Fornvårdaren*. Östersund: utgiven av föreningen Heimbygda.

Zachrisson, Inger, 1992: *Härjedalens äldre historia*. Sápmi nr 8 (red) Utsi, John E.). Skrifteserie utgiven av Svenska Samernas Riksförbund. Umeå : Svenska Samernas Riksförbund.

Bilaga 1. Träbron i Storfjäten fotograferad på 1970-talet.
Träbron revs när den nya betongbron – bakom träbron på denna bild- stod klar.
Källa: privat foto.

Bilaga 2. Antikvariska bedömningskriterier för färdvägar och vad

Källa: <http://www.raa.se/fornminnesregistret/index.asp> 05.10.11: "Antikvarisk bedömning vid registrering i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister". Bilaga till Riksantikvarieämbetets beslut 2002.12.17. Dnr 320-3874-2002. Reviderad 2003-03-24.

Färdväg

Definition: Äldre stig, väg och järnväg.

Kommentar: Avser t.ex. pilgrimsvägar, kyrkvägar och fäbodvägar/-stigar (buvägar) men även hålvägar, kavelbroar samt äldre vägbankar och banvallar. Avser inte brukningsväg/markväg, inte heller färdvägar till sjöss. Hålvägar har uppstått genom att en "ränna" nötts upp genom användning och vattenerosion. Hålvägar är vanligast i lätterederad och sluttande mark.

Kavelbro utgörs av en rad runda eller kluvna slanor/stockar lagda intill varandra tvärs över vägen/stigen för att uppnå bärighet för transport över t.ex. sank mark. Ibland är kavelbrons slanor lagda på underliggande stockar i vägens riktning. Vägbank används för äldre vägsträckning som är uppbyggd till en bank av sand, ris, slanor, grus, sten etc. Markerad led används för övergiven led markerad med t.ex. stenrösen eller bleckade träd. Jfr Bro.

Egenskapsvärden: Hålväg

Järnväg/banvall

Kavelbro

Markerad led

Vägbank

Övrig

Fäbodväg/-stig

Fägata

Kyrkväg/-stig

Landsväg

Pilgrimsled/-väg

Övrig

Antikvarisk bedömning: Färdvägar av ålderdomlig typ och konstruktion som har utgjort del av det allmänna vägnätet registreras som fast fornlämning.

Vägar som inte utgjort allmänna landsvägar, t.ex. kyrk- och kvarnvägar, registreras undantagsvis som fast fornlämning och då endast om de har ålderdomliga särdrag, är förknippade med historiska minnen eller om de på annat sätt anses ha ett särskilt vetenskapligt eller kulturhistoriskt värde.

För förhistoriska och medeltida vägar kan det vara omöjligt att avgöra huruvida de varit allmänna landsvägar eller ej. Då är vägsträckningen mellan bygder, förbi runstenar och gravmonument osv. avgörande för om lämningen ska registreras som fast fornlämning eller ej.

Järnvägar och banvallar registreras vanligen inte som fast fornlämning. I undantagsfall har dock sådan lämning registrerats som fast fornlämning om den ansetts unik och mycket bevarandevärd.

Vad

Definition: Passage genom vattendrag.

Kommentar: Vadställen markeras ibland på land med t.ex. ett stenröse eller rest sten. För att förenkla överfarten är botten ibland stenröjd. Alternativt har man lagt dit stenar att gå på.

Antikvarisk bedömning: Registreras som fast fornlämning om vadet ingått som en del i en viktigare vägsträckning.

Bilaga 3. Brev till informanter

Järna datum

Hej

Jag som skriver heter Katarina Bodin. Sommartid har jag sedan 1960-talet vistats med familjen i Lillhärdalstrakten.

Jag skriver i ett speciellt ärende som jag hoppas att du/ni kanske kan och vill hjälpa mig med.

Under denna vår och sommar ska jag som lärarstuderande skriva en D-uppsats i Geografi vid Stockholms universitet. Uppsatsen ska handla om en stig som jag hört kallas för ”Prästvägen” av min pappa tror jag från början, men jag minns inte riktigt. Det där har jag hört liksom i alla år, och att prästen i Lillhärdal skulle ha gått där till Storfjäten för att utföra kyrkliga tjänster. Sedan några år tillbaka har jag undrat över hur det hänger ihop kring denna stig. Nu tar jag tillfället i akt att ägna uppsatsarbetet åt att ta reda på mer om just denna stig. Med arbetsnamnet *En stigs historia* undrar jag vem eller vilka som trampat den och hur lång tid tillbaka den kan ha funnits.

”Prästvägen” skulle vara, såvitt jag förstått det, den stig som uppe på kalfjället på Vedungen (nordsidan) är rösad och relativt lätt att se och följa och som löper mellan ”pucklarna” på fjället nerför Vedungsslutningen mot Storhärjeån (svårare att hitta här) och över till Lövhögen. Från denna stig går på kalfjället också en avstickare ner mot Gruvan. Stigen fortsätter nordväst förbi Varghöjden (Vargdalen) och går mellan fjällen Hammaren, (med avstickare ner till Morvallen) Lill-Uckuvålen och Stor-Uckuvålen ner till Storfjäten på dalasidan. Stämmer det?

Vad känner du/ni eventuellt till om denna stig?

Jag är intresserad av att få veta mer om vilka som använt stigen förr i tiden fram till nutid och vilka som eventuellt använder stigen idag. Allt är av intresse, stort som smått och såväl egna minnen och upplevelser som sådant man hört berättas av andra.

Jag undrar över sådant som:

Vilka kan ha gått på ”Prästvägen” och varför?

Hur gammal kan stigen vara och varför kallas den ”Prästvägen”?

Vilken sträckning har stigen; var börjar och slutar ”Prästvägen”?

Hur har vinterväg och sommarväg eventuellt skiljt sig åt?

Kom stigen exempelvis till användning när det gäller gruvverksamheten (guld, olja?) i Gruvan? Vet du/ni något om gruvverksamheten? När pågick den verksamheten?

Används stigen idag? Bärplockning? Skoteråkning? Fiske, jakt? Turism?

När det gäller kommunikationer i området är, så vitt jag förstått, bilvägen Särna – Lillhärdal av yngre datum (1960-tal?) men att den är byggd ovanpå en äldre kör- och ridväg. Om huvudvägen till Lillhärdal från Särna/Dalarna/Norge gick där (?), vilka kan då haft anledning att resa via Storfjäten? Ett vad över Fjätälven lär, enligt muntlig uppgift, ha legat i Storfjäten (var?)

Jag hoppas jag får kontakta dig/er igen kring dessa frågor, per telefon kanske till att börja med. Jag är också tacksam för tips var jag kan söka vidare. Känner du/ni till någon annan person som jag kan kontakta? Storfjätenbor, födda och eller uppväxta, efterlyses!

Längre fram under våren (efter påsk någon gång) och under sommaren planerar jag att resa till Lillhärdal och Storfjäten för att samtala med människor på plats. Jag har tillgång till bil och kan anpassa mig efter vad som passar bäst för dig/er, då jag sätter stort värde på att få mötas. Jag ringer i förväg för att få veta om ett samtal är möjligt och hoppas att vi ses.

Om du/ni vill nå mig först, är mitt telefonnummer hem 08- 551 737 90 eller mobilnumren

Jag har en epostadress:

katarina_bodin_dalman@hem.utfors.se och postadressen:

Charlottendal

153 95 Järna

Tack på förhand och allt gott så länge

hälsar

Katarina Bodin

Brevet skickat till: Namn, ort

Bilaga 4 Olika måttssystem och räknesätt för beräkningar av vägars längd

Sträckan Särna-Lillhärdal var en dagsled enligt Unaeus avhandling 1694¹ som Modin översatt från latin och hänvisar till 1902.² En **dagsled** var den sträcka man kunde förväntas rida på en dag. År 1791 anges att det är 6 mil ”ifrån Herddal till Särna”.³ En dagsled skulle alltså betyda cirka 6 mil. Dagens bilväg mellan orterna är cirka 6 mil. Bilvägen har i stort följt den gamla ridvägen, åtminstone i sträckningen mellan från Lillhärdal - Lövnäsullen och till Haftorsbygget.⁴ Mellan Särna och Elverum var det, enligt Modin, ytterligare en dagsled d v s 6 mil. I allt hade således prästen från Elverum 12 mil att rida till Lillhärdal uppger Modin. År 1921 anger Finne-Grönn sträckan Särna-Lillhärdal vara 8, 5 mil⁵.

Friberg skriver 1956 (det är hans parenteser):

”I 1737 års beskrivning över Härjedalen heter det, att avståndet från Lillhärdal till Särna kyrka överst i Siljesdalarna utgjorde **12 raster** eller **skogsmil**, vilka ungefärligen hålla tillsammans 6 mil i väster (N. Ahnlund 1921 s. 77). I en vägbeskrivning från Älvdalen av år 1768 uppgives likväl avståndet till ungefär 8 mil. Kopparbergs länsst. Landskansl. EXI, ULA.”⁶

Raster var ett annat, praktiskt mått på en färdvägs längd. En rast var var enligt en beräkning utifrån uppgifter i Jämtland från 1300-talet på lika med en ½ svensk mil. Samma mått-förhållande anges i uppgifter från 1640-talet. Besvärliga omständigheter som avvek från normala förhållanden innebar dock att antalet raster på en sträcka helt enkelt blev fler. Friberg (min fetstil) refererar till Sverresagan där det berättas om konung Sverre som

”under sitt tåg genom Dalarna till Härjedalen år 1177 passerat vägen från Älvdalen, eller möjligen Våmhus eller Orsa till Lillhärdal. Gränsskogen mellan Österdalarna och Härjedalen mätte enligt Sverresagan 18 raster. På 1600-talet kallades den för Tolvmilaskogen. Givetvis är det här fråga om det **gamla milmättet, skogsmilen eller rasten**, vilken motsvarande ungefär **en halv gammal svensk mil** (10800 m).¹⁰² Att Sverresagan uppger 18 raster i stället för 12, behöver icke oro. Rasten var nämligen från början icke ett fixerat längdmått utan ett praktiskt resemått.¹⁰³ Det hela visar endast, att Sverre av det besvärliga vägföret tvingades rasta flera gånger än som i normala fall under senare tider ansågs nödvändigt. Om han, såsom troligt är, färdats över Orsa, har han också tillryggalagt en något längre skogsmarsch än t.ex. Karl XI gjorde år 1686.¹⁰⁴ ⁷ (Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI, s. 5.

Enligt Burman (1791, 1902) uppgifter från 1790-talet räknade man i Jämtland först i rastar:

”I gamla tider räkan de man i Jämtland, såsom på många andra ställen, orters afstånd i **rastar**. Man är oviss om detta måttets längd förmodligen har det som **milarna** varit olika på olika orter”. (...)”Sedemera har man börjat räkna större milar. År 1638 innehöllo de här i landet 260 mål(n)ingar, och som en **måling** är lika med 48 **norska alnar**, var dessa milars längd 12,480 norska eller 1,310 **svenska alnar**. De kallas ännu af allmogen på en del ställen **gamla milar**, hvarefter de räkna sina vägars längd särdeles i fjälltrakterna, så att man alltid der bör gifva akt på denna omständighet, då fråga är om en orts aflägsenhet från den andra. Då Jämtland kommit under Sverige behölls (det norska måttet?) som räkning till dess år

¹ Unaeus, (1694), 1899.

² Modin, (1902), 1949.

³ Wikström, 1968, s. 153.

⁴ Jämför muntliga uppgifter från Oskar Olofsson, Anders Sundien och Arne Hermansson i noter på s. samt forskningen om Romboledens sträckning vidare från Lillhärdal via Snössvall s.

⁵ Finne-Grönn, 1921.

⁶ Friberg, manus 1956, Bok III, kap. XI, avsnitt 4 ”Vägar från Särna till Härjedalen”, not 89 s. 97.

⁷ Friberg, manus 1956, bok III, kapitel XI, s. 5.

1665 förordades, det en mil skulle innehålla 18,000 alnar”.⁸

1 gammal norsk mil var 11294,73 meter, 1 dansk mil var 7532,48 meter enligt Modins översättning av Unaeus avhandling.⁹

Finne-Grönn kommenterar 1921 avstånden mellan Elverum, Särna och Idre:

”Veien fra Elevrum kirke over Nybergsund til Trysil kirke er 73.3 km. og over Nybergsund til Saerna kirke 17.2 km. og endelig derfra till Idre kapel 28 km. Naar presten ved sommertide skulde til Idre kirke, havde han saaledes at ride fra Elverum prestegaard 20 *norske mil*, (min kursivering; og vel hjemme igjen havde han faret 40 mil paa hesteryggen temelig daarlig ridevei”.¹⁰

Enligt texten ovan var det, om jag räknat rätt, enligt Finne-Grönn cirka 8,5 mil mellan Särna och Elverum. Karl Linge uppger 1945 att prästen i Elverum ”hade till Särna 15 och till Idre 18 svenska mil”.¹¹

Sträckan Elverum – Lillhärdal anger Modin vara 12 mil -med Linges uppgifter 18 mil. Om vägen från Elevrum gick via Storfjäten, som Modin påstår, måste sträckan ha varit längre, (såvida inte de 12 milen avser 12 gamla norska mil?). Vägen Storfjäten-Lillhärdal över fjället är cirka 6,5 mil. Från Storfjäten till Idre är det idag cirka 4 mil(fjällvägen 3 mil?), mellan Idre och Särna cirka 3 mil. I allt $6,5 + 4 + 3 + 8,5 = 22,5$ mil.

⁸ Burman, 1902 (nytryck 1991), s.?

⁹ Unaeus, 1694. Översatt 1899 av Modin, s. 42-43, not 3.

¹⁰ Finne-Grönn, 1921, s. 9.

¹¹ Linge, 1945, s. 79.

Bilaga 5 STF:s resehandbok år 1909: färdvägar Lillhärdal-Särna

Källa: Hasselberg, C. J. E., 1909: *Jämtland och Härjedalen*. Svenska Turistföreningens resehandböcker 10. Andra upplagan. Stockholm: utgiven av Svenska Turistföreningen. Wahlström & Widstrand.

s. 147-148:

...(...) "Lillhärdal med snygg, ej dyr gästg. nära kyrkan. Post. Kyrkan af sten, rymlig och ljus, utvidgades på 1770-talet till sin nuvarande storlek. Här i denna undangömda ort slutar landsvägen. 21 kv.mils sockenområde. Godt tillfälle att lära känna, huru människan kan slå sig ut med äfven knappa hjälpkällor. Gammaldags stil på byggnader och husgerådssaker. Visthus med svalgång å öfre våningen. Härjån nedom bron vid lagom vattenstånd farbar till Ljusnan. Floddalen erbjuder här och där små täcka bitar. t. ex. vid *Kvarnvasslan*. En tur hit lönande. Gamla kvarnar, numera sällan använda. Härifrån kunna väljas 3 utvägar; sällan trampade stigar, dock endast att anbefalla raska, härdiga fotturister. Ingedera särdeles lönande ur vanlig synpunkt. Vägvisare: Arbetaren Johan Forsslund i kyrkbyn, omkr. 2,50 kr. om dagen. Klöfjehäst behagligt, 5-6 kr. om dagen utan ersättning för återfärd.

De tre färdvägarna från Lillhärdal som tas upp är Lillhärdal-Särna över Rönnåsen alternativt över Löfnäsvallen, Lillhärdal-Älvdalen över Olingskog och Kräckelbäcken samt 3 olika möjliga färdleder mellan Lillhärdal-Orsa Finnmark.

"I. Öfver Rönnåsen (eller Löfnäsvallen) till Särna.

Till Särna (s. 150) omkr. 70 km:s vandring. Torftiga kvarter med skinnfällar och hårlakan ("rubbar" af getragg). Ofta öfver stiglösa hedar och kärr. Först genom skog på Härjåns N sida. Ån Storblekan öfvergå. Efter omkr. 3 t synes gården Blekberg. Förbi Hammarskansan med lämningar efter en förhuggning på en klippbrant vid hammarforsen. Under sakta stigning går vägen fram genom barrskog och björklundar. Här och hvar slätterängar med små grå lador. Ytterligare omkring 3 t. Rönnåsvadet, hvarest Härjån vadas. Ej lätt. Nattkvarter i fäb. *Rönnåsen*. Stor utsikt uppe på åsen. NV ligger Slyåsen (det forna *Sliarosvellir*). Hvarest landskapets första bebyggare, Härjulf och Ingeborg, sägas hafva bott.

Härjulf var konung hafdan Svartes förrymde banerförare, och hans röfvade brud säges ha varit konung Erik Edmundssons i Uppsala syster. Härjulfs aska och skatter tros ligga i en skogbevuxen hög, "Konungshögen", vid Snösvallen.

Från *Rönnåsen* öfver oländig mark omkr. 2 t. 30 min. till Rottensjöarna, och ytterligare omkr. 4 t. 30 min. rågatan mot **Dalarna**. Nu ännu svårare väg öfver gungfly. Dock tämligen snart Ofvansjöstugan, hvarest god gångstig träffas. Återstår 5-6 timmar. Fjätälven vadas. Slutligen i båt öfver Ö Dalälven till Särna se Del XII. Till Särna kan man äfven komma öfver *Löfnäsvallen* s. 149."

s. 149:

"På väg till Särna kan man äfven, i stället för att vid Rönnåsvadet s. 148 öfvergå Härjån, fortsätta på åns N sida till gården *Löfnäsvallen*, där kvarter kan fås. På andra sidan ån ligger torpet Snösvallen, se ofvan. Vidare öfver Storhärjåvallen till gården Löfhögen eller Rensåsen, där Härjån öfvergå (bro). Sedan upp på fjällheden och öfver ett skaft av Vedungsfjället in i *Dalarna*. Förbi fäbodvallen Nysättra och byn Öjvasslan genom skog och öfver myrar, ned till fäb. Flovallen vid Fjätälven. Rodd öfver älven och vandring till Östomsjön vid Särnasjön, midtemot *Särna* kyrkby. Jfr uppsats af Karl-Erik Forsslund i S. T. F:s årsskrift för 1904. Från Löfhögen kan man äfven fortsätta till *Storffjätdalen*, s. 151, hvarifrån väg till Särna, tur 28."

Bilaga 6 Ängar och lador på Storhärjåvallen

Uppgiftslämanre: Arne Hermansson, Storhärjåvallen, muntligen 04.07.21

Teckenförklaring:

Svart punkt = existerande lada 04.07.21

Ofylld punkt = plats där lada har funnits

Siffra = namn på ängar

1 *Särnbonäs änje* Särnabornas änge – brukades av Särnabor

2 *Strandänje* Strandängen

3 *Störrösbacken* – här stod ett slätterstörrös

4 *Gucksöja*

5 *Kroken*

6 *Stallänje* Stallängen

7 *Långseldret*

8 *Källasänje*

9 *Nörderstrandänje* Norderstrandängen

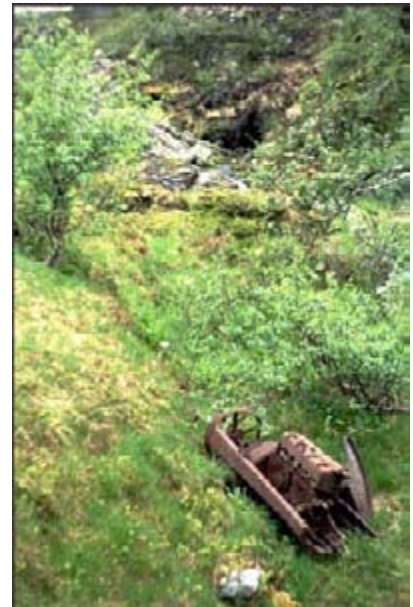
Bilaga 7 Gruvan

Bebyggelsehistorik och brukare

På konceptkartan syns en stig leda till platsen men inget hus är då utmärkt. Gräset växer fortfarande frodigt och bör ha använts av Lövhögsbrukarna. Här vaskades efter guld senast den 4 augusti 1990 enligt Gruvkåkens gästbok. Olika ändamål har funnits för att gästa huset: Warghajken 13-14 juni 1991, som är en ledarkurs för scouter, 24 juni 1992: "10 kg öring på en natt", 2 juli 1997 ripmärkning, juli 1991; fjällvandrare på väg via Sömplinghåga, Häggingåsen till Glöte" exempelvis.

Figur 34. Gruvkåken. Foto: författaren 04.06.29. Maskindel i Gruvbäcken. Foto. Författaren 04.06.29.

Huset är ett sk patenthus som år 1956 kördes upp på flak efter traktor via Storhärjåvallen med huset där bak¹ och som nu sett sina bästa dar.

I detta område har gruvverksamhet bedrivits i olika omgångar, (ett ämne för en egen uppsats), på jakt efter vanadin, efter bly som kan innehålla silver och guld², samt oljeskiffer. De första inmutningarna gjordes, enligt pressklipp, under 1920-talet av handlaren Olov Johansson, Lillhärdal, verksam i *Gruvbolaget Vedungen* med stora inmutningar i Vedungfjället då vanadinförekomst konstaterats. Men pengar saknades och fyndigheterna låg så avlägset till att ingen brytning blev av.³ Samme handlare var med kompanjoner verksam under 1930-talet i denna "*Ol-Johansagruvan*"⁴ och även under 1940-talet⁵ då flera ansökningar om inmutningar (tillstånd att utföra undersökningar), gjordes av denne handlare för Renåsen 1:1, ägt av *Aktiebolaget*

¹ Arne Hermansson, muntligen. Han som körde hette Strid.

²

³ Tidningen Härjedalen 17 november 1954 och Östersundsposten 15 augusti 1961 i Yngve Hedevärns klippärm "Guldruschen i Lillhärdal under 1950-talet" Lillhärdals bibliotek.

⁴ Elof Herrdin muntligen som anger som inblandade personer Johanna Mårtensson, Anders från Olingdal, och som anställda Torsten Herrdell och Los Olle.

⁵ Jan-Olof Hedström, Bergmästare på Bergstaten i Luleå, per telefon 24 mars 2004: Kvartsit är en av de bergarter som ofta bär mineral innehållande malm. Blyulfid, PbS, i blymalmen, är en svavelförening som inte så sällan förekommer tillsammans med silver, guld och koppar. Blymalm kan alltså, förutom att vara en källa för utvinning av bly även indikera att eventuellt även guld, silver och koppar kan finnas.

Lövhögen i Söderhamn.⁶ År 1946 beviljades utmål (tillstånd att bryta), för en blymalmsgruva (Gruvan) benämnd *Lövhögen nr 1*, en fyndighet på 16000 hektar vars inmutningspunkt:

”(oläsligt) är belägen 2 m inpå hällen nedanför ett å SÖ sidan av Gruvbäcken befintligt stup, och ligger dels 600 m ovanför bäckens utflöde i Storhärjeån och dels 2350 m SÖ om den punkt, där vägen till Storfjäten skär rågången mellan Rensåsen 1:1 och Fjätdalens by, vilken punkt ligger 1880 m NÖ om den punkt, där ovannämnda rågång löper ut i rågången mot Säma socken”.⁷

Ett röse noterades vid den västra sidan av gruvbäcksravinens allra översta del under fältvandringen.⁸

Åren 1946-1952 erlades gruvan en s k försvarsavgift, en avgift för att behålla utmålsrätten, brytningsrätten, en rätt som kvarstod t. o m 1967. År 1959 köpte fru Johanna Mårtensson, Lillhärdal, utmålet av handlaren och ägde det tom 1967. 1968 sönades Gruvan, dvs hävdandet av utmål och inmutningsanspråk upphörde. Högre upp i sluttningen mot fjället Varghöjden, ca 1 km från Gruvan ovan, låg en annan gruva, ”*Rydénsgruvan*”, Jöns Rydén's gruva, Även denne var handlare i Lillhärdal⁹ och verksamheten, som Boliden var inkopplad i, pågick åren 1955-1957.¹⁰ Dessa år inleddes en guldrusch i Lillhärdal som spred sig feberlikt i trakten och man hade förhoppningar att hitta även ädlare metaller vid Gruvan.¹¹ Närmare Storfjäten fanns andra gruvor, vid fjället Lågheden exempelvis, som Storfjätenbor genom *Vallens Gruvaktiebolag*, var inblandade i under 1930-talet. De s. k *Härjedalsgruvorna* med 5 inmutningar och 7 gropar i området på Storfjätens mark, innehöll ”en ofantlig fyndighet av miljontals i dagen liggande kolskiffer”, vars kollager ansågs innehålla 1,1 kg vanadin per ton skiffer och även svavelkis.¹²

⁶ 4 mutsedlar beviljades; för Lövhögen W. 2,3,4 och 5 12 december 1940 som 1943 hade förfallit när ytterligare en inmutningsansökan beviljas detta år i samma fastighet för samma bolag - se nästa not. Muntlig telefonuppgift, Jan-Olof Hedström.

⁷ Norra bergmästardistriktet Mutsedeldagbok för Jämtlands län 1940-1948. Lövhögen nr 1 bokförs som Lövhögen W. 1 Renåsen 1:1 Mutsedel nr 133. Ansökan om inmutning inkom 19 november 1942 och beviljades 18 januari 1943. Utmål, där ansökan inkom 27 december 1945, beviljades 5 september 1946 enligt Matrikel öfver de inom Jämtland befintliga grufveanläggningar år 1873-1952.

⁸ Röset med en fyrkantig visarsten, står till hälften övervuxet av ett ensnår, 68 71 76 nord, 13 67 03 öst, 848 m ö h.

⁹ Elof Herrdins anteckningar: ”Kompanion brunnsbörare Edervall från Östersund. Anställda två bröder Lööv. Tidvis medverkande: diplomingeniör Lindblom. Finansiär: Gutenberg med grevinnan Florens Steephens pengar”. Erik Jönsson (gift med Margreta, på sydsidan ån i Lövnäsvalen (”på valln”) (Snösvalen?) hade traktor och han körde grejor med den till Gruvan (på Rydénvägen).

¹⁰ Elof Herrdin, muntligen, ombesörjde transporten av borrprover härifrån, vilka skickades på analys.

¹¹ Ruschen drog igång med ”Guldningen” Mike Joslin glödande föreläsningar i Lillhärdal. Andra inblandade var Erik Byhed, jordbrukare och tekniker Stig Wiklander i ett företag kallat *AB Norrländska Gruvor*. Ur Yngve Hedevarns pressklippspärm. Se även www.lillhardal.se; kort historik: guldrush på 1950-talet

¹² Falkas gårdsarkiv, diverse handlingar. Vallens gruvaktiebolag var stationerat i Junselevallen. Ingenjör E. Åkerman var inblandad.